

Erdélyi Toll

• IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT •

• Megjelenik negyedévente Székelyudvarhelyen •

• IX. évfolyam • 2017 • 4. (34.) szám •

TARTALOM

ÍRÓK A SZÜLŐFÖLDRŐL

Kozma László: Esti dal 3

ÖRÖKSÉG

Kozma László: A himnusz (II.) 4

SZENT LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

Málnási Ferenc: „Idvezléggy kegyelmes Szent László király!” 26

ANYANYELVÜNK ÉPSÉGÉERT

Málnási Ferenc: Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében XXXI. 30

Albert-Lőrincz Márton: (A szoftverben benne van) 45

MONOGRÁFIA

Tompa Zsófia: Tisztuló (torz)kép (IV.)
(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében 46

MÚZSA ÉS LANT

Kiss Székely Zoltán versei 87

Márton Tímea versei 92

P. Buzogány Árpád verse 93

Nagy Székely Ildikó verse 93

Beke Sándor versei 94

Szász András: Havasi Mikulás 96

Márton Károly versei 99

Bencze Mihály versei 100

Csontos Márta versei 101

Hadnagy József: Ajánló gondolatok	
Albert-Lőrincz Márton „verstelen” verseihez	103
Albert-Lőrincz Márton versei	108
Nagy László Mihály: Január, hol a tavasz?	115
Pethő László Árpád verse	116
ERDÉLYI PRÉRI	
Beke Sándor versei	117
Bognár Stefánia: Kis irodalomtörténet	121
P. Buzogány Árpád: Farkas-Wellman Endre kötete	122
„Kinyalva minden fényes most az altáj”	123
Király Zoltán szombaton a szobájában képzelődik	124
Az olvasó azt hiheti: valami illetlen tréfát űznek vele	126
Egy elit hely, az Orient Lux	127
HIT ÉS ÜZENET	
Beke Sándor versei	130
MARADANDÓ MŰVÉSZET	
Kedei Zoltán: Idillélet	131
ÉLŐ NÉPHAGYOMÁNYOK	
Ráduly János: Cselédlánynak nem süt a Nap (IV.)	134

Erdélyi Toll

• Alapította: **Beke Sándor** • Alapítási év: **2009** •

- Kiadja az Erdélyi Gondolat Lap- és Könyvkiadó
- Főszerkesztő: **BEKE SÁNDOR**
- Szerkesztők: **BRAUCH MAGDA, CSIRE GABRIELLA**
- Olvasószerkesztő: **P. BUZOGÁNY ÁRPÁD**
- Grafikai kivitelezés: **Beke Sándor-Olivér** • Gazdasági vezető: **Beke Klára**
- Szerkesztőség: Székelyudvarhely, Tamási Áron utca 87. Tel./fax: 0266-212703
- Postacím: 535600 Odorheiu Secuiesc, c. p. 40, jud. Harghita, RO.
- Honlap: www.erdelyigondolat.ro • E-mail: egondolat@yahoo.com; egk@freemail.hu
- Fényszedés: Erdélyi Gondolat Lap- és Könyvkiadó • Nyomda: Erdélyi Gondolat
- A folyóirat megrendelhető a szerkesztőség telefonszámán vagy e-mailen
- Előfizetési díj: belföldieknek egy évre 60 lej, külföldieknek egy évre: 18 EUR
- Folyóiratunk megvásárolható az erdélyi könyvesboltokban
- A címlap illusztrációját Péter Katalin készítette • Borítóterv: Beke Sándor-Olivér
- Revistă editată de Editura Erdélyi Gondolat din Odorheiu Secuiesc
- **ISSN 2066 — 8929**

Kozma László

Esti dal

Kodály Zoltán emlékére

Erdő mellett estvéledtem
Én is csillag-testté lettem.
Csillag-testté fenn az égen
Megcsillanó reménységben.

Patak mellett estvéledtem
Én is hullám-testté lettem
Hullám-testté, mely elringat
Ragyogtatja álmainkat.

Székely erdőn estvéledtem
Fényes tündér-testté lettem.
Elvarázsolt mese-várat
Idők mélyén megtaláljak.

Induljak meg fényes úton
Nem mint akit sötét bú nyom.
Fönn a csúcson felszikrázna
A hajnalnak mese-vára.

Ott az ajtón bezörgetnék
Bánatomtól búcsút vennék.
Fölragyogna szabadságom
Míg havasok útját járom.

Nem idegen földre térne
Bujdosásom véget érne
Forrásvízhez megérkeznék
A markommal merítenék.

A mezőkön füvet vetnék
Minden gyopárt én teremnék.
Havasokban fehér irkám
Zöld fenyőkkel teleírnám.

Megírnám a történelmet
Régi bátor fejedelmet.
Lenne tollam fenyőszála
Évszázadok lármafája.

Kozma László

A himnusz (II.)

Kölcsey Ferenc

Hymnus a magyar nép zivataros századaiból (II.)

A Himnusz és a természeti képek

A *Himnusz* imádság és történelemfilozófiai összegzés, melyben Kölcsey a magyarság sorsának alakulását, boldogulásának lehetőségét vizsgálja. A történelmi jelképrendszert természeti metaforák teszik érzékletessé, a költeményben egységbe forrnak a filozófus fogalmi nyelve és a költő szemléletes kifejezései. A magyarság virágzásának metaforái a haza leírásával kapcsolódnak, a természet Isten kegyelmét sugározza. A kép teljes: a Kárpátok *szent* bérce, a *szép* haza, a Tisza, Duna zúgó habjai. A Tisza említése megelőzi a Dunát; a kép bensőségessé válik, hiszen Kölcsey a Tisza és a Túr összefolyásánál lakik, látszanak a máramarosi havasok: a második versszakban földereng a vers megszületésének természeti környezete. A harmadik versszak toposzai megelednek, Kunság, Tokaj a tágabb környezet, melyhez könnyedén csatlakoznak a történelmi metaforák. A negyedik versszakban a sugárzó természet elborul: a villámlás, a dörgő fellegek Isten haragját fejezik ki. A további versszakokban a természeti képek látomásszerűvé válnak: a bérc, a völgy a menekülést, a vérözön, lángtenger, a vészek, a kínok tengere az érzelmeket, a sorsot fejezik ki.

A világ azonban, bárhogyan is alakul a magyarság történelmi sorsa, teremtett világ: Isten a virágzásban és a viharban egyaránt jelen van. A metaforákban történelem és természet egybekapcsolódik: Árpád magzatjai *felvirágozának*, a köznyelvi *magzat* metafora is életre kel. A mongolok nyila is hasonlít a villámokhoz, Isten haragját jelképezi. A szabadság képe a *virul* igéhez kapcsolódik. Isten mindenható, ura a természetnek és a történelemnek. Ha visszanyerjük irgalmát, környezetünk és sorsunk is jóra fordul.

A Himnusz metaforái és hazafias költészetünk

A Himnusz méltatói, elemzői a vers történelemszemléletének, metaforáinak több forrását derítették ki, követték nyomon, vonatkozik ez a költemény ritmikai, formai előzményeire is. A műfajok világában: himnusz, zsoltár, jeremiád, krónikás ének; hangsúlyos és időmértékes ritmus; a költői szerep középkori, saját korához szól, közbenjáró. Konkrét előzményt, szövegszerű megfeleléseket ugyanakkor nehéz kimutatni. Kölcsey olyan nyelvet beszél, olyan hurokat érint meg, melyek hazafias, vallásos költészetünk közös szimbólumrendszerét, formakincsét alkotják. Mint ahogyan a köznyelv általunk használt kifejezéseiről sem tudjuk, mikor hallottuk őket először, ugyanúgy idéz föl Kölcsey költeménye tartalmakat és hangulatokat, régi krónikákat és saját korának szóló biztatást, szomorúságot és reményt. Szimbólumrendszerének közös fogalma a haza és a hazaszeretet, mely szervezi, keretbe fogja metaforáit.

A versben a *haza* szó kétszer fordul elő: Bendegúznak vére, azaz Árpád *s szép hazát* nyer, az üldözött pedig nem lelé *honját a hazában*. A *hon* szó itt otthont jelent, a nyelvújítás által felújított kifejezést Kölcsey szójátékra használja. A szóismétlés a vers szerkezeti eleme, a *haza* fogalma Kölcsey gondolkodásában központi helyet foglal el.

A költemény szóhasználata — magyar, haza, hon — jellemző a magyar hazafias költészetre; ennek néhány példáját idézzük. „Hazádnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar!” (Vörösmarty Mihály: *Szózat*. 1836.) „A hazának nincsen háza, / Mert fiainak / Nem hazája.” (Vörösmarty Mihály: *Országbáza*, 1846 — a megépítés körüli huzavonát alakítja metaforává.) „Van-e olyan hamvába holt fiatal, / Aki mostan fegyvert fogni nem akar? / Fegyvert fogni, fegyverkezni csatára, / Magyar hazánk védelmére, javára.” (Arany János: *Van-e olyan...* 1849) „Magyar vagyok. Legszebb ország hazám / Az öt világrész nagy területén. (Petőfi Sándor: *Magyar vagyok*) „Mi gondom? Áll az én hazám már/védőbben minden magasságnál” (Illyés Gyula: *Haza a magasban*. 1938. — a költő hazája a magyar kultúra szellemi öröksége.) „Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, / nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt / kis ország, messzeringó gyerekkorom világa [...] Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, / s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály.” (Radnóti Miklós: *Nem tudhatom...* 1944. január 17.) „most azt mondom: magyar! / És háromszor kiáltom / és holtomig kiáltom: / magyar, magyar, magyar!” (Dsida Jenő: *Psalmus Hungaricus*) „Készülünk szívünk Hozzád fölemelni, / Távoztassék el tőlünk bűn és harag, / de add, hogy némán ne kelljen visszanyelni / Soha az Igazságodat.” (Magyar Lajos: *Újmagyar Mária-siralom*) Zárjuk az idézetek sorát Kölcsey vallomásával: „Hazámat, nemzetemet mindig lángolva szerettem; magyar lenni büszkeségem volt, s lesz örökre. Még akkor is, midőn e nemzet ellen kínosan panaszkodom.” (*Önéletrajz*. Pozsony, 1833. március 20.)

A bűn — jogos büntetés eszméje rokon Zrínyi Miklósnak a *Szigeti veszedelem* első énekében megfogalmazott gondolataival: „Az nagy Mindenható az földre tekinte, / Egy szemfordulásból világot megnézé: / De leginkább magyarokat eszben vette, / Nem járnak az úton, kit Fia rendelte. [...] De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás, / Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás, / Fertelmes fajtalan-ság és rágalmazás, / Lopás, ember-ölés és örök tobzódás. [...] Scitiából, azt mondom, kihoztam őket, / Miként Egyiptusbul az zsidó népeket, / Hatalmas karommal verém nemzeteket, / Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket. // Tejjel-mézzel folyó szép Pannoniában, / Megtelepítém őket Magyarországon, / És meg is áldám minden állapotjában, / Meghallgatám, segítém minden dolgokban; [...] Szentséges lölkömet reájok szállattam, / Az körösztény hűtre fiam által hoztam, / Szent királyokkal is megajándékoztam, / Békességet, tisztességet nekik adtam. // De ők ennyi jókért, ah, nehéz mondani! // Ah, háládatlanok, és merék elhadni, / Nem szégyenlik Isteneket elárulni, / Ellenemre minden gonoszban merülni. // Ah, bánom, annyi jót hogy ü vélek töttem, / Nem-é vepérákat keblemben neveltem; / De immár ideje velek ismertetnem: / Én vagyok ama nagy bosszuálló Isten.” Helyenként a Himnusz szóhasználatát is felfedezhetjük: *áldám — áldd; hatalmas karommal — védő kart*. Zrínyi szintén felsorolja Isten jótetteit, ahogyan a magyarságot a történelem során megsegítette. A bűnök felsorolása részletesebb, mint a *Himnuszban*; a művelt olvasó azonban ismerte Zrínyi és mások műveit, a *Himnusz* stílusához a rövidebb célzás illik. A *Szigeti veszedelemben* Isten maga szólal meg, a *Himnuszban* a költő mondja el tetteit. Ez jobban fejezi ki a könyörgést, az alázatot. A Zrínyi művében jelentkező érvelést először Farkas András református prédikátor fogalmazta meg *Az zsidó és magyar nemzetéről* című, 1538-ban Krakkóban kiadott művében. Párhuzamba állította a zsidó és a magyar nép történetét, megállapítva, hogy miként Isten a zsidókat, úgy bünteti Isten bűnei miatt a magyarokat. Isten a magyarokat kihozta Szkítiából, gazdaggá tette, jó királyokat adott nekik. Farkas is említi Bendegúzt, a Duna és a Tisza vizét. Azonban a magyarok hálátlannak bizonyultak, ezért elvesztették Isten támogatását. „Azért ő haragja ellenök gerjede, / Bosszuálló ostora reánk szálla, / Köztönk meghasonlás, iregység, gyűlölség / Mi köztönk támada, kezdők egymást üldözni; / Nagy sok környöl való szép tartományokat, / Jeles országokat Isten tőlünk elveszte. / Végezetre osztán mireánk kihozá / Basáival az hitetlen török császárt.” Farkas művével a reformáció tanításait is népszerűsítette; a *Himnusz*ból a felekezeti jelleg eltűnik, az alkotás az egész magyarság könyörgése. A két mű stilisztikai szempontból is különbözik. A *Himnusz* a történeti események és a bűnök részletes felsorolása helyett megelégszik az utalásokkal. Az aszociációs stílus, melyben a leírt események jelképpé válnak, művészi erejű, megértéséhez azonban ismernünk kell az irodalomtörténeti és történelmi hátteret. Farkas András érvelésének egyes elemei toposzá lettek, visszatértek a prédikátorok műveiben és az irodalmi alkotásokban, hogy a *Himnuszban* tiszta költészeté emelkedjenek. A hun eredet, a Mátyás-hagyomány aktuális politikai tartá-

lommal telt meg, kifejezte a magyarság szabadságtörekvéseit is. Mészöly Gedeon megfogalmazása szerint, az egyéni büntudat a hazafi büntudatává tágul: az egyén már nem csak saját lelkét félti, hanem a nemzet jövőjéért, Isten előtti helytállásáért is aggódik. Szauder József nyomán Borbély Szilárd a Himnusz nyelvével kapcsolatosan utal Kisfaludy Sándor *Somlójának* betétdalára. „csontból támadt halmain”, „nincs Hazája a Magyaroknak” stb. A hazafias terminológia, egyes metaforák rokonok, maga a nyelv az, melynek fogalmai megjelennek hazafias költészetünkben.

A *Himnusz* a magyarság sorsának érzékeltetésére természeti képeket használ. Népünk virágzását, Isten kegyelmének időszakát kalászosok, szőlővessző képeivel érzékelteti. Történelmünk rosszra fordulásakor az ég is elborul, a vész, a vihar képei következnek. A *múltat s jövődőt* fordulat ezeket a képeket a jövőre is kivetíti. Nagy költőink a magyarság sorsának érzékeltetésére hasonló metaforákat használtak — Kölcsey után is. Nyelve egyszerre konkrét és jelképes, múlt és jövő összefoglalása, költői tradíció, zsoltár és krónikás ének, esztétikumá emelt öröm és megpróbáltatás. A *Himnusz* ritmusa egyszerre időmértékes és hangsúlyos. Több mint verstani kategória: történelmünk ritmusa. Kölcsey szemléletében táj és történelem együtt jelenik meg, együtt képviseli a hazát. A *Himnusz*-ban előforduló tulajdonnevek, földrajzi nevek nem egyszerű felsorolások, hanem életteli kifejezések, jelképpé vált metaforák. Magyarország földrajzi tájainak összefoglalása konkrétta, valóságossá teszi a verset, költői realizmust valósít meg. Kölcsey itt, e földön, ezen a helyen fohászkodik Istenhez. A Tiszának, Dunának felsorolásban a Tisza, mint a legmagyarabb folyó (az egykori Magyarország területén ered és itt folyik a Dunába, erről Petőfi is írt *Úti leveleiben*) áll az első helyen. A kritikai kiadás Pannónia bőségének ősi toposzára utal: a *Kúnység mezéjén* és *Tokaj szőlővesszőjén* kifejezés ennek a toposznak a metaforikus változata. „Középkori történetíróink szerint Magyarország és Erdély Istentől kiutalt, minden földi javakban bővelkedő Kánaán” — írja Tarnai Andor.

Mécs László *A kirándulás elmaradt* című verse természeti képekkel, egy elmaradt iskolai kirándulás metaforájával szól Trianonról. Száztíz gyermek nem alszik, a másnapi kirándulásról álmodozik. *Játékra, szabadságra ébezőn* várják az egész napos játékot, a boldogságot. Megjelennek a természeti képek: a magas fák, a virágzó vadkörte, a folyó, amelyben fürdeni lehet. Másnap azonban szomorúságra ébrednek: *esett...* Az eső metaforája tovább tágul, már a felnőttek tragédiáját is kifejezi: *Isten küldött egy véres felleget, / vérzapor hullott, sirtünk eleget*. A sírás vérzaporra változik — nem is kell több célzás. A zárósor a bizalomé, bibliai célzás: *elindulunk, ha kivirul botunk*.

Juhász Gyula *Erdély özvegye* című versében a természeti kép metaforája egyetlen mozdulat: a költemény egy Erdélyből menekült *szép öregasszonyról* szól. *Néha magasba lendül ősze feje / Mint októberi ezüstjegenye*. A jegenye az őszi viharoktól hajlik meg, azonban ez csak kimondatlan, de annál erőteljesebb célzás. Éppúgy, mint *Testamentom* című versében: *Csak megnézném, hogy kék-e még az ég, / És van-e még ma-*

gyar dal Váradon? Ismét a természeti képpel, a kék égbolttal kapcsolja össze történelmünk és kultúránk virágzását. Várad sokat jelentett Juhász Gyula számára: itt szerkesztette a Holnap antológiát, melyben mások mellett Ady Endre és Babits Mihály is szerepelt. Itt lett szerelmes Annába, a Váradon fellépő színésznőbe, ez az érzés egész életében elkísérte. Mindezt az égbolt kékségének metaforája foglalja össze. *Világ árváját sorsa veri még?* — hangzik el a versben, fölidézve a Himnusz szavait.

A Himnusz természeti metaforái között kiemelkedő helyet foglal el a *bérc*: a 2. versszakban a honfoglalás metaforája, a 6-ban a bujdosó hág *bércre* — az ellentét drámai módon érzékelteti történelmi tragédiánkat. A hegycsúcs, hegytető több költőnk művében is felmerül. Áprily Lajos *Tetőn* című versét Kós Károlynak ajánlotta. A tág horizont bizakodást sugall, a csúcson szikrázó napfény legyőzi a völgyben gomolygó ködöt. *Időkebe látó, meztelen tetőjén / tisztást vetett a bujdosó verőfény.* Reményik Sándor *Ahogy lehet* című versében így kiált föl: *Ó karszti sors ó karszti temetés...* Tamási Áron Ábele is a Hargitára, a magaslatra ment, hogy megtalálja sorsát. A sors a Himnuszban is előforduló kifejezés, később Kölcsey újabb verset szentel neki, a *Zrínyi második énekét*. Tompa László, a *konok ősi széke*ly is a havasokban épített magának lakhelyet: *Sziklák kövéből, magas sziklaszálon / — Még vihar zúgott alattam, felettem — / Kivert magamnak kunyhót építettem. / S most itt lakom. Itt mélyül el magányom (Havasi tájékon).*

A Himnusznak a kéziratban is szereplő alcíme arra utal, hogy a költő egy múltbeli énekes szerepébe helyezi magát. Ez az időszemlélet filozofikus, hiszen Kölcsey számára az énekes által előrevetített jövő már ismert. Hasonló az időszemlélete Madách művének, Az ember tragédiájának is: Ádám a jövő történelmi eseményeit álmokképpen látja, de ezt Madách már ismertként írhatja meg. A magyar történelemre történő utalás Madách művében elvont, filozófiai síkon, de konkrét példában valósul meg: az athéni szín a széthúzást jeleníti meg, ami a Himnusz szerint is a legnagyobb vétek.

Kölcsey metaforái a magyar történelemben, megélt valóságunkban gyökereznek, közös nyelvünket jelentik.

Kölcsey Ferenc költészetének eszmekörei és a Himnusz (I.)

Kölcsey 1933. március 20-án keltezett *Önéletrajza* a Himnusz keletkezésének időszakára is kitér. „1818 — 1823. Kölcse és Csekén igen-igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja akkor fejlett ki. Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki); s ha sötét képeim engedték, a paraszt dal tónját találgatám. Nehezebb studiumom egész életemben nem vala. A sentimental-lyrisch ünnepélyes hangjáról a sokszor elkeseredett lelket szeszélyesen dévaj és még is meleg, és még is nemes hangra vinni által, nehéz thema volt. Felvettem valami rímről rímre, s tárgyról tárgyra ugráló paraszt dalt s

annak formájára csináltam előbb legmindennapibb, keresetlen pór kitételekkel dalt s azután úgy nemesítém meg egyik sort a másik után. Így támadt a *Hervadsz, hevadsz, szerelem rózsája*, mely évekig emlékezetemben élt; így az *Ültem csolnakomban*, melyen talán még most is látszik, hogy valaha fonókába illő nyelven volt írva. Ennyi hasznát vettem azon egynehány néma esztendőnek, s ezek alatt kaptam meg a románc tónusát is. Ezen epochában jöttél egyszer Csekébe s láttad dalaim elsőit, s láttad a *Vanitatum* elejét, mi a sokat vesztett kebelből aztán származhatott, minekutána veszteségit, az emberi élet nevetséges parányiségához és mulandóságához mérve, nyugalmas megvetéssel tekinthette. Ezen érzésnek, mit az utolsó szavak nagyon csonkán fejeznek ki, nyomait láthatod sok akkori verseimben.” (Önéletrajz)

Fiatalkori tanulmányában áttekintette a költészet műfajait. Életművében is a műfajok változatos sokszínűsége jelenik meg, melyeknek a *Himnusz* mintegy összegzője. „E szerint ha a poeta a maga gondolatjait philosophiai vagy más tudománybeli tárgyra alkalmaztatta, lett belőle didacticum poema, ha egy vitézt dicsért meg a lant mellett énekelvén tüzes verseit, óda; ha mérsékelvén tüzét csak mérsékelt panaszra fakadt, mint mikor a nagy fájdalmakat érzett ember fájdalmai szünése után csendes szomorúságba esik, elégia; ha egy templom épült fel, vagy egy ember halt meg, s annak homlokára, vagy ennek sirjára egy rövid, együgyű mondást írt fel, epigramma: ha epigrammáját csipősebb kifejezésekkel rakta meg, s meghosszabbította, satíra — s ezen módon lehet a költés más nemeinek eredetét is ki fejtegetni.” (*A poesisről*. Debrecen, 1808. szeptember 24.)

Ki volt ő, milyen verseket írt, hogyan gondolkodott — versein keresztül igyekszünk bemutatni egyéniségét, alkotásainak sokféleségét, költői ihlete természetét, alakulását. A költői ihlet csodája, hogy ez a filozofikus szemléletű, a kortílushoz alkalmazkodó, többször időmértékes formákat használó költő, akinek sok versében a mitológiai apparátus is jelen van, ennyire könnyed, minden korhoz szóló költeményt alkotott, irodalmunk kiemelkedő remekét.

Önarckép

[Kölcsey]
Törédék

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,
Nyúgoti ég forró kebelem nem tette hideggé;
Szép s nagy az, ami hevít; szerelemmel tölti be lelkem
Honni szokás és föld, örököm kard s ősi dicsőség.
Nyúgoszik az zöld lombjai közt a nemzeti béknek,
Ez ragyog újra midőn tele fénye dalomnak előnti,
S színe varázs sугáraiban szállítja fel ismét
Őseim árnyaikat, kik az őszkor napjait éltek,

Kölcsey nemzetség, Ete hű maradéka, kit egykor
 Don hullámi körül, a Hét magyar eggyike, hős Ond,
 Lángölelés zálogja gyanánt neje karjairól vőn.
 Vígán laktanak ők rohanó Tisza partjai mellett,
 S hol vadon árnyak alatt barnán viszi habjait a Túr,
 Mígnem az elkomorult sorsnak nyila dülva röpült le
 S könnypatak áradozott a bánatölelte teremben,
 S áldozatát vérben fogadá vala boltja sötétén,
 Elsiratott hamvak közt, a cégényi monostor...

[Cseke, 1831. jan. 7.]

Először az MMI-ben jelent meg, a *töredékek* között.

Kölcsey Ferenc többször áttételesen, de közvetlen formában is megfogalmazta költői önarcképét. E verseiben a költői hivatástudatával kapcsolatos vallomás mellett esztétikai, politikai nézeteiről is képet kapunk. Önjellemzése kitér ősei felsorolására: a honfoglaló Ond vezértől származtatja családját, de említi Etét, azaz Attilát is. Cégény az ősi Kölcsey-birtokok közé tartozott; monostorát már a 12. században említik oklevelek. Az ottani Kende-kúria 1833-ban épült: falán ma Kölcsey köszöntő verse szerepel. „Alkota munkás kéz engem, s a szőke Szamosnak / Partjain a költő lát vala s zenge felém: / Ház, örökölj; s vidám békével tartsad öledben / Gazdád, s gyemekeit, s hív unokái sorát!” *Felírás Kende Zsigmond házára*, 1833.)

A fent idézett verset kiegészíti Szemeréhez 1833. március 20-án írott levele: „Ez a nemzetségi régiség el nem korcsosult ivadékban aristokratiai büszkeséget is ugyan, de szeretetet is táplál a hon, a nemzet és nemzetiség iránt. A költőben az aristokratiai büszkeség talán nincs, de nemzeti büszkeség (mely szabadság és constitutiókból folyó önérzetből jön) igen sok, s ez a hon és nemzeti iránti szeretettel egybe igen természetesen olvad.”

Magyarázatok a kritikai kiadás alapján:

törzsöke: rég: nemzetség.

nyúgoti: régies, nyelvjárási alakváltozat.

honni: a „hon” régi magyar szó nyelvújítási felelevenítéséből képzett alak.

nemzeti békének: nemzeti, azaz az egész nemesi nemzetet övező békének; a „bék” alakváltozat a XVII-XIX. században volt használatos.

őszkor: az „ősz” szónak volt egy ódon, régi jelentése is; tehát itt: hajdankor.

Kölcsei nemzetség, Ete hű maradéka: Anonymus a *Gesta Hungarorum* című művének 6. részében felsorolja az Álmos vezért választó hét férfiú nevét, negyediként Ond vezért említi: Ond, Ete apja, akitől a Kalán- és Kölcse-nemzetség származik. Először 1746-ban jelent meg Bécsben, első fordítása Lethenyi Jánostól Pesten, 1790-ben.

Don: Anonymus a Dont mint a magyarok őshazája, Scitia menti folyót említi.

Túr: A Tisza baloldali mellékfolyója, Csekéhez közel folyik a Tiszába. Csekétől délre, közvetlenül a Túr mellett fekszik Kölcse, a család ősi székhelye.

boltja sötétén: sötét boltívei alatt.

cégényi monostor: Cégény, szatmár megyei falu a Szamos mellett, ma Cégénydányád. A kolostor alapítója Kölcse ispán, a később Kölcseynek nevezett család őse.

A vers keletkezése szempontjából a kritikai kiadás Vörösmarty *Zrínyi* című költeményét idézi, mely 1829-ben jelent meg az Aurorában, és szintén utal a kelet-nyugati szembenállásra: „Néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre / A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének.”

Elfojtódás

O sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsülyedt boldogság után;
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalomnak
Ki tud? ki tud?

Ah, Fájdalom —
Lángoló, mint az enyém, csapongó, s mély
Nincsen több, nincs seholl!

S mért nem forr könnyű szememben?
S mért, hogy szívem nem reped meg
Vérözönnel keblemen?

[*Bényétől Pécelig, 1814. aug. 16.*]

Először 1832-ben jelent meg (V). A kézirat adatai szerint 1814. augusztus 16-án keletkezett a Bényétől Pécelig tartó úton. A kritikai kiadás Gyulai Pál véleményét idézi: „még tisztán szerelmi rapszódia.” A vers élményi alapja pontosan nem tisztázható, de talán nem is szükséges; a lényeg az önkifejezés közvetlen formája. A hasonló megnyilatkozások ritkák költészetében.

Eszünkben jut Ady Endre azonos című verse: *Sírni, sírni, sírni*. E vers alapján jobban megértjük a *Himnusz* személyességét, az üldözött fájdalomnak leírását is. A *vérözön* kifejezés a *Himnusz*-ban a történelmi leíráshoz kapcsolódik, a haza fájdalmát fejezi ki. Vörösmartynál is előforduló romantikus kifejezés: „Kardja feszítve szorúl markába; de szíve sebéből / Vérözön omlik alá, s vele omlik az életi szépség.” (*A hűség diadalma*)

A költemény három versszakból áll. Az első versszak hat, a következő kettő három-három soros. A versszakok négy mondatnak felelnek meg: az első és második versszak egy-egy körmondatból, a harmadik két mondatból áll. A szaggatott előadásmódban a pindaroszi forma is megjelenik. A ritmizálás hangulatfestő: az első két versszak jambikus, a harmadik trochaikus ütemezésű. Az első két versszak szabálytalan szótagszáma a harmadikban szabályosra változik, 8-8-7-es szótagszám jön létre. A két egyforma szótagszámú sor végén a *szememben — reped meg* azonos mássalhangzókat tartalmazó tompa asszonánc. Mivel az előző két strófa rímtelen, ez a sorvégi harmónia is ellentétben áll az előző versszakokkal. Mintha a formai harmónia megnyugvást, a fájdalom elcsendesedését is kifejezné, olyan „helldunkel”, sötéttiszta, sötétvilágos egyensúlyteremtést, mely Kölcsey lírájának általános jellemzője.

Az első és a harmadik versszak kérdéseket tartalmaz, a harmadikban kettő is található. A második versszak felkiáltás, ami az érzelmek intenzitását fejezi ki. A válasz magukban a költői kérdésekben rejlik: az érzelem mélységét éppen az mutatja, hogy nem mondható, nem fejezhető ki. (Legfeljebb költeményben.)

Az 1. versszak körmondat, melyben a *sír* ige különböző formái ötször ismétlődnek. A kezdősor főnévi igeneves formája személytelen, általánosító cselekvést fejez ki, a közvettség feszültséget teremt, akár a 6. sor kérdésének általános alánya. A 2. és 4. sor ismétlés. A zárósorban a kérdés ismétlődik — az ismétlések fokozást fejeznek ki. A kérdésre nincsen válasz, de éppen ez a jellemző.

A 2. versszak 3. sora az előző versszak utolsó sorához hasonlóan, kettőzést tartalmaz. A hangvétel a második versszakban válik közvetlenné, ezt az *enyém, szememben, szívem, keblemen* személyes birtoklást kifejező alakzatok fejezik ki. A 2. versszakot a *fájdalom* ismétlése kapcsolja össze az előzővel.

A 3. versszak körülírással kezdődik: az első sor nem mondja ki közvetlenül az első versszakban ismétlődő *sír* igét. A körülírás szintén közvetett, akár a főnévi igenévi alak. A cselekvést jelentő igékhez járuló *nem* tagadja a cselekvést, a dermedt állapotot írja le. Aktív cselekvést kifejező ige nincs is a versben, az igék tagadó értelemben vagy kérdés részeként szerepelnek. A cím, az *elfojtódás*, a grammatikai eszközökben is megjelenik. A zárósor *vérőzön* szóösszetétele ellentétes az elfojtódással, hiszen még a könny sem tud kitörni; a kifejezés így drámai ellentétet fejez ki.

A költemény az érzelmek közvetlen kifejeződése, ugyanakkor érvényre jut benne az az áttételes ábrázolásmód, mely Kölcsey stílusának általános jellemzője.

A fájdalom megéléséről, feldolgozásáról prózai műveiben is vall: „Az a boldogtalan, kinek fájdalma nem másként, csak megkeményedés, csak nekima-kacsulás által tompul meg. A szenvedés, ha szelíden széjjeloszló felleg gyanánt tűnik el, szívet és lelket nemesít. Az ekként szenvedőnek keblén találsz részvételt bajaidban; nála van szánakozás, mely nem alacsonyít, s vigasztalás, mely nem sért; oly dolgok, mikhez a szerencse kedvencei nem tudnak; mert ezek a szerencsétlent vagy bűnösnek gondolják, vagy kicsinynek tekintik.” (*Vilma*, 1929.)

Jelenits István Kölcsey jellemzésére két leveléből idéz (Hogy a Himnusz ügyében tévedés ne essék. *Új Ember*, 2011. január 30.). A költő 1833. július 16-án Pozsonyból, az országgyűlésből írt barátjának, Kende Zsigmondnak, beszámolva az ottani nehéz küzdelmekről: „Élj szerencsésen, édes, jó Zsigám. Imádkozzál érettem, mert szenvedek kimondhatatlanul, látván az iszonyú fekélyt, mely a szerencsétlen országot emészti, s talán örökre elemészti.” Másfél évvel később a báró Wesselényi Miklóshoz intézett levelét a következőképpen zárja: „Imádkozzátok érettünk, mint mi érettetők, talán a balsorsban küzdők imádsága kölcsönösen használand istennél.” A szóhasználat földidéz a jóval korábban keletkezett *Himnusz*t, jellemzi Kölcsey vallásos gondolkodásmódját is.

Remény, emlékezet

Éltünk rögös határain
Két Génius vezet,
S felleg borúlván útain,
Nyújt mindegyik kezét;
De bár tekint biztatva rád,
Vigasztalást egyik sem ad:
Remény s Emlékezet.

Emlékezet lebegteti
Szárnyát a múlt felett,
S bús képzetekben rengeti
Borongó kebeled.
Múlt kedv után titkon epeszt,
Múlt kín között ismét senyveszt,
S lelkedre hoz telet.

Kéklő lepelben messze jár
Előtted a Remény;
Magához int, de meg nem vár
Tovább tovább lengvén.
S míg lepkeszárnyát kergeted,
Lezúg hijában életed,
S állasz pályád szélén.

Roszat ne félj, s ne kívánj jót
Múlt és jövő közül;
Öleld meg a jelenvalót,
Mely játszik és örül.

S bár ködbe néha burkozik,
De színe gyorsan változik,
Ajkán mosolygás ül.

[Cseke, 1824. febr.]

Először 1828-ban, az *Aurorában* jelent meg.

A költemény az emberi érzelmek megfogalmazása; a kifejezésmódban a logika szabályai érvényesülnek. E két fogalom 1813–14-ben keletkezett alkotásainak kulcsszava. A kritikai kiadás részletes felsorolást ad az előfordulásokról, megjegyezve, hogy e kifejezések a múlt és a jövő szavai. A remény tárgy nélküli vágy, személyes érzelm, de filozófiai kategória is, a későbbiekben a nemzet jövőjével kapcsolatos jelentéssel telik meg. A remény és emlékezet allegorikus alakja a romantika képeit idézi, a megfogalmazás, a logikus kifejtés azonban Kölcsey egyéni gondolkodásmódja. A költemény négy versszakból áll, a szótagszámok és a rímelés is a tömör megfogalmazás eszközei. A jambikus, hétsoros strófák első négy sora keresztrímes, 8/6-os periódusokból áll. A következő két sor páros rímű, nyolcszótagos, a zárósor ismét hatszótagú, a 2-4. sorra rímel, tömör konklúzió formájában zárja a strófákat.

A költemény következetes logikai tagolást követ. Az 1. strófa összefoglalja a gondolatot: Remény s Emlékezet, a versben erről lesz szó. A 2. strófa az Emlékezet, a 3. a Remény allegorikus alakját, fogalmát bontja ki. A 4. strófa a konklúzió: múlt és jövő között a jelenvalót kell választani, megölelni.

A költemény egyszerre tükrözi Kölcsey logikus és érzelmes gondolkodásának. A tömör versforma, a logikai szerkezet fegyelmezett keretbe fogja az érzelmeket. A meghatározás éppúgy kiterjed jelen, múlt, jövő fogalmára, mint a *Himnusz* esetében.

Magyarázatok a kritikai kiadás alapján:

Génius: (latin) genius: szellem, nemtő.

roszat: helyesírási alakváltozat.

burkozik: burkolózik; nyelvújítási szó, 1803-ból van rá adat.

A reményhez

Vad oceánnak mély hullámain
Vergődöm én és küzdöm a szelekkel,
S ah, képed minden este, minden reggel
Felém leng a két hajnal szárnyain.

Szelíd Remény, jobb kor szebb napjain
Mosolygva jöttél lángoló szemekkel,
De most borongasz barna fellegekkel,
Mint búcsuzó hölgy férje karjain.

Idv néked így, ha mindent elvesztettem,
Ha tengerhabként duzzad bánatom,
Ne légyek elhagyatva, légy mellettem.

Im újra vészek árján hányatom,
Süvöltve röppen a vihar felettem,
S remegve száll rád végpillantatom.

[1815–16 telén.]

A szonettben a költő ezúttal a Remény allegorikus alakját szólítja meg. A *Himnusszal* összevetve, e költemény a személyes érzelmeket fejezi ki, habár a képek hasonlóak: tengerhab, vészek. A *Himnuszban* a személyes érzelem kiegészül a nemzetért való aggódással, a hazafi bánatával és reménykedésével. A *b* alliterációja e versben egy személyes jelenetet fest, a *Himnuszban* Mátyás diadalát zengi. Ez is, az is költői, de a párhuzam kifejezi Kölcsey eszméinek bővülését is. A *Himnuszban* Istent nem elvont ideának, eszményképnek tekinti, hanem személyes Istennek, akivel közvetlen párbeszédet lehet folytatni. Ez a formai és a stilisztikai eszközökre egyaránt hatással van. A tenger — vihar hasonlatot például a *Himnuszban* sokkal természetesebbnek, közvetlenebbnek érezzük.

Magyarázatok a kritikai kiadás alapján:

leng: könnyedén, gyengéden mozog.

két hajnal: az esthajnal és a kora hajnal.

barna fellegekkel: a barna itt sötét, komor.

Idv: az üdv vagy idv nyelvújítási szóelvonás, Kazinczy szava.

tengerhabként: itt: tengerhullámként.

vészek: itt: viharok.

pillantat: a pillanat alakváltozata.

1837-ben megjelent *Parainesis*-ében fiatalkori ábrándjaira is visszatekint: „Jókor támadt, s hamar eltűnt remények; lángoló, de tárgyat nem lelt indulatok; sivatag jelen s alaktalan jövendő: íme, a tündérkar, mely ifjúságomat körüllebegé vala!”

Pipadal

Kürtét vadász zendíti meg,
Fellázzad minden ut;
Reng bérc és völgy és rengeteg,
Az őz riadva fut.
Én védtelent nem üldöznék;

Szelíd vagyok, s ha számban ég
Kék füsttel a pipa,
Tőlem, kis őz, pihensz mindég
Ernyőd sátoriba.

Mért lángol a búsult vitéz?
harcot nem szeretek,
Ott vér miatt pirúl a kéz,
Dulván mint fergeteg.
Düh gyúljon ádáz lelkeken;
De nékem égjen csöndesen
Kék füsttel a pipa;
Mást hordhat véres telkeken
Tajtézkzó paripa.

Viraszt a bölcs, gondol sokat,
S itt, ott, s mindenfelé,
Eget, földet míg hányogat,
Csak a hibár lelé.
Jámbor, miért epedsz mindég?
Jőj, gyujts reá; ha vígan ég
Kék füsttel a pipa,
Derűl előtted föld és ég,
S nem lesz sehol hiba.

S te kit gyötör vad szerelem,
Szenvedsz igád alatt,
S gyötrelmeden kél gyötrelem,
Forrván baloldalad,
Vidúlj! örök bú nem tenyész;
Im így tanít s enyhíteni kész
Kék füsttel a pipa.
Kín s kény, miként füst kél s enyész,
Más lép nyomaiba.

Sovárg, eped, száguld, csapong
Az ember untalan,
Bár kedv és szándék, tett és gond
Lesúlyed nyomtalan.
Sok jót, dicsőt föld gyomra zár;
Leomla sok királyi vár,

S kék füsttel a pipa
 Bolyongó vándor ajkán már
 Ott él romjaiba.

[Pest, 1826. nov.]

A költemény a kor költészetében elterjedt irodalmi toposz. Első változata Faludy Ferenc *A pipáról* című költeménye. Kisfaludy Károly *Pipadala* az Aurora 1828-as kötetében jelent meg. (A kritikai kiadás kommentárja.) Később Petőfi fordult be a konyhára, hogy ott pipára gyűjtson. A szerelem és a pipafüst e vers 4. strófájában is egybekapcsolódik.

A vers öt kilencsoros strófából áll. Az első négy sor keresztrímű, az 5-6. sor páros ríme a nyolcadikkal is összerímeli. A 7-9 sor szintén rímeli egymással. A rímelő sorok azonos szótagszámúak. A sorok szótagszáma: 8-7-8-7-8-8-6-8-6. A rímképlet: *ababccdd*. A 7. sor minden versszakban ismétlődik: *Kék füsttel a pipa*. A pipának az egész versben égnie kell.

A költemény derűs helyzetdal, Kölcsey stílusának egyszerű és közvetlen vonulatát jelzi. Hirtelen észrevesszük: a *Vanitatum Vanitas* csaknem valamennyi kérdése szerepel itt, békés füstgomolyba oldódva. Korábbi témái is megcsillannak: a vitézi küzdelem, a bölcs gyötrődése, a szerelem. Az utolsó versszakra a pipafüstből egész filozófia kerekedik, az összegzés stilisztikai formája az ige- és főnévhalmozás. A *Vanitatum Vanitas* elemzésekor kitérünk arra, hogy Kölcsey többféle filozófiai magatartást összegez. E versben a filozófusok közé a békésen pipázgató Kölcsey is odatelepedik, hiszen életünk csak füst és pára, legyen akkor legálább pipafüst.

Magyarázatok a kritikai kiadás alapján:

Fellázkod: történelmi alakváltozat.

Ernyőd sátoriba: az ernyő itt árnyékot adó lombos hely, a kifejezés tehát: lomb-sátor.

búsult: itt: bösz, haragos.

véres telkeken: telek: földterület.

Költői hivatás

Kölcsey több versének témája a költő, a képzelet: a költészetet elhivatottnak tekintette. A *Himnusz*ban ezért fordulhat Istenhez egész nemzete nevében: költőként az egész magyarság képviselője.

Verseiben érinti a költő és környezete viszonyát is. Nem mindig talál megértésre; a költőnek viszont a társadalom megváltoztatása, jobbá tétele is a feladata. *Genius száll* című költeményében a környezet értetlenségével az eszmék diadalát állítja szembe: „Istenülő! földi szellemében / Gúnyol a gőg Téged álnokul. / Vesd meg őtet lelked szép hevében, / Álragyogvány fénye, mely kimúl. / S szállj

királyi sasként égi pályán, / Szárnyaidnak nyíl szokatlan út, / S homokodra túl a föld homályán, / Nyersz jutalmul csillagkoszorút.” (Álmosd, 1812. szept. és Cseke 1824. febr.) Hasonló gondolatot fogalmaz meg *Tanács* című verse is: „Hogyha pályád ellenébe / Küzd az álnok vad göggyébe, / S tört hány minden lépteden; / S nincs ki nyújtson hív oltalmat / Vészhozó ösvényeden: / Menj! s temesd el bús fájdalmad / Hol reád vár szent magány; / S vonj korlátot álmaidból, / S alkoss ideáljaidból / Szebb világot alkonyán.” (Cseke, 1824. febr.) Úgy tűnhet, e verseiben elvont szépségideált fogalmaz meg, azonban eszméit emberi, politikai kiállása a valósághoz, a hétköznapokhoz köti. A költői hivatás nem az elvont ideál keresése és ábrázolása csupán, hanem a népéért, hazájáért kiálló, azt képviselő politikus, közéleti ember szerepét is jelenti. Így válhat Isten előtt is közvetítővé, népéért szót emelő, Isten irgalmáért könyörgő paraklétosszá, akinek költeménye fohász és imádság is.

Fő erkölcsi elve, melyet költeményeiben is megfogalmazott, a közösség javának szolgálata. Kölcsey Kálmánhoz írott *Parainesisében* a hazaszeretetről beszél: „Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteltre legméltóbb szenvedelmének; de sok kívántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk. {...} Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillantatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak, s nem ritkán hajlandóságunk vagy gyűlölségünk elnémitásával: azonban minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. [...] Fáradj a hazáért, s ne tenmagadért; így nem leszen okod panaszkodni. Ki magáért fárad, gyakran csalatkozik; ki lelki erejét hazájának szenteli, annak tettei előbb-utóbb sikerrel koronáztatnak meg; s a siker felől az emberiség elismert haladása biztosít.” (*Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*, 1837.) A politikai és költői hivatás az ő felfogásában egybefonódik. Rendkívül érdekes, ahogyan ez a szemlélet például allegóriáiban (Igazság, Zsarnokság stb.) megnyilvánul. Az a benyomásunk, hogy ezeket a megszemélyesített alakokat legalább annyira a politikai indulat, mint a költői képzelet teremtette meg.

A költő

Két istenasszony, amidőn születtem,
Vitt hűs berkeidbe, Leto szent fia,
S most, mint örökre vidám grácia,
Szelíd tavaszban lengenek mellettem.

Egyik, kitől az égi lantot vettem,
Az édesen ömlő Harmonia:
Másik te vagy csendes Fantázia,
Ki rózsaleplet vígan vonsz felettem.

Amannak oltárt nyögdelő szelek,
És búsan ömlő csermely zúgásánál
Echónak ellenében szentelek.

Neked virító bükkjeim sátoránál
Merengve hallván a Dryasokat,
Fűzök hajadba rózsalombokat.

[*Sződemeter, 1811. szept. 7-e után*]

Kölcsey 1809 áprilisa után, Kazinczy levelének hatására kezdett szonettet írni. Mint versformát azonban sohasem érezte igazán sajátjának.

A harmónia az eszményi ideált és a formai tökéletességet egyaránt jelenti műveiben. A visszhang és a szőke bükkfák Csokonai verseinek is szereplői.

Magyarázatok a kritikai kiadás szerint:

Leto: (görög) Apollón, Zeusz és Létó fia; főként a zene, a költészet, azaz a művészet istene.

Grácia: (latin) a kellem, a kecsesség megtestesítője.

lant: a lant a költő, a költészet jelképe is, mely Apollón nevéhez fűződik.

Harmonia: (görög) Harmonié istennő, az isten összhang, a világban fennálló rend és szépség képviselője.

Fantázia: (görög) Phanntaszia képzelet, melyet itt mint költői képzeletet a görög istenségeket megillető tisztelettel emleget.

nyögdelő szelek: a nyelvújítási nyögés, nyögdelés Kölcseynél általában a fájdalom, a bánat szavai.

Echónak ellenében: visszhanggal szemben, azaz visszhangot kiváltván.

bükkjeim: elízió; ejtése metrikai okokból: bükkjejm.

Dryasok: (görög) drüaszok — a fák nimfái.

Kölcsey Kálmánhoz írt Parainesisében érzés és gondolkodás kézenfogva jár: „Sok szépet íranak a bölcsek, s gyakran a nem épen bölcsek is; gazdag forrást nyitának fel, honnan jó sorsban intést, balban vigasztalást, mindkettőben magasbra emelkedést, szív és észnemesülést meríthetünk; de azok is csak úgy hatnak reánk, ha érzés és gondolkodás által sajátunkká tevők, ha saját magunkban kiforrva lényünkhöz kapcsolódtak, mint az esti szélhez a virágillat, amelyben megfürdött.”

Panasz

Jaj nekem, s jaj annak, aki engem
Verset írni búmra megtanított,
Aki fáklját gyújta képzetimnek,

S lány szívembe fúvált gerjedelmet,
A kegyetlen!

Im nekem nem kelle sem szerencse,
Sem nagyoknak biztató kegyelme,
Csillogó fény, s népimádtá rojtok.
Gondolám, csak lant az énekesnek,
Zöld borostyán barna lány kezéből,
S szép dicsőség hamva sátoránál.

Víg nyaram folyt, s hajnal hogyha támadt
Dalba szállt az érzés hurjaimrol,
Dalba szállt az estve szent homályán.
Nap ha forralt, bokraim födeztek;
Dörge néha, felderüle másnap,
S új virágzat ömle el a mezőken.

Ah, de bús alakkal vak honából
Jött el a tél, s a bokor leszáradt
S nem ragyog virágzat a mezőken.
Ülök én im a hideg falak közt,
Ablakom tábláján csattog a szél,
S nincs fa, mely lobogna tűzhelyemről,
Nincs piros bor hogy hevítse keblem,
S ajkaim közt elfagy a kelő dal.

Szép Apollon szőke fürteiddel,
Szánd az énekesnek dúrva sorsát,
És nem adtál fát ha tűzhelyére,
Sem piros bort hogy hevítse keblét:
Karjai közzé tégy szelíd leánykát,
Csokjain hogy újra felhevüljön!

[Cseke, 1923.]

A költemény népdalokra emlékeztetően fogalmazza meg az alkotással, költészettel kapcsolatos gondolatait. A versforma ötlábú, tízszótagos rímtelen trocheus. Elnevezése, mivel a forma emlékeztet a szerb epikus költeményekre, ún. szerb trocheus. Kölcsey 1814-ben fordított is „rác nyelvből”. A strófaszerkezet az áradó érzelmek tükré: az első strófa öt, a második-harmadik hat, a negyedik nyolc, az ötödik ismét hatsoros, az első strófa ötödik sorának felkiáltása négyszótagú. Az érzelmeket, a népdalhoz hasonlóan, természeti képek párhuz-

ma fejezi ki. A 4. versszak a költő személyes körülményeire utal. Persze, nem élt rossz körülmények között, lehetséges, hogy a helyzetleírás inkább hangulati.

E népdalszerű költemény is szigorú logikával építkezik. Az 1. versszak a tétel megfogalmazása: a költészet bánatot hoz. A 2-3. versszak a múlt boldogságát festi, mely részben a képzelet műve. A *víg* jelző itt vidámságot jelent, ez a Himnusz hasonló kifejezésével kapcsolatosan is elgondolkodtató. A 3. versszak 2-3. sorának élén anaforikus ismétlése hangsúlyozza a párhuzamot.

A 4. versszak ellentétes természeti képek metaforáival fogalmazza meg a költő magányát. Berzsenyi negatív festése is eszünkbe jut (*A közelítő tél*).

Az 5. versszak 3-4. sora párhuzamos az előző versszak 6-7. sorával, egyes kifejezéseket megismétel. Ez a versszak visszatérés a görög mitológia világába, a költő Apollont szólítja meg. A zárókép Anakreon világát idézi: a vigaszt a költészet adja.

A költemény struktúrája hasonló a himnuszéhoz: a boldog múlt leírása, a szomorú jelen, a *szánd* igével kifejezett kérelem. A párhuzam megvilágítja, hogy a személyes sors hogyan emelkedhet a nemzetért fohászkodás magasságába. E versben jelen van a mitológiai apparátus, az istenekhez fordulás ismert költői hagyomány. A Himnuszban a hasonló megoldások pusztán formai elemek, melyek az imádság, a fohász kifejezésének rendelődnek alá, eltűnik a művi jelleg, a költemény közvetlen párbeszéddé változik. A *Himnusz*t annak ellenére közvetlenebb hangvételűnek érezzük, hogy e versben a személyes sorsról, a Himnuszban pedig történelmi kitekintésről van szó.

Magyarázatok a kritikai kiadás szerint:

népimádkta rojtok: itt: ceremóniákra, díszruhákra utaló sujtás, bojt, de utalhat irónikus jelentéssel a szakadozottra, értéktelenre is.

hamva sátoránál: sírjánál.

födéztek: a költő egyéni alakváltozata.

ömlé el: elízió, ejtése metrikai okokból: öml'el.

mezőken: egyéni alakváltozat.

szép Apollon: (görög); Apollón főként a zene, a költészet, a művészet istene.

„Kétségtelenül e költemény bírta rokonkísérletre Vörösmartyt, e modornak irodalmunkban legremeklőbb képviselőjét” — írja Horváth János (Az irodalmi népiesség Faluditól Petőfig. 145-146. l.)

Alkotói módszere

Kölcsey alkotó módszerével kapcsolatosan érdekes az a levél, melyet 1837. április 25-én Csekéről írt Szemere Pálnak: „Gyakorta azon kapom meg magamat, hogy fejembe észrevétlen tolakodik a dal ideája, s a rímek szivárványokként támadnak. De megvallom, restellem leírni, s így ami keresetlen jött, nyom nélkül elröppen.” A levél szerint más köti le erejét, nem a literatura: birtoktagosítás, állattenyésztés. Ekkortájt, egy évvel később írta *Szép Erdély* című költeményét,

melynek hangvétele, könnyedsége mintha a fönti levél illusztrálása lenne. Mintegy hirtelenül, egy hangulat nyomására született; habár a kiadásban töredékként szerepel, nem érezzük annak, a nyolc sor kerek egész. Tudjuk, hogy egyes verseit hosszan csiszolgatta, de ismerte a hirtelen ihlet sodró erejét is. A *Himnusz* is így keletkezhetett: más jellegű gondok között, hirtelen érlelődött meg és pattant ki, emelkedett tiszta költészetté hosszú évek tapasztalata, olvasmányi, irodalmi, történelmi élményei, melyek közül nem hiányzott a hazai állapotok ismerete sem. A fönti levél is utal azokra a köznapi körülményekre, melyek nagy ódáinak is élményi alapjául szolgáltak. E verseiben sem csupán klasszikus mintákat követett: létrejöttükben a társadalmi viszonyok elmaradottságán és az elnyomatáson, az osztrák önkényuralmon felháborodó költő indulatának is szerepe van. Elvontnak tűnő alkotásait is átjárja a személyes élmény. Ezzel kapcsolatosan a kritikai kiadás 1. kötetéből idézünk: „Nekem a sors csapongó fantáziával vérző keblet adott együtt. Köszönöm a sorsnak ajándékát, de úgy, mint a nő férjének kezéből köszöni az óhajtott halált, hogy a rabláncokat elkerülhesse. Mert szenvedek én, mint senki itt körülöm nem szenved; egy szó, egy tekintet, egy távol sejdítés lever engem, s nemsokára elemésztődöm én” (Levele Kazinczynak Álmosdról, 1813. okt. 21-én). A levél Dobozi történetére céloz, aki, hogy felesége ne kerüljön az üldöző törökök kezére, inkább leszúrta, majd maga is hősi halált halt.

Stílusát a „helledunkel”, világos és sötét árnyalatának keverésével szokás jellemezni. A borongás mellett mindig megőriz valamilyen realitást, ideáljait is átvérzi a személyes érintettség. Nagy allegorikus alakjai, a Nyugalom, a Szabadság, a Szerelem, az Igazság, a Sors sem elvont alakok, eszmei ideák, sokkal inkább élővé vált, megtestesült képei a belső eszméknek, akikkel a költő drámai párbeszédet folytat. A lírai párbeszéd egyben a történetfilozófia, esztétika, etika megjelenítése, melyben az eszmék kézzelfoghatóvá lesznek. Alábbi versét (sajnos) elküldte Kazinczynak, akinek kritikája elkedvetlenítette, pedig korának szemléletmódját messze megelőzve teremt hangulatot és igazi poézist. Jelzi a részletek finom megfigyelésével ötvözött realista szemléletet, mely éppen az impresszionisztikus szemlélet felé nyit kaput. Rokon Csokonai friss szemléletmódjával, akiért ebben az időben lelkesedett.

A pávatollhoz

Pompás talla a szép pávának,
Melynek oly sokféle színe
Van, mint az ég fényes napjának,
Milyen vagy te?

Zöld vagy-é? vagy miként Dafnének
Aranyszínű hajszájai?
Vagy mint az esthajnal tüzének
Sugárai?

Képe vagy a színes világnak
Sok színű ragyogásoddal,
Képe az állhatatlanságnak,
Oh pompás tall!

Szép vagy még is, és szépségednek
Neveltetnek kellemei
Amint vegyítettnek fényednek
Sok színei.

Főképp egy folt, mely közepébe
Szálaidnak fényeskedik,
És gyengén kékellő színébe
Büszkélkedik.

Mikor reményt képző színével
Én felém talál fényleni,
Mintha Dafnét látnám kék szemével
Tündökleni.

Kellemeit rezgő fényének
Oly nagyon azért kedvelem,
Mert mosolygó szemét Dafnének
Bennek lelem.

[*Debrecen, 1808. június 25-e előtt*]

A költemény hét négysoros, félrímes strófából áll, melyeket 9/8-as jambikus periódusok alkotnak. A negyedik sorok rövidebbek, négyszótagúak, ez a strófák csattanószerű lezárásának formai kifejeződése. A költemény stilisztikai eszközei között megtaláljuk az áthajlásokat: *színe/van* — alany-állítmány éles áthajlása; *Dafnének/Aranyszínű hajszájai; közepébe/Szálaidnak* — birtokos szerkezet áthajlása. Alliteráció: *felém* — *fényleni*. Az 1. szakasz 4. sora megszemélyesítés, a gyöngéd megszólítás hangulatfestő.

Kölcsey e versét 1808. június 25-én kelt levelében elküldte Kazinczynak, azzal a kérdéssel, hogy „méltó vólt-e eddig, méltó lesz-e ezután ezen tárgy körül fáradoznom?” A válasz nem olyan volt, amelyet várt és amelyet várhatott volna, Kazinczy éppen a mű eredeti vonásait nem vette észre, sőt, többször éppen azokat kifogásolta. Az is lehet, írja a kritikai kiadás, hogy éppen Kazinczy bírálatának hatására semmisítette meg korábbi verseit. Pedig a költemény Kölcsey impresszionizmusa: a pávatoll nem más, mint színek forгатaga, ürügy a szivárvány megfestésére. A költemény tárgya nem is a pávatoll, hanem a színek és a hangulatok.

Idézzük Babits Mihály *Ballada Írisz fátjoláról* című versének első strófáját: „Megjön a tavasz tarkasága: / fehér pöttyök és piros pontok, / virágos fák, tavaszi gondok, / tavaszi sírok ciprusága, / fehér virág hull barna sárba, / szelet mond az alkonyi pír is; / halálvágy száll a bús muzsákba, /mikor / zöld köntösét ciferázza Irisz.” Az áthajlások, alliterációk szintén eszközei az impresszionizmusnak. Kölcsey versének közvetlensége, a természeti világ színeinek elvont és mégis realista megjelenítése a népköltészet képeit idézik, előlegzik a stílus későbbi egyszerűsödését. A költemény azt mutatja, hogy Kölcsey versalkotásának többféle útja létezik, beletartozik a pillanatnyi benyomások, színfoltok rögzítése is, a könnyed alkotásmód, mely érdekes módon a *Himnusz* súlyos tartalmakat hordozó ritmusában is megmutatkozik.

Magyarázatok a kritikai kiadás szerint:

talla: nyelvtört. nyelvjárási alakváltozat: tolla.

Dafnének: (görög); Daphné pásztorleány, egy nimfa neve, a pásztor-költészetben is kedvelt női név.

neveltetnek: itt: növel, gyarapít.

Átok

A Dalköltőn fekszik átok,
Szívén, lelkén vad ború,
Szép leányim őt hagyjátok,
Ég föld néki szomorú;
Égben honját elvesztette,
Földön nem lel mást helyette,
Fürtein kín a koszorú.

Mennyet ígér lángszerelme,
Hajh de búsát, mely ont vészt;
Édes hangba foly gyötrelme,
Mégis lelket tép, emészt.
Álmodt űz, s mert nem találja,
A valót s jelent utálja,
Kényben nem vesz s nem hagy részt.

Hajnalán rózsás tavasznak
Télvihart epedve zeng,
S majd ha lomb s virág elaszna,
Zöld ernyők után eseng.
Hölgy miatt küzd, nyerve díja,
S íme most száz kétség víjja,
Sóhajtása messze leng.

Vészes égnek néz alatta:
 Hű fedélhez merre jut?
 S hű fedél ha befogadta,
 Számüöttként visszafut.
 Fényben nyíl előtte pálya,
 S hátra készti zord homálya,
 Hol vadonba tér az út.

A Dalköltőn fekszik átok,
 Kedv s remény hijában int;
 Szép leányim őt hagyjátok,
 Elhagy ő is bút és kint,
 Majd ha dombja zöld hantjára
 Milliom csillag sugára
 Csendes éjben letekint.

[1832. szept. 29.]

A kritikai kiadás szerint a költemény létrejöttének története Kölcsey alkotói módszerébe is betekintést nyújt. Az első 14 sor 1831. április 9-én készült, a költő Nagykárolyba történő utazása alatt. A végső változatot, újabb három versszakkal kiegészítve, 1832. szeptember 29-ére fejezte be. Kölcsey több költeménye született hosszabb idő alatt, számos javítással. A költemény s művészsors kettősségét írja le: az ideált nem képes elérni, de a *valóban s a jelenben* sincs otthon.

A költemény öt hétsoros versszakból áll. Az első négy sor keresztrímes, melyeket két páros rímű sor követ, a zárósor visszarímel a 2-4. sorra. A rímelő sorok azonos szótagszámúak. A strófák szótagszámának képlete: 8-7-8-7-8-8-7. A rímképlet emlékeztet a kis Himfy-szakra, de a sorok száma eggyel rövidebb, ami tömör csattanóra ad lehetőséget.

Magyarázatok a kritikai kiadás alapján:

földén: egyéni alakváltozat.

Fürtein: ejtése metrikai okokból: fürtejn; elízió, hangkivetés.

Zöld ernyők: zöld lombok.

dombja: sírdombja.

Málnási Ferenc

„Idvezlégy kegyelmes Szent László király!”

A 2017-es évet Szent László királyunk emlékének nyilvánították a lovagkirály trónra lépésének 940., szentté avatásának 825. évfordulója alkalmából.

I. Szent László Magyarország királya (1077–1095), horvát király (1091–1095).

1046. június 27-én született a Lengyel Királyságban, elhunyt 1095. július 29-én Nyitrán, a Magyar Királyságban. Nyughelye 1. Somogyvár. 2. Várad (1106-tól vagy 1112 után.)

László királyunk 1078 körül feleségül vette a Rajnai Rudolf sváb herceg Adelhaid nevű lányát. Gyermekük: Pirooska, aki Komnénosz II. János császár felesége lett, Bizáncban Priszka néven ismerték. Még két lánygyermekük született, egyikük Jaroszlav kijevi herceg felesége lett.

1077-ben meghalt édesapja I. Géza. „Amikor a magyarok meghallották — olvassuk a Képes krónikában — hogy Magnus (Géza) király meghalt, egész sokaságunk Lászlóhoz gyűlt, és egy közös szóval és egyetértő akarattal őt választották az ország kormányzására... Ugy ragyogott föl, mint köd közepette a hajnali csillag, még elűzi a homályt, vagy másképpen a nap ragyog a fény lett népének közepette.”

A fiatal herceg ismételten kitüntette magát az ország védelmében 1068-ban alig 22 évesen, amikor az úzok (fekete kunok) betörték az ország keleti részébe, a Kerlés hegyénél, Doboka megyében, a cserhalmi csatában döntő szerepet játszott a győzelem kivívásában. Egy menekülő kun vezért, aki egy magyar lányt rabolt el, üldözőbe vett, legyőzte s a lányt kiszabadította, bár előzőleg súlyos sebet kapott a csatában. Ez a hőstett valóságos legendával fonta körül alakját, a következő századokban számtalan magyar templom falán megfestették. Szent Lászlót lovagkirályként is szoktuk emlegetni, a források szerint erős kezű, hatalmas termetű férfi volt, a harcban való jártassága, a csatákban mutatott személyes bátorsága nyomán a középkorban fokozatosan vált népszerűvé, évszázadokon át népi mondák, hősi énekek, himnuszok, templomi faragványok, freskók és imádságos könyvek témája lett László párviadala a kun vitézzel a Kerlés-hegyi csatában. A párviadal szimbolikus értelmet nyert: László győzelme a „kun” harcos felett a kereszténység diadalát jelképezte a barbár pogánysággal szemben.

A *Képes krónika* szerint: „Meglátott végül Szent László herceg egy pogányt, aki egy szép magyar lányt vitt lova hátán, Szent László herceg pedig úgy gondolván, hogy az a váradi püspök lánya, s noha súlyosan meg volt sebesülve, tüstént üldözni kezdte lovával, melyet Szögnek nevezett. Amikor pedig már elérte volna őt, hogy lándzsájával ledöfje, semmiképpen sem volt erre képes, mivel sem az ő lova nem futott gyorsabban, sem amannak a lova nem maradt le semennyire sem, hanem mindegyre kartávolság volt a lándzsa és a kun háta között. Így kiáltott és szólt Szent László herceg a lányhoz: „*Szép bűgom, ragadd meg a kunt az övénel és vessed magad a földre!*” Meg is tette ezt... A szent herceg pedig sokáig viaskodott vele, s miután inát elvágta, megölte őt...” Egy másik változatban Szent László király a leány segítségével nyaksebet ejt a kun vitézen, s az utolsó jelentben László a leány ölébe hajtva fejét pihen.

A szöveg összefüggő prózai alkotás, László herceg győzelmét meséli el egy kun harcos ellen, aki magyar lányt rabolt. A szövegmondatok tartalmi-logikai kapcsolatban, alá- és mellérendelő viszonyban sorakoznak a műben. Személyragos igék mesélik el a történetet: *ragadd meg, vessed magad* (E/2.), *vitt, elérte volna, ledöfje, nem maradt le, kiáltott, viaskodott vele...* (E/3.)

Valóságos világképet rajzol meg az ismeretlen szerző, történelmi személyiségről szólót, Szent László egyik hőstettéről szóló mondát, legendát, elképzelt elemekkel társítva.

A szöveg latin nyelvű, magyarra fordított, írott, érzelmkifejező, szépirodalmi alkotás.

Stílusa is szépirodalmi, jó és rossz hangzású szavak ötvözete a szöveg, benne az igék cselekvő igék, kijelentő és felszólító módúak, a történetet, az eseményeket ismertetik, kijelentő és felszólító mondatok keretében.

László Gyula mintegy félszáz falképsor, falfreskó meglétét mutatta ki. A ma ismert és látható harminc Szent László-legenda falképsor a 14. és 15. század során készült. A Szent László legenda jelenetsorának több részlete előfordul régészeti leleteken Eurázsia közelebbi és távolabbi vidékeiről. A legismertebb az Ermitázsban, Szentpétervárott őrzött hun—szkíta övdíszpár a pihenési jelenet-hoz hasonló elrendezéssel. A leggyakoribb a birkózási jelenet, melyből többet összegyűjtött László Gyula régészprofesszor munkáiban. Gyakran a lovak is küzdenek egymással. A birkózási jelent szerepel a szibériai Vjatkában őrzött tálon is. László Gyula előtt már Nagy Géza fölvetette, hogy a legenda egy ősi eurázsiai mítosz megszentelt formája a keresztény templomokban. Az ősi mítosz a sötétség és a világosság harca, a vitézek alakjával, küzdelmével megszemélyesítve.

László királyunk 1083-ban szentté avattatta az államalapító István királyunkat, valamint annak fiát, Imre herceget, Gellért püspököt és két zobori remetét, Andrást és Benedeket. A bihari püspökség székhelyét áthelyezte Váradra, adományával, a püspöki szervezet továbbfejlesztésével gyarapította és erősítette a magyarországi egyházat, az ő bőséges adományainak köszönhető a középkori magyar egyház gazdagsága, anyagi jóléte. Az általa létesített egyházak közül a Berettyó

folyó melletti, szentjobbi apátságot Szent István tiszteletére szentelték fel, a szent király jobb kezének őrzésére. Új templomot építtetett Váradon („*Templomot rakatál Szűz Máriának, Kiben most nyugoszol minden tisztességgel*”) és Gyulafehérvárott.

A 11. századi Magyarország külpolitikai környezetét elsősorban a pápa és a német-római császár közt dúló harc, az 1054-ben bekövetkezett nagy egyházszakadás és a nyugati keresztény egyházon belüli erkölcsi megújulást hirdető mozgalom térnyerése határozta meg. Szent László király uralkodása idején egyaránt törekedett országa gyarapodására, de annak egységére is. A királyságába betörő besenyőket, kunokat, úzokat többször is legyőzte, 1085-ben, amikor a Délkeleti-Kárpátokon túl lakó kunok Kutesk fejedelem indított támadást, László rájuk rontott, s a kunok „úgy menekültek, mint tépett tollú vadkacsák a keselyűk csőrétől...” Háborúzásai okán a legtöbb csoda a hadakozó királyt kísérte. Az üldöző ellenség elől menekülve a szikla meghasadt mögötte (lásd a *Tordai basadék* mondáját!), az éhező katonái táplálására szarvasbikák jelentek meg, imájára ivóvíz fakadt a sziklából, az ellenségei elé dobott pénzek kővé változtak (lásd *Szent László pénze* mondáját!). Szent László neve komolyan felmerült a készülődő I. kereszties hadjárat egyik lehetséges vezéréként, amit csak 1095. július 29-én bekövetkezett halála hiúsított meg. Előbb Somogyvárott temették el, itt nyugodott „boldog teste” (Arany János), de 1106-ban/1113 után (?) Váradon helyezték örök nyugalomra.

A középkori László-kultusz kibontakozásához a döntő lökést III. Béla adta meg, aki 1192 júniusában III. Celesztin pápa jóváhagyással szentté avatta I. László királyt, ennek nyomán a kialakuló lovagi kultúra és életmód őt tekintette példaképének. Váradí sírja csodatevő zarándokhellyé lett, a 15. század elejéig a váradí székesegyházban őrizték kürtje és csatabárdja mellett fejereklyetartó mellszobrát (hermáját), amelyre peres ítéletek résztvevői és főúri összeesküvők tettek esküt. Az eredeti herma a 15. században megsemmisült, helyette újat készítettek, amelyet ma Győrben őriznek.

A szent király nemcsak életében, hanem más mondák szerint halála után is segítette szeretett népét. László király temetése után 200 esztendővel rettenetes tatár horda támadt Székelyföldre. Ekkor a székelyek elkeseredett vezére a néhai lovagkirályhoz fordult segítségért, és a küzdelem hevében egy hatalmas vitéz jelent meg, fejét aranykorona ékesítette, a kezében harci csákányt tartott, így vágatott a tatárokkal szemben...

A szent lovagkirály hatása népe körében az idők folyamán csak növekedett, egyesek szerint még Szent Istvánét is felülmúlta. A mindig győzelmes „Bátor László” lett a katonák védőszentje, nevének oltalma alatt vonultak a csatába, s ez volt a csatakiáltásuk: „Szent László, segíts!” 1684-ben, a törökök elleni fölszabadító háború idején egy külföldi fültnú elbeszélése nyomán följegyezték, hogy a katonák a tábortúznél „fél óráig zenéltek, és magyar víg dalokat mondtak Szent László tiszteletére, kinek épp aznap ünnepe volt...” Szent Lászlót Erdély védőszentjeként is tisztelték, áldották s így esedeznek hozzá ma is: „Szikla hitű László,

ki nem ismersz félelmet, / Légy ereje, pajzsa gyenge szívű népednek. / Ingadozó lelke, sok csapástól vertek / Tőled kérnek védelmet. / Most világok dőlnek, nemzedékek romolnak, / Ezer éves bástyák roskadozva omolnak, / Csüggedésre válasz: Szent király, te állasz / Égre néző oromnak!”

A nagyváradiak Szent László-ünnepséget tartanak minden évben a váradi székesegyházban, ekkor kiállítják László királyunk mellszobrát a főoltárra. Sok zarándok rója le tiszteletét a szentként tisztelt király előtt.

A Kárpát-medencében több település neve őrzi szent László emlékét, pl. Kolozs megyében Tordaszentlászló község. (Környékén nagy mennyiségben található *Szent László pénzé.*) A legenda szerint ezek Szent László imája nyomán kővé változott aranypénzek, az őslénytan szerint egykor élt nummuliteszek maradványai, azaz fossziliák.

A Kárpát-medencében számos település templomának nevében, freskóján, szobrán, oltárképén örökítették meg Szent László alakját. Meglévő freskók az alábbi települések templomában: Bibarcfalva, Bögöz, Csíkszentkirály, Gelence, Sepsibesenyő, Sepsikilyén, Székelydálya, Székelyderzs. De Ausztria, Szlovákia, Szlovénia több templomában is.

Elpusztult, de lemásolt freskók: Erdőfüle, Maksa, Homoródszentmárton templomában.

Sajnos elpusztult freskókról is van tudomása László Gyulának: Csíkmenaság, Magyarremete, Oklánd, Székelykeresztúr településeken, de Magyarországon és Szlovákiában is.

Feltételezett freskókat is számba vett László Gyula Désen, Hátszegen, Kököson, Nagyváradon, Ördögösfüzesen, Páncélcsehen (Erdélyben), de Magyarországon és Szlovákiában is.

Szent László nevét középiskolák, általános iskolák, kórházak, művelődési központok is viselik.

Janus Pannonius: *Búcsú Váradtól* című versében Szent Lászlótól is búcsúzik: „S te is lovas király, rőt vértzetben, / Ki roppant bárdot markolsz harcrakészen, / Kinek márványövezte síri szobrát / Kiverte egykor gyöngyöző verejték, / Szent László, oltalmaz s te légy vezérünk: / Fel hát az útra, társaim, siessünk!”

1853-ban Arany János *Szent László* című versében tisztelgett szent királyunk előtt: Nagy lovon ült a nagy férfi, / Arca rettentő, felséges; / Korona volt a fejében / Sár-aranyból, kővel ékes; / Jobb kezében, mint a villám / Forgolódott csatabárdja: / Nincs halandó, földi gyarló / Féreg, aki azt bevárja. // Mert nem volt az földi ember, / Egy azokból, kik most élnek: / Feje fölött szűz alakja / Lát-szott ékes nőszemélynek; / Koronája napsugárból, / Oly tündöklő, oly világos! —” / Monda a nép: az Szent-László, / És a Szűz, a Boldogságos.”

Anyanyelvünk épségéért

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás — irodalmunk tükrében XXXI.

Anyanyelvoktatásunk 1945 után

Anyanyelvoktatásunk történetében 1945 után is fontos szerep jut/jutott a családoknak, az egyházaknak és a kisebbségi művelődési intézményeknek. Az 1945 márciusában beiktatott Petru Groza koalíciós kormánya lehetőséget nyújtott, hogy a hadak elvonulása után a magyar iskolák újrakezdhesék tevékenységüket. Az illegalitásból kilépő Román Kommunista Párt teljes súlyával támogatta az erdélyi magyarság megszervezett önvédelmi szervezetét, a *Magyar Népi Szövetséget*, amely fontosságot tulajdonított a nemzetiségi számarányoknak megfelelő iskolahálózat kiépítésének, s 1945–1947 között következetes harcot folytatott a magyar iskolák megszervezéséért, működtetéséért. A szervezet adta ki a jelszót még 1946-ban: „Minden magyar gyereket — magyar iskolába!” (Enyedi Sándor: *Mozgó Világ*, 1989. 9. 86-95.) A szervezet a párizsi béketárgyalásokat megelőzően, okosan, idejében használta ki a fölkínálkozó lehetőségeket. Elsősorban *Kurkó Gyárfás* országos elnök érdemeinek tudható be, hogy még a békekötés után következő jogfosztások, nemzetiségi visszarendeződés előtt a szervezet létrehozta az erdélyi magyarság 1918 óta legnagyobb iskolarendszerét.

„1947. őszére 1790 elemi iskolában tanítottak magyarul, közülük 754 felekezeti. A középiskolák száma 173, állami 104, felekezeti 69. A középfokú tanintézetek közül legtöbb a hajdani polgári iskolának megfelelő egységes gimnázium 49, következett 44 gimnázium, 38 főgimnázium, 14 kereskedelmi líceum, 13 ipari líceum. A tanítóképzők száma 15, közülük 8 felekezeti és 7 állami. Megnyílt az első négy magyar iskola a moldvai Csángóföldön, ezek száma hamarosan megközelítette a százat, Bákóban pedig magyar tagozat indult a tanítóképzőben, hogy a csángóság fiaiból és leányaiból nevelje ki a jövő generációját” (Beke György, 1993. 82.).

„1947 szeptember elsején egy kimutatás szerint a magyar óvodák és elemi iskolák (I-IV. osztály) száma 2071 volt, e hálózatban 4205 óvónő és tanító dolgozott. (Ebből 1036 állami, 754 pedig egyházi iskola volt!) A középfokú oktatás

184 különböző kategóriájú iskolát foglalt magában, ebből 68 gimnázium (V-VIII. osztály) és 29 líceum (IX-XII. osztály) állami volt, 29 gimnázium, 35 líceum és 8 más jellegű iskola pedig egyházi kezelésben állott. Ugyanekkor Románia tizenöt különböző nemzeti kisebbségéből az oroszok, ukránok, horvátok, bulgárok, lengyelek, zsidók, csehek, szlovákok, törökök, olaszok, örmények és görögök rendelkeztek anyanyelvű iskolákkal. (A minisztériumban a nemzetiségi iskolák ügyét 1946-tól 1948 elején bekövetkezett lemondásáig dr. Felszeghy Ödön magyar államtitkár intézte, majd őt követte ebben a funkcióban Czikó Lőrinc) (Enyedi Sándor, *Mozgó Világ*, 1990. 9. 86-95.)

A fenti történések, eredmények „eredője” az 1945. február 6-án kihirdetett *Nemzetiségek Statutumuma*. E Statutum értelmében Románia minden polgára fajra, nyelvre, nemzetiségre, vallásra való tekintet nélkül egyenlő. A nemzetiségek szabadon használhatják anyanyelvüket, ahol nemzetiségi a lakosság legalább 30 %-a, ott az ő nyelvükön is közzé kell tenni a rendeleteket, a beadványokat anyanyelven fogalmazhatják meg. Az utcákon kétnyelvű feliratoknak kell szerepelni (Glatz Ferenc szerk., 1989. 307.). (Románia alkotmánya hogy engedi meg, hogy Nemzetiségi Statutumuma legyen az egységes, nemzeti Romániának? S hol van már a tavalyi hó?, azaz a kétnyelvű feliratok hova tűntek el a nemzeti közösségünk lakta településekről? S ha valamelyik helység tanácsosai a lakosság kérésre két-, esetleg háromnyelvű helységnévtáblát merészel kitenni a község, város határában, a prefektus bíróságon támadja/támadhatja meg, lásd 2010. márciusában Aranyosgyéresen történt. De talán valami megmozdult, mert a Legfelsőbb Bíróság törvényesnek mondta ki a Gyéresi tanács döntését. Kétnyelvű feliratok léteztek, amíg bizonyítani kellett a békekötések idején, a külföld felé, hogy nálunk nemzetiségi kérdés, íme, törvénybe iktatva, biztosított! De utána?

Ebbe a „bizonyítási komédiába” tartozott az 1945. május 29-én közzétett *1945: 407. tc.* is, amely kimondta: Kolozsváron 1945. június 1-jei hatállyal magyar nyelvű egyetem szervezendő „*Bolyai Magyar Tannyelvű Tudományegyetem*” néven, bölcsész tudományi, jogi, közgazdasági, természettudományi, orvos és gyógyszerészeti karral.

De miért volt szükség egyetemre? Hiszen erdélyi magyarságunknak, nemzeti közösségünknek volt már egyeteme. Mégpedig századok óta. Tekintsük át azt a történelmi eseménysort, amelynek során kiépült a felsőfokú oktatásunk intézményrendszere! (Balázs Sándor—Csetri Elek—Kónya-Hamar Sándor—Bodó Barna—Gaal György—Somai József: *Febér könyv az erdélyi magyar felsőoktatás kálváriájáról*. Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete. Kolozsvár, 2009.)

Az erdélyi magyar felsőoktatás kronológiája — kálváriája

Az universitas a X. századi „*studium generale*”-ből (melynek eredeti célja a fennmaradt ókori szellemi kincsek összegyűjtése, rendszerezése és egységbe foglalása volt), a reneszánsz kezdetén született, és tudományos fokozattal ékesítette az ar-

ra érdemeseket. Az európai ember örök érvényű eszméje szerint az igazságnak, jóságnak és a szépségnek érvényesülnie kell az emberi társadalmak keretei között. Az egyetem érdeme és műve, hogy a gondolkodás eszközt, a tudás hatalmát a XIII. század végére élménnyé tette Európában.

1463-ban Nicolas Machinensis modrusi püspök emlékei szerint már működött *Vitéz János* nagyváradi püspök „Körös-parti Athénje” és „Európai-hírű könyvtára” is. Az akadémiai gondolat a XVI-XVII században Erdélyben is más értelmet nyert: az egyetem szinonimája lett.

Makkai Sándor református püspök és erdélyi író szerint: „Az universitas eredetéből következik, hogy a tudományegyetem kizárólag az igazság szolgálatában áll, s annak megismertetése, illetve annak gyakorlati alkalmazása a célja... Az universitas a tudomány birodalmát, a jellem, a történelem és a természet titkait csak erkölcsileg erős kitartó előtt tárja fel. Mindig tiltakozni kell az ellen, hogy működését technikai fogások gyakorlati oktatására silányítsák, hogy a tudományt aprópénzre váltsák és ezzel erkölcstelen politikai célok szolgálatába állítsák” (i. m. 10-11.).

Erdély három etnikai közössége, négy magyar történelmi felekezete lehetővé tette a nyugat- és kelet-európai kultúra érintkezését és metszését. Az Oszmán Birodalom terjeszkedése alatt az önálló állami létig jutott el, így Erdély a magyar kultúra mentsvárává vált. 1526-ban, a mohácsi vész után a magyarság és a keresztény európaiság Erdélyben vált ikerfogalommá, s előjátéka volt a erdélyi egyetemi törekvéseknek. Az 1557. évi tordai országgyűlés, egész Európában először, kimondta a négy recepta religio (római katolikus, református, lutheránus, unitárius) egymással szemben álló híveinek a teljes lelkiismereti és *vallásszabadságot*. Legerősebb eszközei és támasza éppen az iskolák, egyetemek alapítása, az anyanyelven történő tanítás, oktatás, képzés, és az anyanyelvi könyvnyomtatás elterjesztése volt. A humanizmus s a reformáció nyomán olyan erdélyi tudományosság alakult ki, amely a későbbiekben meghatározta iskolák, kollégiumok gyarapodását. Az akadémia felállítását Erdélyben először *János Zsigmond* fejedelem kezdeményezte, amikor az 1560-as évek elején Petrus Remust, a párizsi egyetem protestáns professzorát próbálta megnyerni a főiskola élére, majd a bolognai végzettségű Gyulai Pálra bízta az egyetem megszervezésének munkáját, végül udvari orvosára, Blandrata Györgyre. Szászsebest szenelte ki iskolavárosul, még várfalakkal való körülkerítésről is gondoskodott (Bisztray Gy.: *Az udvari tudományos élet és az egyetemi gondolat*. 1941. 25.). Dávid Ferenc püspök elképzeléseiben is körvonalazódik a megszülető új ország szükségleteire egyetem.

Az események sorába tartozik, hogy 1565-ben a kolozsvári Diétán egy felsőfokú oktatási intézmény létesítéséről döntöttek. 1581-ben *Báthori István* fejedelem Kolozsvárott *kollégiumot* avatott, amelyet XIII Gergely pápa akadémiai rangra emelt. A tanítás nyelve latin, jórészt magyar anyanyelvű jezsuita rendi tanárok tanítottak. Az intézmény általános, alap- és felsőfokú képzést biztosított. Egyetemi rangját három kar (teológia, filozófia és kánonjog) jelenléte igazolta. A kollégium

mellett értékes könyvtár létesült. 1622-ben *Bethlen Gábor* fejedelem a kolozsvári országgyűlés határozata alapján a már létező gyulafehérvári protestáns iskolát akadémiai szintre emelte. „Teremteni kell itthon egy erdélyi Heidelbergát, megékesíteni tudós professzorokkal, és gyűjteni körjük nagy számmal tehetséges és tanulni vágyó, igyekvő ifjakat — legjavukat kiválogatni a társadalom és a közélet javára” — vallotta Bethlen Gábor. 1658-ban tatár hadak pusztítják el az iskolát, s 1662 őszén I. Apafi Mihály fejedelem áthelyezi Nagyenyedre. Ennek az akadémiának jogutódja a nagyenyedi *Bethlen Gábor Kollégium*. Itt tanított Apáczai Csere János, az első magyar enciklopédia írója, Pápai Páriz Ferenc, az első magyar orvosi könyv szerzője, ifj. Zeyk Miklós, az első magyar ornitológus, Benkő Ferenc, az első magyar ásványtan szerzője, Benkő József biológus, Bod Péter irodalomtörténész, Körösi Csoma Sándor, a tibeti—angol szótár és nyelvtan megalkotója, Áprily Lajos, Vita Zsigmond és sokan mások. Itt ismerkedett anyanyelvünkkel Kemény Zsigmond, Kemény János, Berde Mária, Makkai Sándor, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Sütő András és sokan mások... 1693-ban Kolozsvárott újraalakult a *Jezsuita Kollégium*. 1753-ban az erdélyi protestáns fiatalok nyugati egyetemjárásának ellensúlyozására *Mária Terézia* királynő egyetemet alapított Kolozsváron, a Jezsuita Kollégium és a meglévő teológiai és filozófiai fakultások mellé orvosi kar megszervezését rendelte el. 1776-ban a kolozsvári Jezsuita Akadémiát a piaristák vették át, hivatalosan is *egyetemi* elnevezést használtak. Négy karral működött: Teológia, Jog, Bölcsész tudomány és Orvostudomány. 1761-ben Samuel Bruckenthal is egy protestáns egyetem megindítását tervezi, de kísérlete meghiúsult. 1784-ben a kolozsvári egyetem akadémia rangú Lyceummá, majd középiskolává fokozódott le, 1781-ben a német oktatási nyelvet tették kötelezővé. A középiskolából nem egyetemi rangú Jogi Akadémia és Orvostudományi Intézet vált ki. 1784-ben Erdély egyetem nélkül maradt, az általános és középfokú iskolában bevezették a magyar oktatási nyelvet, a kolozsvári Jogi Akadémia Szebenbe költözött. 1784-1849 között Kolozsváron jogi tanfolyam, majd Jogakadémia működik, latin, majd magyar nyelven. 1859-ben *Erdélyi Múzeum-Egyesület* kezdi meg működését, melynek léte meghatározta, hogy *Eötvös József* miniszter Kolozsvárt szerette volna a második egyetem színhelyéül, s utóda, Pauler Tivadar magához az uralkodóhoz folyamodott ebben a kérdésben, az országgyűlés utólagos jóváhagyásának reményében, és 1872-ben Kolozsváron nyílt meg Magyarország második egyeteme, amikor Ferenc József magyar király aláírta a *Kolozsvári Egyetem* létrehozását és működtetését elrendelő törvényt, négy karral: Bölcsész tudomány és történelem, Jog- és politikatudomány, Matematika és természettudomány, Orvostudomány. Az oktatás nyelve magyar, az egyetem 258 beiratkozott diákkal indult. A Bölcsész-, nyelv- és történettudományi karon *Finály Henrik*, *Szabó Károly* történészek mellett a bölcsész *Szász Béla*, *Imre Sándor* irodalomtörténész oktattak. Már a kezdetektől román nyelv és irodalom tanszéke is volt az egyetemnek, itt a Bécsben teológiai doktorátust szerzett *Gregorius Silasi* tanított. *Brassai Sámuel* öt tudományágban alkotott maradandót. Nyelvészeti ta-

nulmányai mellett *Meltzl Hugóval* szövetkezve 1847-ben megindította Kolozsvárt a világ első összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratát (*Acta Comparationis Litterarum Universarum*). Nagy segítség volt az egyetem számára az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kötött szerződés, amelynek értelmében az egyesület tudományos és művészi gyűjteményét, könyvtárát, múzeumkertjét meghatározott bérért az egyetem rendelkezésére bocsátotta. 1881-ben az egyetem hivatalos neve: *Ferenc József Tudományegyetem*. 1897. november elsején „az erkölcsiség és a tudományok eredményes művelése és terjesztése terén letöltött 25 éves működése alkalmából” a király kiadta aláírásával és pecsétjével megerősített alapító-, illetve kiváltságlevelét (i. m. 12.). 1902. október 13-án *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében ünnepélyesen felavatják az egyetem Farkas utcai épületét. Az ünnepélyre a Mátyás-szobor leleplezése után kerül sor.

Magyar nyelvű oktatás felsőfokú jelleggel a teológián is folyt, az 1840-es évekig a két-három éves bölcsészeti tanfolyamot végzett fiatalok bizonyos vizsgák letétele után papként szolgálhattak, s ha még két évet külföldi egyetemen tanultak, tanári állásra is alkalmasak lettek. Az erdélyi reformátusok négy kollégiumában tanítottak teológiát, s 1847-ben Nagyenyedre központosítva papneveldét hoztak létre. 1849 őszén Kolozsváron megnyílt az *Erdélyi Református Egyházkerület Teológia Fakultása*. A katolikusok piarista rendje kolozsvári főgimnáziumának szomszédságában 1894-ben felállították a rendi hittudományi intézetet, a *Kalazantiumot*. Itt a leendő paptanárok teológiai képzésben részesültek négy éven át, s közben az átellenben levő tudományegyetemen a tanári diplomát is megszerzhették. A rend 1916-ban Budapesten létesített hasonló intézetet, a kolozsvárit bezárták. Az unitáriusok 1847-ben létesítenek a kolozsvári kollégiumuk mellett kétéves papi kurzust, amelyet 1859-ben háromévesre bővítettek, s 1885-ben beindítják a negyedévet is, s 1896-ban külön válik Unitárius Papnevelő Intézetként. 1915-ben Unitárius Akadémia nevet veszi fel. 1919 és 1940 között ezek az egyházi kézen levő teológiákon kívül magyar tannyelvű egyetem, felsőfokú intézmény nem létezett Romániában.

1919. március 12-én a hatalom katonai erőszakkal véget vet a Ferenc József Tudományegyetem működésének. Noha Erdély hovatartozására nézve nem volt még törvényes döntés, békeszerződés a terület helyzetét még nem rendezte, a román hadsereg jelenlétében az erdélyi román Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) és Órománia minisztériuma kettős igazgatása intézkedett a kolozsvári egyetem további sorsa felől. A gyulafehérvári határozatok elvi álláspontját félretéve, a román hatalom számára egyszerűbb volt a modern, jól felszerelt egyetemi épületek, klinikák és az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől bérbe vett hatalmas gyűjtemény birtokba vétele, eltulajdonítása. Az értelmi szerző és végrehajtó Onisifor Ghibu volt, aki ürügyként azt használta fel, hogy a magyar egyetem tanárai a román állam iránti hűségüket nem tették le. Az erőszaknak engedve, Schneller István rektor szomorúan jelentette ki búcsúzásként: „Az igazság a mi felszabadítónk, a mi feltámadásunk biztos záloga” (Bisztray Gyula—Szabó T. Attila—

Tamás Lajos (szerk.): *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár, 1941. 168.). A magyar tanárok egy része elmenekült, de a helyben maradtak esélyt láttak az intézmény fennmaradására. Nicolae Iorga szerint: „Nem azért szereztük meg Erdélyt, hogy mások egyetemét felszámoljuk, hanem hogy létrehozzuk a sajátjainkat. A kolozsvári egyetemnek a magyarok birtokában kell maradnia. Nem szabad durván megtagadnunk a többi nemzetektől nemzeti kultúrájuk biztosításának lehetőségét, éppen szülőhazájuk területén.” A brassói *Gazeta Transilvaniei* is azt írta: „Minden népnek, még a legkisebbnek is megvan a maga egyeteme” (Bisztray Gy.—Szabó T. A.—Tamás L.: *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár. 1941. 306.). Szerény vigasz, hogy 1919. szeptember elsején, a román tannyelvű I. Ferdinánd Tudományegyetemen *Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéket* létesítenek, vezetője *Kristóf György* neves tudós. Az 1920. június 6-án, Trianonban kiroszakolt békediktátum nyomán a Magyarországra menekült tanároknak sikerült elérniük, hogy a megszüntetett kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogutódjaként, a magyar állam Szeged városának vendégszerető támogatásával idetelepítette az intézményt, amely a folytonosság kedvéért a király nevét vette fel.

Kolozsváron az I. Ferdinánd királyról elnevezett egyetem megkezdte munkáját — román nyelven. Románia területnövekedésével a lakosság száma is 7160682-ről 15541424 főre gyarapodott és jelentős számú más nemzetiségű lakos került az országhoz, amely 1930-ban Románia népességének 28,1 %-át tette ki. A legnagyobb etnikai közösség a magyar volt, amelynek száma még a vitatott 1930-as román népszámlálás szerint is 1425507-re rúgott, az ország népességének 7,9 %-a. Erdélyben az 1910-es 53,8 % románnal szemben a magyarság aránya 31,6 % volt, s 1930-ban a magyarok az össznépeesség 26,7 %-át tették ki.

Nemzeti közösségünk helytállását erősítette, hogy az erdélyiek nyugati szomszédságában testvérek éltek, akikkel közös nyelv, hagyomány, történelmi múlt és művelődés kapcsolta őket egybe. A kisebbségbe került nemzeti közösségünk sérelmezte, és sérelmezi ma is, hogy egy évszázados művelődési és főiskolai hagyományokkal rendelkező és nagyszámú erdélyi magyar ifjúság egyetem nélkül maradt, és anyanyelvén csak lelkészképzés folyhatott. Történt ez annak ellenére, hogy a gyulafehérvári Román Nemzetgyűlés határozatainak III/1. pontja ki mondta: „Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Minden népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához, saját anyanyelvén saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által” (Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944. 213.).

Nemzeti közösségünk a *Kós Károly* felhívására, a *Kiáltó szöveg*ben foglaltak alapján kezdett a művelődésben, az oktatásban is építkezni. Jogállásunkra hivatkozva az erdélyi magyar történelmi egyházak a kétféle millióra becsült erdélyi magyarság szellemi és művelődési igényeinek kielégítésére új autonóm egyetem alapítását határozták el. Gróf Majláth Gusztáv római katolikus, Nagy Károly református és Ferenc József unitárius püspök 1920-ban egy központosított, minden fakultást magában foglaló kolozsvári *felekezeti közti magyar egyetem* megszervezését tűzték ki

célul. Hét fakultást terveztek, katolikus teológiai karral Gyulafehérváron, protestáns (református, unitárius és evangélikus) teológiai karral Kolozsváron, jog- és államtudományi, orvosi, bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, művészeti ágakkal, matematikai és természettudományi, gazdasági jellegű karokkal összekapcsolva. Ám a román kormány ezt a próbálkozást megghiúsította, a magyar főiskolai tanárképzést a román állam elleni „merénylet”-nek jelentette ki Onisifor Ghibu, és a bezárás sorsa várt a református tanárképzőre, a katolikus polgári iskolai tanárképzőre, s minthogy az elemi iskolák oktatóinak nevelését állami feladatnak tekintette, a magyar tanítóképzést is betiltotta. Sőt a nagytekintélyű Erdélyi Múzeum-Egyesület betiltásának gondolata is felmerült. Bár a múzeumi gyűjtemények (állattani, növénytani, ásványtani, etnográfiai, kéziratár, régészeti, történeti jellegű táruk) az egyetem kezelésébe, szinte tulajdonába kerültek. Az új helyzetben az egyesületnek a román állammal kellett szerződést kötnie, de a tárgyaló partner a gyűjtemények teljes államosítására, elvételére törekedett, a szerződés megkötését húzta-halasztotta, s bérleti ellenszolgáltatást sem fizetett. Ebben az ellenséges légkörben, bizonytalan jogi helyzetben, minden állami támogatás nélkül (1918-ig a magyar állam bérlet fejében évi 10000 forintot fizetett), az EME gondjain gr. Wass Otilia nagylelkű hagyatéka segített, aki főtéri bérházát az EME-nek ajándékozta. Bár egyetemi oktató munkát az egyesület nem folytathatott, mégis az erdélyi magyar tudományos nevelés központi szervévé lépett elő, magyar nyelven művelte és terjesztette a tudományt, az egyesület, a felekezeti kollégiumok és azok könyvtárai, intézményei otthonába húzódva — de végezte, szinte illegális munkáját. Az *Egyetemi Könyvtár*, mely 1919-ben minden ellenszolgáltatás nélkül 367000 kötet birtokába jutott, a 22 év alatt mindössze 125 magyar nyelvű könyvet vásárolt (246 kötetet), valamint 13 magyar folyóiratot (részben hiányos évfolyamokat), és így kizárva a magyar nyelvű irodalmat, két évtizedes, hatalmas hiányt idézett elő (Bisztray Gy.—Szabó T. A.—Tamás L (szerk.): *Erdély magyar egyeteme*. Kolozsvár. 1941. 245.).

A kedvezőtlen politikai viszonyok ellenére a *Pásztortűz* és a *Cele Trei Crișuri* és a *Klingsor* közös pályázatot hirdetett az együttműködés szellemében. György Lajos írta: „Idegenül, mereven, félénken és féltékenyen éltünk és élünk még ma is egymás mellett, három népe Erdélynek. Valamennyiünknek bőségesen kijutott a múltban és a jelenben az erdélyi sors viszontagságaiból. Egyet azonban mindhárman megtanulhattunk: komoly és őszinte igyekezettel ki kell lépnünk az elzárkózottság merevségéből, és meg kell keresnünk egymás kezét” *Pásztortűz*, 1926. 289.). A magyar tudományos életet, a tudományművelést óriási csapás érte, mégis eredményekről is beszámolhatunk. Itt csupán a humán tudományok, az anyanyelvoktatás terén mégis elért eredményekből szemelgetünk. Többek között *Szabó T. Attila* nyelvészprofesszor hangyaszorgalommal végzett tevékenységét, amelynek eredményeként az *Erdélyi Szótörténeti Tár* napjainkig a 13. kötete jelenhetett meg. A politológus *Mikó Imre* az Erdélyi Fialatok falukutató munkájába kapcsolódva megírta *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Kolozsvár, 1932.) című

munkáját. A szociológus-közgazdász *Venczel József* az EME keretében közölte tanulmányát: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Tudományos Füzetek. 78. címen. *Bitay Árpád* tanárként 16 élő és holt nyelvet sajátított el, és szorgalmasan népszerűsítette a magyar irodalmat a román közvélemény előtt, előadóként szinte Erdély minden városában megfordult s a Nicolae Iorga vezette Váleni de Munte-i szabadegyetemen is előadott. Egyházi segítséggel külföldre jutott *Jancsó Elemér*, aki neves irodalmár, egyetemi professzor lett, s a költő *Szabédi László* is esztéta, és egyetemi tanár lett, s inkább a halált választotta, mint a megszegyenítő, elveit megtagadó magatartást. De a sort folytathatnánk... A kolozsvári egyetemen csupán a magyar nyelv és irodalom tanszékén folyt magyar nyelvű tevékenység, 1922-től, itt az összes diszciplínát egyetlen oktatónak, *Kristóf György* professzornak egymagában kellett oktatnia. Egyedül a magyar egyházak kezén lévő teológiák őrizték meg a magyar tannyelvet. Ilyen főiskolai hálózattal természetes, hogy az anyanyelvű oktatás teljes megsemmisítése volt a cél, nemzeti közösségünk életének, kulturális, művelődési lehetőségeinek ellehetetlenítése, a távlati cél pedig — asszimiláció.

Makkai Sándor megfogalmazása szemlélteti Erdély szellemi fennmaradását Trianon után: „Az erdélyi lélek, amely a Bethlen-kollégium ablakából egyenesen a heidelbergi egyetem ablakába nézett, már századokkal azelőtt megsejtette hivatását, amely egyben túlélésének is titka volt.” Ugyancsak ő jelentette ki, hogy kisebbségi sorsban „*Nem lehet!*” sem élni, sem remélni. Az Erdélyben maradók nem igazodtak ehhez. Mert a bajokat nem tolerálni, hanem megtoldani kell. Toleránsnak a többségnek kell lennie a kisebbséggel szemben, és nem fordítva. Hiszen a felvilágosodás eszméiből Erdély legelőször a tolerancia gondolatát és elvét tette magáévá. A tolerancia ma is európai érték, emberi magatartás, politikai ideológia, amely a nemzetiségek egymás iránti tiszteletét, a különböző nyelvek használatát és méltánylását, a gondolat szabadságát és a meggyőződés iránti tiszteletet írja elő. Ma is. (I. m. 14.)

1940. augusztus 30-án a II. bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz, az I. Ferdinánd Egyetem Szebenbe költözött, a magyar tan nyelvű *Ferenc József Tudományegyetem újraindul*. Nagyiramú szervezőmunka és az anyaország segítsége nyomán megindulhatott a tudományos munka, az oktatás-nevelés abban a szellemben, hogy az egyetemi tanár tanítómestere, nevelője, mentora, barátja legyen a fiataloknak. A tanári kar tagjai olyan erdélyiek lettek, akik a román elnyomás körülményei közepette is tudományos felkészültséggel és helytállásukkal bizonyítottak. A legnépesebb oktatói állomány a bölcsész-, a nyelv- és a történettudományi karon működött, ide tartozott a filozófián kívül a lélektan és neveléstan, a német, a francia, az olasz nyelv, szlavisztika és a román tanszék is. *Mészöly Gedeon* professzor kurzusain a finnugor nyelvhasznító nyelvészetben volt a hangsúly, *Szabó T. Attila* professzor pedig a magyar nyelvészetet és a magyar nyelvtörténetet adta elő magas színvonalon. A magyar irodalom oktatását *György Lajos* és *Kristóf György* professzorok végezték nagy-nagy hozzáértéssel,

tudományossággal. Úttörő lépésnek számított, hogy a néprajz tantárgyat magyar nyelvterületen, egyetemi fokon először Kolozsváron oktatták (Balázs S.—Csetri E.—Kónya-Hamar S.—Bodó B.—Gaal Gy.—Somai J.: *Febér könyv*. 2009. 62.).

Az egyetem és az EME feltámasztása mellett 1940-ben megalakult az *Erdélyi Tudományos Intézet (ETI)*. Alapítására azért volt szükség, mert a Királyhágótól nyugatra és keletre eső nemzetiségek tudományosságában jelentős aránytalanság jelentkezett. A trianoni Magyarország messze néző művelődéspolitikáról gondoskodott, egy európai látókörű tudósnevezdek kiműveléséről, Erdélyben viszont a 22 éves román nacionalista politikai uralom tervszerűen semmisítette meg az erdélyi magyar tudósképzés feltételeit, csaknem lehetetlené tette a magyar tudományos munkák román területre érkezését, rossz szemmel nézte az erdélyi ifjúság tudományos érdeklődését. Az ETI célja: „Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi és egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele” volt. Vezetője *Tamás Lajos*, munkatársai a célnak megfelelő tudományszakokat művelő egyetemi tanárok, kutatók voltak, akik szakosztályuk munkatervét készítették el, és eredményes munkát végeztek. Szemelgessünk ebből a munkából: Első, reprezentatív kötetük: *Erdély magyar egyeteme* (Kolozsvár, 1941.) ma is úttörő jelentőségű. Jelentős munka *László Gyula* könyve, a honfoglaláskori magyarság művészetéről, *Kniezsa István, Gáldi László és Tamás Lajos* alapvető szintézise: *Magyarok és románok* (I-II., Budapest, 1943.), *Szabó T. Attila Kalotaszeg helynevei* (Kolozsvár, 1942.), *Árva József: A barcasági Hétfalu helynevei* (Kolozsvár, 1943.). A néprajz területén több munkatárs segítségével megindult a néprajzi gyűjtő- és kutatómunka, többek között *Márton Gyula* nyelvészprofesszor irányításával. *Tamás Lajos* szerkesztésében megjelent a *Magyar—román közigazgatási szótár* (Budapest—Kolozsvár, 1941.). *György Lajos* vezetésével az irodalomtörténeti szakosztály feladatának tekintette a magyar irodalom erdélyi tárgyú és szellemű anyagának számbavételét, kéziratok irodalmi emlékek (levelezés, tanulmányok stb.) felkutatását a levéltárakban és kéziratárakban. *Jancsó Elemér* Döbrentei Gáborról és Bölöni Farkas Sándorról írt monográfiát. Említésre méltó munka *Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában* (Kolozsvár, 1944.). Az Erdélyi Tudományos Intézetet a fokozatosan kiépülő román pártállam 1945 után fokozatosan elsorvasztotta, 1948-ban felszámolta.

Hogy milyen erők szabadultak fel 1940-ben, erre példaként az Erdélyi Múzeum-Egyesület sorozatát említhetjük, ennek keretében több mint 100 füzet látott napvilágot, melyek az anyanyelvi oktatás munkásai számára is nagy segítséget jelentettek, hiszen 22 évig el voltak zárva a magyar nyelvű, tudományos, oktató-nevelő munkájukat támogató művektől is. A tanszemélyzet tudományos munkái *Acta* főcím alatt saját kiadványsorozatban jelentek meg, és két tudományos folyóiratot is kiadtak. Kiadásra került a *Bartók György* szerkesztette *Szellem és élet*, valamint a *Mészöly Gedeon* szerkesztette *Nép és nyelv*, mindkettő 1940–41-ben.

A háború újra közbeszólt, a bevonuló szovjet csapatok nyomán a szovjet igazgatás alatt egy évig még sikerült az erőfeszítéssel Kolozsvári Magyar Egyetem elnevezéssel a folytonosságot biztosítani.

1945. május 29-én Románia Hivatalos Közlönyében megjelentek a 406-os, illetve a 407-es törvényerejű rendelkezések, amelyek kimondták a román tannyelvű közép- és főiskolák június elsejétől történő visszatérését, illetve azt, hogy *magyar tannyelvű tudományegyetem* létesül négy karral: Irodalom és Bölcsészet, Jog és Közgazdaság, Természettudomány, Orvostudomány (*Hivatalos Közlöny*, 1945. május 29. 119. szám. 121501/1945/407 sz. törvény). 1945. december 11-én a kolozsvári egyetemet a *Bolyai Tudományegyetem* névvel ruházták fel. Az orvosi kart Marosvásárhelyre helyezik. Jelentős volt a szerveződő magyar iskolák életében az 1946. március 13-iki törvény (Monitorul Oficial, 1946. március 13. 61. sz. Decizia Nr. 39 326), amely kimondta, hogy a *magyar tannyelvű elemi és középiskolákban a különböző tantárgyakat (beleértve a történelmet, földrajzot és alkotmánytant) magyar nyelven kell oktatni*. 1946-ban, az április hónapban kiadott 9/276-os törvényerejű rendelet alapján, amelyet I. Mihály király, Mihail Ralea kultuszminiszter és Gheorghe Tătărescu pénzügyminiszter írt alá, létrejött a *Magyar Kolozsvári Zene- és Színházművészeti Konzervatórium*.

Eddig és ne tovább!

Mondhatták valahol, valamilyen politikai szinten, mert *anyanyelvoktatásunk most is a politikum, a történelem, az ideológia, a nemzetállam koncepciójának befolyása alá került*, az Anghelescu-törvényt nem helyezték hatályon kívül, s az új rendeletek axiómája akkor is, ma is, 2010-ben érvényes: Romániában az oktatás nyelve a román. Alighogy kiépült Erdélyben és a moldvai csángó-magyarok lakta vidéken, de Bukarestben is az anyanyelvoktatás hálózata, az 1947-ben megkötött békeszerződések aláírása után szemmel látható változások következtek be. Ma már világosan látjuk, hogy a Bolyai Tudományegyetem megszületése és a nemzetközi politika között szoros kapcsolat volt. Románia kénytelen volt megígérni (!) a kisebbségek egyenjogúsítását, mert 1946. július 29-én nyilvánosságra hozták a megkötendő békeszerződés szövegét, s a párizsi béketárgyaláson Tătărescu román külügyminiszter elmondotta, megígérte (!): „Az együttélő nemzetiségeknek teljes egyenjogúságot adunk, mégpedig nem külső nyomásra, hanem saját kezdeményezésből”. Ennek betartására ma is vár erdélyi, romániai nemzeti közösségünk! Mert a békeszerződés nem tartalmazott szankciókat, a magyar egyetem sorsának további alakulásában így lett hangsúlyos a belpolitika, a román kommunista párt oktatáspolitikája. A pluralisztikus berendezkedésű, a demokráciát meghirdető, átmenetileg népfrontos politikát gyakorló államban a politikai harc — a többi kelet-európai államokhoz hasonlóan — a kommunista párt javára dőlt el. A *Magyar Népi Szövetség* 1947. évi temesvári kongresszusán a nemzetiségi érdekvédelmet félretették, a szervezet fokozatosan alárendeződött az egyetlen párt

politikai akaratának. Szavakban megmaradnak az állampolgárok nemzetiségre való tekintet nélküli egyenlőség elvei, csak éppen a tettek, a határozatok, az intézkedések céljai egészen mások. A pártpolitika vezérelve volt, hogy a magyar egyetemet nem egy kisebbség szellemi pallérozása céljából hozták létre, hanem a külpolitikai helyzethez kellett igazodni, s mivel a kényszerhelyzet megszűnt, előbbutóbb fel kell számolni. No, nem azonnal (vigyáznunk kell a nemzetközi közvéleményre), hanem lépésről lépésre. Ezt az álláspontot, állapotot a „húzd meg, ereszd meg!”, a megszorítások és az apró felengedések egymásutánja jellemezte. A „húzd meg” politikába épült bele a Bolyai meggyengítésére irányuló manőver: a magyarországi, de a román állam politikája szerint *megbízhatatlan erdélyi tanárokat eltávolították az egyetemről*. Az RKP Megyei Bizottsága egyik elemzésében (Kolozsvári Állami Levéltár, 1. alap, 9/1946 dosszié, f 83-84.) név szerint kipellengéreztek azokat, akik nem az egyetemre valók, akik akadályozták volna az egyetemen a marxista szellemben való nevelést. Súlyos érvágás volt ez az erdélyi felsőfokú oktatás számára, közvetve anyanyelvoktatásunk számára.

A nagy társadalmi változások között 1948-ban került sor az ún. *Tanügyi reformra*, amely az *iskolák államosítását* jelentette (Monitorul Oficial, 1948. augusztus 3. 175. sz. törvény). A törvény aláírói: C. I. Parhon, Emil Popa, Gh. Vasilichi tanügyi, V. Luca pénzügyi, és A. Bunaciu jogügyi miniszterek. A reform — mint más szomszédos országokban is — a társadalmi ellenőrzést akarta kiterjeszteni az iskolák felett, de igazából nem is nemzeti fogantatású intézkedés volt, következményeimből mégis a nemzetiségeket érintette a legérzékenyebben, nemzeti közösségünket is. Az iskolák államosítása Romániában tulajdonképpen az első lépés volt az önálló magyar iskolarendszer felszámolása felé. Az ezeresztendősi erdélyi anyanyelvoktatásunk, a nemzetiségi művelődés fellegvárai, az egyházi, a felekezeti iskoláink, önálló intézményeink falai közé állami vezetés telepedett, száműzte onnan a Tízparancsolatot, és még ma sem látszik, milyen felmérhetetlen kár érte egész iskolarendszerünket!

A fejezet keretében maradjunk az anyanyelvű felsőoktatás kérdéseinél.

1948. október 26-án a Közoktatásügyi Minisztérium 249-es számú törvényerejű rendeletével Kolozsváron román és magyar nyelvű Művészeti Intézetet hoztak létre a színi-, a zene-, a képzőművészeti és a koreográfiai oktatás számára. A *Szentgyörgyi István* nevét viselő kétnyelvű *Színművészeti Intézet* 1950–54 között Kolozsváron működött. Ugyancsak Kolozsváron létrehozták az *Institutul Gh. Dima kétnyelvű zenekonzervatóriumot*, de az intézet lassan román nyelvűvé vált. Az 1137-es számú minisztertanácsi rendelettel *Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola* létrehozásáról intézkedett, amely kétnyelvűvé vált... Átszervezések, a beiskolázási szám csökkentése, megszüntetés, eltanácsolások sora... Adminisztratív intézkedés — de anyanyelvoktatásunkat is érintette —, hogy létrehozták a Magyar Autonóm Tartományt, hogy leválasztva a partiumi, a bánági, a közép-erdélyi magyarságot, területileg szűkítsék a kisebbségi nemzetrészt, nemzeti közösségünket. Ebbe a vonulatba tartozik az a terv is, hogy Erdély kulturális központjából Ma-

rosvásárhelyre telepítsék a Bolyai Tudományegyetemet, felszámolva az évszázados hagyományt. Az orvosképzést át is irányították, s amikor a Szentgyörgyi István Intézet román tagozata egyesült a bukaresti I. L. Caragiale Színművészeti Intézettel, a magyar tagozat — igaz, az intézet eredeti nevét megőrizve — Marosvásárhelyre költözött. (Az áttelepítés tervéről maga Bányai László, a Bolyai Egyetem rektora számolt be Gáll Ernőnek, a rektorhelyettesnek, elmondva neki, hogy 1952-ben, a rektori kinevezésekor ilyen megbízást kapott (Vö. Gáll Ernő: *Számvetés*. Kolozsvár. 1995. 26.). Sztálin halála után a nemzetiségi kérdés úgymond megoldásának eddig követendő szovjet példája elhalványult, ekkor új jelszót vezettek be: „a kalapácsot nem magyarul kell működtetni”, semmi szükség holmi magyar nyelvű mérnökképzésre. Az 1948-ban létrehozott kolozsvári *Mechanikai Intézet*ben az addig magyar nyelvű gyakorlati oktatás áldozatul esett, 1952-ben már csak az elméleti tantárgyakat oktatták magyarul, s a következő tanévben a magyar tagozat megszűnt. De „a kasza forgatásához” sem szükséges nemzetiségi nyelvismeret, a kolozsvári *Mezőgazdasági Intézet*ben is felszámolták a magyar tagozatot. A párt oktatáspolitikáját jellemző ciklikusság a megszorítás és kiengedés egymásutánja esetenként furcsa módon keveredett is. A Bolyai Tudományegyetem megalakulásának 10. évfordulóján vaskos kötet jelent meg, *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955* címmel, amely bemutatta a tanárok és hallgatók tudományos munkásságát. A szovjet párt XX. Kongresszusa után a pártállam megérezte, hogy engednie kell, de inkább választották az erős kéz politikáját, győzött a nemzetállam koncepció, s ez anyanyelvoktatásunk történetében azt jelentette, hogy megszilárdult a nacionalista vonulat, amelynek akkor vezére, tábornoka Leonte Răutu volt. Amikor meglátogatta az egyetemet, azt az „értékes utasítást” („indicație prețioasă”) adta, hogy *csökkenteni kell a diákok létszámát*, mert a végzeteket nincs hova kihelyezni, sőt *meg lehetne szüntetni a magyar nyelven folyó oktatást*. Pedig képzés nélküli pedagógus (félreértés ne essék, nem becsüljük le munkájukat, különösen a falusi iskolákban) akkor szinte minden iskolában volt egykettő! Hiszen a tanév folyamán az osztályokban folyó tanítás megkövetelte, hogy az igazgató pedagógust küldjön az órára. Leonte Răutu tovább is lépett: „Szakemberként” olyan „korszakalkotó” ötlettel állt elő, hogy *a magyar irodalomtörténet oktatását le kell szűkíteni azokra a művekre és magyar írókra, akik Romániában születtek, valamilyen közük van Romániához* (Balázs S.—Csetri E.—Kónya-Hamar S.—Bodó B.—Gaal Gy.—Somai J.: 209. 87.). Akkoriban született a „*scriitor român de naționalitate maghiară*” kifejezés, ami „fából vaskarika”. A Babeș és a Bolyai egyetemek között minden szinten a leggyümölcsözőbb együttműködés született, működött, közös tanszéki ülések, tudományos ülőesszák, közös terepmunka, a diákok közösen végeztek néprajzi gyűjtéseket, kirándultak, fociztak stb., mégis vissza-visszatérő rágalom volt a magyar nyelvű egyetemmel kapcsolatban, hogy létezése szeparatizmus, s hogy a magyar diákok nem sajátítják el a román nyelvet, így a Bolyai Egyetem képtelen versenyképes káderképzésre. A hatalom, amikor kényszeredetten elfogadta az anyanyelvű oktatás létét, azt képzelte: ezek a ki-

sebbségiék soha nem lesznek versenytársai a Babeşen végzetteknek. Ám a Bolyai sikertelenül megteremtene egy olyan oktatói és tudóscsapatot, amely az eltávozott magyarországi professzorok helyébe lépett, s kezük alól jól képzett fiatal nemzedék került ki. A hatalom csalódva vette tudomásul, hogy — hihetetlen, e de nevezetesen —, a bolyais fiatalok románul is tudnak, több szakmában is versenyképes társak a román szakemberek mellett, pedagógusok mellett, általában az értelmiségi körökben. Az egyetem és általában a felső szintű anyanyelvi képzés felszámolásának a szükséglete ebből a felismerésből is fakadt (Balázs S.—Csetri E.—Kónya-Hamar S.—Bodó B.—Gaal Gy.: 2009. 88.). Ugyanis a Bolyaira termékeny tudományos-pedagógiai tevékenységre igencsak alkalmas személy került, és hamarosan sikerült olyan harmonikus közösséget is kialakítani, amelyre utólag méltán büszke lehet bárki, mind tudományos, mind pedig pedagógiai múltja miatt. Nemzetközi sikerekre is utalhatunk, ami egész Romániának hasznára volt. Gondoljunk csak a művészet, az oktatás, de a sport területén is nemzetközi sikereket elért híres embereinkre, akik között nemzeti közösségünk számos tagja ott volt. Csak a humán területen felzárkózott tanítványok közül említsünk néhányat, akikből akadémikus lett: Benkő Samu, Egyed Ákos, Nagy Tóth Ferenc, Kossuthdíjjal jutalmazták Kányádi Sándort, vagy nemzetközileg elismert kutatókat sorolhatunk. A Román Akadémiának is lépni kellett, elismerték Jakó Zsigmond, Csetri Elek, Faragó József és sok más tudósunk munkásságát, bár az európai értékrend nem mutatkozhatott a tudományos világban, nem létezett közlési lehetőség valamilyen világnyelven, külföldi tudósértekezleteken nehéz volt részt venni, esetleg vendégtanári meghívásnak eleget tenni... A Bolyai Tudományegyetem első tíz évében elért tudományos eredmények összegezése volt az évfordulóra kiadott kötet, bizonyossága annak, hogy az anyanyelvoktatás európai kitekintésű volt. *Jancsó Elemér* a jakobinus mozgalomról és *Kazinczy Ferenc*ről írt tanulmányt, *Márton Gyula* nyelvészeti munkássága ma is hasznosítható tudományos információkkal szolgál. *Szabó T. Attila* munkásságának gyümölcse pedig az a több millió cédulán megörökített nyelvtörténeti adat, ebből mára már tizenhárom vastkos kötet állt össze, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Az anyanyelvi nevelésoktatást segítették más szaktudósok is, hiszen a szaktudást is csak anyanyelven lehet hatásosan elsajátítani, s a hatalomnak is rá kellett döbbsennie. Felnőtt egy nemzetkisebbségi oktató-nevelő-tudományművelő értelmiségi réteg, kialakult egy központ Kolozsváron és Marosvásárhelyen, ami a nemzetállami koncepciót igencsak sérti. A következtetés: az egységes nemzeti államban nincs helye az anyanyelven oktató-nevelő Bolyai Tudományegyetemnek.

Alig egy év telt el a zengzetes tízéves évfordulós ünnepegek után, megszületett az újabb, korszakalkotó vélemény, ürügy, hogy ennek a „magyar nacionalista tüzfészeknek” (ez volt a hivatalos vélemény) el kell tűnnie. Sajnos „besegített” az 1956-os forradalom és szabadságharc (hivatalosan „ellenforradalom”), s megindult a frontális támadás a Bolyai ellen. Fazekas János, Miron Constantinescu vezetésével bizottság „kalandorok, fasiszták, huligánok” emlegetésével elemezte a

történeteket, s a következmény: letartóztatások, elbocsátások, börtönbüntetések — még ma sem tudjuk a pontos, hiteles adatokat. „Bűntény” volt, hogy a magyar tanszék és diákjai — Dávid Gyula irányításával — a Házsongárdi temetőben gondozták a magyar irodalmi nagyságok sírhelyeit, hogy kijártak virágot elhelyezni a sírokra, szavalni, hogy *Bartis Ferenc* saját versét szavalta el. Országosan megtoroltak minden olyan megmozdulást, amelyet szolidaritásuk kifejezésére a fiatalok szerveztek. *Varró János*nak azt is felrőtták, hogy a „reakciós, románellenes, magyar nacionalistáról”, Kós Károlyról írt doktori disszertációt. Petru Groza halála, majd az 1958 nyarán bekövetkező szovjet csapatkivonulás is negatív kihatású volt anyanyelvoktatásunkra is. Petru Groza még felkereste a Bolyait, Gheorghiu-Dej viszont messzire elkerülte. A lenini nemzetiségű politika, a szocialista nemzetköziség szelleme jegyében, de mégis az a paradoxon ütötte fel a fejét, hogy a Bolyai a „szovjet támogatás” szülője, „szovjet csinálmány” volt. A leninista-sztálinista ráhatástól állítólag eltávolodó román egynemzeti, kizárólagos politikai kurzusba beleillett az idegen befolyásnak tulajdonított ilyen intézmény eltüntetése. Ebbe a nemzetközi politikai helyzetbe beleillett a Kádár János romániai látogatása 1958-ban. A Bolyai sorsát megpecsételte az a kádári kijelentés, mely szerint Románia megoldotta a nemzetiségi kérdést, s Kolozsvárra érkeve fel sem kereste az állomástól néhány száz méterre eső egyetem épületét, s az állomás előtti téren, rövid köszöntő beszédét így kezdte: „Itt, Kolozsvár főtéren...” Kállai Gyula államminiszter, Magyarország egyik vezérideológusa is kijelentette: Románia magyarság-politikája belügy. A képlet leegyszerűsödött: a Bolyai Egyetem védelmezőkre nem számíthatott sem belföldön, sem külföldön. Végnapjai meg voltak számlálva. Az eredeti terv — miszerint létrehozták a Bolyai Egyetemet azért, hogy felszámolják — 1959-ben teljesült. A pártállam a legkörmönfontabb eszközökkel valósította meg, megjátszották, hogy a két kolozsvári egyetem egyesítése alulról jött kezdeményezés „eredménye”, holott pártutasításra, a belügyesek aktív közreműködésével és a gyűléseken alkalmazott terrorral — de sikerült. Megtörtént a legnagyobb jogtalanság: a legfelső szintű, királyi rendelettel létrehozott intézmény önállóságát egy alsóbb fokú, miniszteri döntéssel — egyetemegyesítésnek álcázva — számoltak fel (Balázs S.—Csetri E.—Kónya-Hamar S.—Bodó B.—Gaal Gy.: 2009. 91-99.). Az egyesítés után, a lelki megrázkódtatás áldozata *Csendes Zoltán* rektorhelyettes és *Szabédi László* professzor voltak, de mások is.

Szükséges-e a felekezeti oktatás?

Még ma is fel-felvetődik, szükséges-e felekezeti iskolaként működtetni erdélyi iskoláink egy részét? Okulásul idézem *Ágoston Albert* (2003) véleményét: az 1948-as tanügyi reformról „Az állami központi szervek tanügyi reformot hajtottak végre... Ez az iskolák, közöttük főleg a felekezeti államosítását jelentette minden felszerelésükkel, ingó és ingatlan vagyonukkal. Ekkor szüntették meg a nagy

hírű erdélyi református kollégiumokat, a római katolikus és unitárius gimnáziumokat, tanítóképzőket, valamint sok-sok egyházi vezetés alatt álló szakmai és elemi iskolákat. Megváltoztatták a felekezeti iskolák elnevezését, új, kommunista beállítottságú igazgatókat neveztek ki, tanerőket helyeztek át, új, szakmai középiskolákat létesítettek minden előzetes kísérletezés nélkül, hogy pár évi próbálgatás után legtöbbjüket megszüntessék, új tantárgyakat vezettek be, régieket tettek sülyesztőbe. 1948 óta minden iskolai év változást hozott. Hol a ciklusok időtartamát, hol a heti órák számát, hol a tananyag mennyiségének és leadási módjának a normáit módosították. Gyakorlati órákat vezettek be az elméleti iskolákba, mérnökökkel, mesterekkel árasztották el a középiskolákat, líceumokat. A tanerőket marxista-leninista tanfolyamok, pártiskolák elvégzésére kötelezték, ahelyett, hogy szakmai továbbképzésükre fordíthatták volna idejüket. A tanerők elhelyezése, kinevezése minden évben sok zűrzavarral, elégedetlenséggel párosul. Nem tudtak elfogadható iskolai rendszabályt kidolgozni, amely a tanerők, de a tanulók számára is tervezési, számítási lehetőséget szavatolna. Ahány tanügyminiszter vagy főtisztviselő, annyi elképzelés, intézkedés. A tanügyi reform 1948. évi elindítása óta nem volt egyetlen tanév sem, amely nyugodtan, normális keretek között indult, zajlott és fejeződött volna be. A kisebbségi iskolákban ez még fokozottabb mértékben érződik... Ezek dacára az oktatás folyik több-kevesebb sikerrel, de a nevelés ellehetetlenült, és a gyerekeket nem a szülők, nem is a tanárok, hanem a bulik meg a pénz irányította televíziós adások nevelik. Világszerte válságban van az oktatás. A modern kornak megfelelő egyéni és közösségi életre való képzés, a jobb és hatékonyabb tudásanyag elsajátíttatása a célja, de félős, hogy az örökös sikertelen változtatás, kísérletezés következtében ez nem megvalósítható. Mindezekből okulva dolgozzunk ki magunknak egy időtálló, a haladást biztosító tanügyi rendszert, amely tanárnak, diáknak és a mindenkori társadalomnak is megfelel és a javára szolgál: Magyar anyanyelvünk oktatójaként magam is ezt vallom.”

S Apáczai Csere János szavait idézve: A keresztény iskolák fölöttébb szükséges voltáról vagyok meggyőződve. A diktatórikus társadalmak (és iskolák) hatalomvágyukban eltorzult és szabad akaratuktól megfosztott cselédeknek nevelnek. A szabadelvűnek csúfolt liberális iskolák pedig hagyományaikat és gyökereiket megtagadó, tévelygő és gátlástalan világpolgárokat szabadítanak a társadalomra. Mindkét szemlélet csak úgy tudja magát érvényesíteni, ha a tömegeket megfosztja azoktól az évezredek óta megtartó emberi értékektől, amelyek az emberi gyarlóságok fölött álló isteni mértékkel összhangban lévő életszemléletként fogalmazódtak meg. Ezek: *a hit, a szeretet, a tisztület, a jóindulat, a megértés, a megbecsülés, az alázat, a türelem, a család és a közösség.*

A történelem igazolta, hogy a *Tízparancsolat*ba foglalt tilalmak, intelmek és útmutatások elfogadása az ehhez hűséges népek megmaradásához járult hozzá, s a tagadásáért járó büntetés sem maradt el. Miért kellene hát letérnünk erről az út-

ról, illetve a kommunista ateizmus lelketlen rendszere után miért ne térhetnénk vissza a helyes útra?

Magyartanárként vallom, hogy az anyanyelvi oktatás nem csupán tantervi követelmény, de meghatározó *az oktatás szellemisége* is. Mert nagyon fontos az, amit tanulunk, de legalább annyira, hogy miként. Lehet a mohácsi csatáról úgy is beszámolni, mint egy dicső török győzelemről, de úgy is, hogy Magyarország európai nagyhatalomból feldarabolt, megszállt ország lett, ami után a közös nyelv, kultúra és történelem, valamint a keresztény hit segítette megőrizni annak a tudatát, hogy egy nép, egy nemzet vagyunk, és ennek helyreállításán kell fáradoznunk. Aki ezt nem érti, annak sajnos vissza kell térnie az emberi alapértékek abc-jéhez. (Mihályi Molnár László). *Albert Einstein* ezt írta: „A tudomány vallás nélkül vak, s a vallás tudomány nélkül béna”.

Albert-Lőrincz Márton

(A szoftverben benne van)

Az anyanyelv is benne van a szoftverben.
Az anyanyelvvel való játék is benne van.
Benne van a nyelv törlésének a lehetősége.
Benne van a felnőtt, aki ezt megteheti.
Benne van a téves mozdulat is.
Benne van a láthatatlanba áthelyezés lehetősége.
Benne van a hely elfelejtésének rizikója,
hová, melyik poros polcra keveredett el.
Benne van a pótselekvés lehetősége,
a reklámdömping győzelmének lehetősége,
a rákattanás türelmetlenségének lehetősége,
a kultúrákeresés lehetősége,
a helyettesítés lehetősége.
Benne van az áramszünet lehetősége.
És benne van (ki ne felejtsem) a hekkerek
ügybuzgalma is.

Közelítési kísérletek Tompa László életművéhez

Tompa Zsófia

Tisztuló (torz)kép (IV.)

(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében

3. 6. (Vers)hangok és (szöveg)testek

E fent bemutatott önarcképek poétikai holdudvarába tartozik a versek jellegzetes karaktere és arculata is: a hangzók világától a ritmusok, rímek és strófászerkezetek rendszerén át egészen a szövegek jellegzetességeiig.

3. 6. 1. (Vers)hangok

*„Szent hangok árja, drága dall
A lelkem beléd vágyva hal,
Hogy titkos erőd töltse be.”*

(Tompa László: *Zene*)

Ahogy egy zeneszerző általunk nem ismert művét hallgatva is következtethetünk a szerző kilétére, úgy egy-egy költő lírájának zenéje is jellegzetes lehet.

Tompa László verseinek hangzásában is dominál a minden más síkon is uralkodó keménység. Közel hatezerszer fordul elő verseiben az „r” hang¹: „a darabosság-töredezettség, a rög-valósággal való birkózás”² hangja. Költészete kapcsán kifejezetten tekinthetünk úgy a szövegre mint földre, ahol a kemény hangú szavak és a gondolatjelek rögök a szövegtestben: „mintha nem is az írónak volnának gondolatai és mondanivalói, hanem maga a föld akarna megszólalni rengeteg mondanivalójával és kényszerítené az író, hogy beszéljen helyette.”³

A „rög” szóval konkrétan is találkozhatunk a versekben:

¹ Egy Tompa László összes költeményeit tartalmazó verseskötet megjelentetésének reményében a versek eddig mintegy 90%-át vittem gépbe — az „r” hangokra vonatkozó számadatot ennek alapján közlöm.

² Bertha Zoltán szavai. (A gondolat elhangzott az *A disszertáció egy fejezetének nyilvános vitára bocsátása* c. doktori iskolai tanegységem teljesítésekor, 2013 májusában.)

³ VÁSÁRHELYI Z. Emil, *Tájszólás és igazmondás, i. m.*, 252.

Az út rögös, csak tép az ág is,
Amerre végzetem vezet.

(Csillagtalan éjjeli ég alatt)

S lennék föld röge, habnál lágyabb,
S ölemen lenne örök ágyad.

(Mindig együtt!)

Körül a magas, zárkózott hegyek,
Melyek közt rabbá rögződik a lélek!

(Tenger, te nagy)

Fa, melyhez rút rögök
Nehézkes nyüge köt,
Nyujtóznám: s földre csüng terhétől koronám is.

(Röghöz kötve)

A *Röghöz kötve* versképe mintha a röghöz kötöttségből való szabadulásvágyat tükrözné: a hosszabb sorok ki-kitörnek a rövid, megkötözöttek közül, a rímváltás is ezt vallja. Mind a csillagkeresés motívumával rendszeresen egybeforrt sorsversekben, mind Tompa szerelmi lírájában, mind tájköltészetében rendre rögökre találunk. Sőt, a Tompa-líra rögösségét a szakirodalom öntudatlanul is érzékeli, mi több, a Tompa költészetéről szóló írások nyelvezetébe is beépül e líra szókincese: „Tompa rögöket szaggat és görget, azt az illúziót keltve, hogy bennünk is nagy szántás-vetés folyik a mélyben valahol.”⁴

3. 6. 2. Rímek és versformák

*„Tudom, hogy valahol: van!
Olykor azt várom, hogy győzelmesen
Hozza élém valamely ritka rím.”*

„E gyöngéd formák, apró, drága szobrok.”

(Tompa László: Örömszimfónia — Mint régi szobrász)

Tompa László költészetében nem csupán a hangzók szintjén tapasztalható meg e rögösség: a versformák éppen így szerves részei mindannak, ami versesse-

⁴ FARKAS Árpád, *Gátúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

ményként történik. Mert a forma és a rím nem csupán ruha a versen, hanem versalkotó, jelentésteremtő erő.

A *Napok, szürke szekerek*ben a rímek aszimmetrikus elhelyezkedése (*abbab*) mintha napjaink múlásának meg-megdöccenő szekérútját testesítené meg:

Mintha híg, csúf őszi sárban
Szürke ponyvás szekerek
Sora húz el s nyekereg:
Napjaim is oly siváran,
Megzökkenve görgenek.

(*Napok, szürke szekerek*)⁵

A *Jönnék...* című versben pedig — melyben a Tompa László-féle gondolatjelek intenzív használata eleve utal a lírai én belső zaklatottságára — az egyszerre fizikai és egyszerre lelki kint és bent, a felszabadult öröm és a töprengő-vívódó bánat közötti roppant ellentét ölt alakot a különböző versszakok és rímszerkezetek egymás mellé rendelésében:

Parajdi sóhegyekre
Már fényt szítál a hold —
Egy kis diáksereg ma
Közöttük kóborolt. [...]

Most is sötét szobában, mély karosszékbe esve,
Hallom, hogy az agyam, mint egy kohó, zúg, dohog — —
Várnám: aranyja csordul? — — De csak homok, homok,
Csak homok, amit izzad. És jaj, már itt az este!

Este! S már a közelben
Egy sereg fürge láb
Tápossa ifjú daccal
Az út fehér porát.

(*Jönnék...*)⁶

A homokóra — mely „szimbolikájában hagyományosan a mulandóságra, a halálra figyelmeztet”⁷ — képét, a homok (az életidő) pergését is megidézhetik a

⁵ *Uo.*, 79.

⁶ *Uo.*, 165.

⁷ HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag, éjszaka* = H. K., *Tűbgyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999, 63.

hosszabbra nyúló sorok: így a több síkon párhuzamosan zajló verstörténet rövidebb-gyorsabb és hosszabb-lassabb versszakai az életidővel vívott küzdelem formai megtestesítőivé lesznek.

A *Jönnék...* bontott harmóniájú, kétszólamú versszöveg mellett ilyen különleges helyzetet — ebben az esetben nem ellentétet, hanem gondolati-akusztikai párhuzamosságot — teremt az a versbeli út is, melyet a lírai én *Szánkázás* közben él át, hol a száncsengő csilingelése a rímek zenéjébe ékelődő hangjával akusztikai megtestesítőjévé válik a tájrajzban is tükröződő lélek belső állapotának.

Beh friss a hó, beh friss az arcod!
De félre is ma, lelki harcok!
Ma csak suhanjon könnyű szánunk.
Csin, csin, csörögve cseng a csengő — —
Mindenkinek ma jót kívánunk

Ahogy siklunk: az utcaszélről
Minden pillantás csak felénk tör.
Sőt mind tovább: a kandiság nő!
Csin, csin, újjongva cseng a csengő —
Te vagy a legszebb, a királynő.

Csin... suhanunk, a ferge szán most
Im, hátrahagyta már a várost.
Előnkbe tág sík hava tárul.
Csin, csin, merengve cseng a csengő —
Vágyunk is immár szebb szakán túl.

Csin, csupa hó fenn és a föld lenn,
Pár varjú tarlóz csak a ködben.
Egyébként fehér berek és rét.
Csin, csin, borongva cseng a csengő —
Bús is talán e sok fehérség.

Hó hull, hideg van, mintha fáznál.
Jobb, úgy-e, vissza, szép virágszál?
E táj sorsunk valódi tükre...
Csin, csin, fagyosan cseng a csengő,
S egymástól válni int örökre — —

(*Szánkázás*)⁸

⁸ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 25.

E vers struktúrája érdekes hasonlóságot mutat a magyarországi líra télben virágzó mandulafácskája,⁹ Janus Pannonius Áprily Lajos fordításában ismert *Búcsú Váradtól!*¹⁰ című versével, hol a versbéli utazást szintén egy érzelmileg fokozó hatású, a szöveg-egészbe rendre-rendre beékelődő, s azzal érdekes párhuzamot-ellentétet mutató refrén kíséri: „Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!”

A Tompa-líra ritmusának poétikai változatosságához tartozik a versszöveg lüktetésében (ki)billenést okozó stilisztikai eszköz, az inverzió is. Tompa László verseiben igen gyakran él a szórendcsere poétikai lehetőségével. A köznyelv automatizmusát megállító inverzió a maga feszültségével, nehézkességével Tompa költészetében legtöbbször a hordozhatatlan fájdalom felett nyert uralom küzdelmét, a gondolatok küszködését testesíti meg, s lírájának valóban kemény lüktetésű, férfias karaktert kölcsönöz. Ilyen inverziót találhatunk többek között a korábban már idézett *Őszi hajításban* című versben („Szemedbe vissza kis ijedt gyík tekintget”), s a költő a *Magányos fenyő* mellett tán legnagyobb tartott versében, a *Lófűrösztében* is, hol a székely ifjak játszadozásának nemességét sorsmetaforává transzponáló szöveg kemény-lassú lüktetésű ritmusához kiválóan idomul az inverzió veretessége: „Aranypor a sokk csepp, megrázkódván az állat”.

Ehhez a férfias keménységhez és veretességhez tartoznak a Tompa-líra rímkonstrukciói is. A versformák — kivált a rímképletek — használata terén Tompa költészete figyelemre méltó változatosságot mutat. Legkedveltebb versformája a szonett: ebben a versformában íródtak többek között a *Bocsánat nélkül*, az *Új tavasz nyiladozásán*, *A halász és a szellem*, az *Este a győzelem után*, a *Havasi tájékon*, *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* és az *Intermezzo* című versei.

A Tompa-féle szonettforma titokzatos, ugyanis e verseket olykor az irodalomban megszokott változatokhoz képest apró eltérések jellemzik, vagy éppen a hagyományos formák különleges variáltsága figyelhető meg bennük.

A formát először alkalmazó Jacomo da Lentino (12. század vége — 13. század közepe) *abab abab cdc dcd* rímképletekben írta költeményeit. Az ő szonettformáját fejlesztette tovább *Dalokkönyvében* az európai szonettköltészet egyik legkiválóbb művelője, az itáliai reneszánsz gyermeke, Francesco Petrarca (1304–1374), aki a versforma rímképletét *abba abba cdc dcd*-re változtatta, gondolatilag pedig úgy tagolta költeményeit, hogy a háromsoros strófákat a négy sorosakkal ellentétes (vagy azokhoz képest valamiféle változást jelentő) gondolati tartalommal töltötte meg. A Petrarca által kialakított formát variálta tovább William Shakespeare (1564–1616), aki 154 szonettjében mind a formai, mind a gondolati tagoláson változtatott. A shakespeare-i szonett rímképlete — a versszakok sorszámának átrendeződése után —: *abab cdcd efef gg*, gondolatilag pedig az utolsó két sor az elő-

⁹ PANNONIUS, Janus, *Egy dunántúli mandulafáról = Janus Pannonius versei*, KARDOS Tibor szerk., Bp., Szépirodalmi, 1972, 197.

¹⁰ *Uo.*, 80–81.

zókkel nem ellentétes tartalmú, hanem az addig elhangzottak összefoglalását adja.¹¹

A Tompa-szonettek közül egyedül a *Bocsánat nélkül* például tisztán követi a hagyományos formai rendet: e vers — bár a gondolati ellentét nem jelenik meg a két négysoros és a két háromsoros versszak között — rímképletét tekintve petrarcai szonett (*abba abba cdc dcd*). A felsorolt versek közül azonban a többi mind különleges eltérést mutat a hagyományokhoz képest.

Az *Új tavasz nyiladozásán*-ban (*abba cddc efe fgf*) az első versszak petrarcai kezdéssel indul, ezt azonban a shakespeare-i szonetthez rímeiben ugyan hasonló, de azzal távolról sem megegyező, sajátos rimosztású szakaszok követik. *A halász és a szellem* (*abba cddc efe fgf*) szintén petrarcai formával indít, a folytatásban pedig a vers rímkövetése szinte teljesen megegyezik az *Új tavasz nyiladozásán* című költemény saját, Tompa-féle rímképletével — az utolsó három sorban azonban a költő megvariálja a maga korábbi rímalkotását. Az *Este a győzelem után* (*abab cdcd efe fef*) első két versszakát tekintve tisztán shakespeare-i forma, a negyedik versszakban viszont az előző két verstől is eltérő, újabb önálló rímkombinációkra vált a vers sorvégződéseinek szerkezete. A *Havasi tájékon* első szonettje (*abab baba ccd dee*) a rímek különleges, tükröszerkezetes kompozíciójával kezdődik, utána pedig két rímpár (*cc* és *ee*) öleli közre a versszakhatáron megtört harmadikat (*dd*). A *Havasi tájékon* második szonettje *abba cddc efe fgg* formájú rímképletével a már ismerősnek mondható Tompa-féle szonettkezdés után ismét sajátos rímkombinációval áll elő. Hasonló rímképletet (*abab cdcd efe fgg*) láthatunk *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című versben, valamint a Tompa-líra szerelmi ágának egyik gyönyörű virágában, az *Intermezóban* is.

Megfakulna, ha hajadhoz érnék,
Annak fénylő selyemszála mind.
S szememből, bár téged egy se tép még,
Megláthatnál minden földi kint.

A te lelked liliommező, mely
Tavaszi szél rezdültén remeg.
Enyim puszta, melyen át erővel
Vágtat, s vág a téli fergeteg.
Kedves, amíg nem késtél el, indulj,
Közelemből futva menekülj.
Máskülönbben telem lelkedig dúl.

¹¹ *A szonett* = <http://www.wikipedia.org/wiki/szonett>.

Máskülönben menthetetlenül
veszve volnál, s csillagod zuhantát
Liliomok vérkönnyel siratnák.

(*Intermezzo*)¹²

Tompa László nemcsak a szonettek, hanem Dante tercináit is nagy kedvvel használja.¹³ E strófaszerkezet életre keltésekor a tercinák egymásba öltődő rím-füzereit (*aba bcb cdc* stb.) szövegképileg egy a korábbi szakasztól elkülönült, önmagában álló sor zárja (pl. *Éjjeli havazásban, Oh, gyermekek...*). Ez a zárlat a gondolat szövegtesti jelének is tekinthető: a versszakok egymásba öltődő rímfüzére a költemény ívének végén hirtelen úgy szakad meg, ahogy a gondolat is megáll (hatásosan, epigrammaszerű zárlatokra emlékeztető megütözést keltve) egy meg-hökkentő, intenzív képben koncentrálnodva (*Éjjeli havazásban*), vagy épp egyetlen, sűrű konzekvenciába tömörödve (*Oh, gyermekek...*):

Fák állnak itt-ott ezüstös karingben.
Kis nyájas őrház. Varjak a havon...
S egy fa tövén a hó között övig benn:

Én. Hideg arcom csupa nyugalom.

(*Éjjeli havazásban*)

Úgy csendül felém tiszta lelketek,
Mint angyalének felhő magasából
Hívó felé, ki hinni feledett [...]
Veletek békén, Isten tenyerében
Pihenek; széjjel álmom sem kalandoz.
Tudván: köztetek révem, menedékem...

S tán általatok jutok önmagamhoz.

(*Oh, gyermekek*)¹⁴

¹² TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 77.

¹³ Tompa a tercinákból a rímképletet őrzi meg. Ami Danténál folyamatos szöveg — hol az egyes, három-három sorból álló egységeket az „első” sorok kijebb való kezdése jelöli —, az Tompánál háromsoros versszakokra bomlik. (T. Zs.)

¹⁴ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 30.

A Tompa-líra nemcsak hatásos verszárlataiban, hanem versein belül is gyakran él a rímtörés eszközével. A költemények ilyenkor az éppen működésben lévő rímmenethez képest egy a rímképlet szempontjából disszonáns sornál hirtelen megakadnak: csomók keletkeznek a költemény szövetében. Tompa László verseinek világában gyakran ilyen ritmikái-rímbeli csomók rajzolják meg az egész költemény gondolati motívumrendszerét. A költő nemcsak a költészet ismert rímszerkezeteit variálja, hanem saját rímkombinációk alkotta önálló szerkezeteket is létrehoz, melyekben e rímsorbeli törések és csomópontok a gondolat zaklatottságát, egyfajta belső küzdelmet és diszharmoniót testesítenek meg.

Tompa költészetében tehát a rímek rendszerének sajátos karaktere, lélektana van. Ilyen kibillenés, nagyon is szándékolt, jelentéstelített aritmia figyelhető meg a *Viharfelbőke alatt*, a *Tavaszi áradáskor* vagy a *Búcsúzás* című versekben, ahol ez az aritmia egyúttal egy sajátos, Tompa-féle rím- és gondolatképlet alkotórészévé is válik:

Olykor erre zúgva jönnek,
Hömpölyögnek
Vésszel vemhes fellegek.
Még csak egy perc és zihálva
Már az ég, s föld szent csatája
szakad egybe komoran.

(*Viharfelbőke alatt*)¹⁵

A versszakok rímképlete itt *aaxbbx*, amelyben a vakrímek talán a közeledő viharok zaklatottságát hivatottak kifejezni.

Menj, mint a nyíl zúgj titkos távolokba.
Áldásthozón, vagy rombolón, de hatva.
Vígan vidd terhét öröknek, múlónak.
S vidd életemet is, játékhajómat,
Ha itt merül el, ha messzire jut — —

(*Tavaszi áradáskor*)¹⁶

A *Tavaszi áradáskor* rímképlete *aabbx*, melyben az utolsó, rímtelen sor talán a sors és a jövő kifürkészhetetlenségét és nyitottságát, az áradó vízen való sodródást testesíti meg, míg a *Búcsúzás* rímszerkezetében (*xaa xbb xxx* [...]) az első sorok rímtelensége továbbblendíti a gondolatot, az ezt követő rímpár pedig lelassít-

¹⁵ *Uo.*, 7.

¹⁶ *Uo.*, 5.

ja, nyomatékosítja, és — a vers végén — a „cs” hang alliterációi teremtette intenzív akusztikai hatástól megerősítve lezárja a költeményt.

Rám már a végzet szele zúdul,
Sziszegve kúszik éjjele.
Éjem mind vele van tele.

Múlásom annyi zajt sem üt majd,
Mintha a szél egyszerre csak
Egy ajtót hangosan becsap — —

(*Búcsúzás*)¹⁷

Tompa László azonban nem csupán rímtelen sorok közbeiktatásával képes az aritmia mégis-figyelmet megteremteni. A költő olyan rímszerkezeteket is alkot, ahol a disszonanciát, a kibillentettség — szerkezetileg nagyon is fegyelmezett — belső élményét rímtelen sorok nélküli rímkombinációkkal valósítja meg. Ilyen vers többek között az *Egy új Faust szerenádja* (rímképlete: *abbaab cddccā*) is, melynek aritmikus szerkezete a kísértésig fokozódó erotikus zaklatottság ritmikai megtestesülése:

Minden kis szóm, mint annyi szikra,
Ágyad körül pattanjon el.
Előlük menekvést ne lelj.
Tűzz bújjon gyöngye tagjaidba,
Míg végre hőségtől borítva,
Érezd, hogy jönni, jönni kell.
[...]
Tán utóbb önvád, s kín szorongat — —
Ma semmi gondom, bánatom!
Te se habozzál. Jer vakon.
Jer, hullj előmbe, úgy ahogy vagy,
Mint hóvirág, melyet kidobnak
Könnyelműen egy ablakon.

(*Egy új Faust szerenádja*)¹⁸

A Tompa-líra rímszerkezeteiben azonban nemcsak az aritmia, hanem a ritmikus harmónia is megvalósulhat. A Tompa-versek stróf szerkezetei között talál-

¹⁷ *Uo.*, 22.

¹⁸ *Uo.*, 80.

hatunk olyan (szintén saját alkotású) rímkombinációkat is, hol a költő önállóan is létező rímpárok, rímszerkezeteket rendel egymás mellé. Ilyen saját alkotású rímpárosítás jön létre, mikor rímpár és keresztír találkozik, mint például a *Tűnő szépségek kergetője* című versben (rímképlete: *aabbc*) vagy a *Parton* című költeményben (rímképlete: *ababc*). Tompa László a rímpárt olykor ölelkező rímmel is kombinálja, többek között a *Röghöz kötve*, a *Táncos lovakkal* és az *Együtt Hamupipóke lányommal* című verseiben (rímképletük: *aabccb*).

A hagyományos rímképletek közül Tompa gyakran használ félrímekeket (*xaxa* vagy *axax*), mint például a *Kalauz*, az *Új Dévára épül*, a *Csillagtalan éjjeli ég alatt* és a *Napon* című versekben — de kedveli az ölelkező rímekeket is (*abba*), s él velük többek között a *Mozzireklám* vagy a *Kisvárosi sáros utcákon* verselésében. Ugyanígy alkalmaz a költő különleges kombináció nélkül keresztírmeket is (*abab*), mint például az *Erdélyi végzet alatt* című versében, de költészete kincsesládájában elvétve páros rímekekre (*aabb*) is bukkanhatunk. A *Csökönység* című vers páros rímű szövegdékében a rímpárok következetes egymásutánisága, ritmust lassító masszívusa a konok küzdelmet, a makacs küzdelmet testesíti meg:

Sokszor nem is tudod: halsz-e már, élsz-e még?
Előtted sziklafal, mögötted szakadék.
[...]
Indulsz. S a fény felé, mely fent csillan-fakul,
A kopár szirtfalon csak kúszol, konokul — —

(*Csökönység*)¹⁹

Az ismert rímképletek közül az egyszerűbbek is gyakori vendégek a Tompa-lírában. Van, hogy a vers csupán rímpárokból épül föl (*aa bb cc* stb.), mint például a *Noémi és az ős* vagy a *Virágzó fák alatt* versszakáiban, s ilyenkor maguk a versek is — vagy mindenesetre a szövegek indító képei — lágyabbak, könnyedebbek, szelídebbek:

Dús lombú fáim virággal tele
Hajolnak három gyermekemre le.

Gallyakon át a fényes, drága nap
Fejükre villan, ahogy játszanak.

Oh, most szemükbe minden tündököll!
Az egész föld egy édes, meleg öl.

¹⁹ *Uo.*, 118.

Mindenki jó. Az élet víg tanya.
Játékos kedvet dehogyan rontana.

Fák lombja, kék ég — enyhe sátorul —
Fölénk védő gonddal domborul.

(*Virágzó fák alatt*)²⁰

Ennél is egyszerűbb rímtípus jelenik meg a *Bábszínház* hármaskorriméiben (*aaa bbb* stb.), ahol a rímek talán a téma (látszólagos!) egyszerűségét tükrözik. Ehhez hasonló jelenséget tapasztalhatunk az *Ágról szakadt levelet...* bokorriméiben, hol a rímalkotó „é” magánhangzók makacs ismétlődése a lélek sivárságával és a szél süvítésének akusztikájával telíti a verset:

Ágról szakadt levelet, ahol ér
Csak hányvet a tél rideg szele —: szél,
[...]
Szökni előle nincs semerre tér:
Körül oly sivár mint üres tenyér
A környék. Rajta csak pár ösztövért
Bokor mered föl, s havas sziklaél...”

(*Ágról szakadt levelet*)²¹

A környék sivárságának érzetét erősítő „é” hangokkal a szél szárnyán már a rím egy különleges fajtájához: a betúrímhez érkezünk. Alliterációra szolgál szép példaként az alábbi vers is, melyben mikor a tavaszi zápor megered, és a felhők lezúdíjtják „teltségük feleslegét”, nemcsak látjuk: halljuk is az eső muzsikáját:

Kert, udvar, és a cseréppel rakott
ablakra is sok kövér csepp csapott.

(*Tavaszi eső zenéje*)²²

Tompa László költészetének kedvelt költői eszközei a jelentéstelített *enjambement*-ok — melyek mind a pusztán süvítő téli szél, mind a tavaszi zápor képeit elkísérték — valamiképp szintén a szabadságkeresés poétikai kifejezői lehetnek. A „bújócskázó szavak” soráthajlásai gyakran bátor gondolati kitörések stilisztikai

²⁰ *Uo.*, 16.

²¹ *Uo.*, 114.

²² *Uo.*, 76.

alakzatai a Tompa-versekben:²³ elmozdulást, kilépést jelentenek a hagyományos gondolati térből. Sőt, az érdesnek, keménynek tartott Tompa-versek az *enjambement*-okban gyakran felül is írják önnön érdekességüket és keménységüket, átringatva a gondolatot és a vágyat egyik sorból a másikba.

Hallgatva közben, hogy a ringató
 Mély éjbe hogy zeng egy takarodó.
 Majd a ház felől végre halk szavak
 Rebbentek, s fönnt a lépcsőn két alak
 Tűnt fel, mozogva a hold fényterében:
 Egy nő fehérben, te meg bús-sötéten.

(*Két férfi esti sétán*)

Végül e rímvariációkban igen gazdag költészet erénye, hogy a rímtelenség erejével is mesterien bánik. Tompa László szabad, nem rímek fegyelmezte verseiben magas minőségben és mély erővel tud működni, s hatni a szöveg. Nem véletlen, hogy a három nagy Tompa-vers — a *Magányos fenyő*, az *Este egy székelly festőnél* és a *Lófűrösztés* — közül kettő rímtelen. A helytállás tiszta, kemény metaforájává nemesült *Lófűrösztés* vagy a környező tájjal eggyé forrt székelly sors képei előtt me-rengő *Este egy székelly festőnél* a rímtelenség póre tisztaságában egyaránt felemelő, a szó legnemesebb értelmében vett puritán megtartó erőt sugároz.

A szem a látást elzáró hegyekről visszatérül,
 Magunkra, képeidre, melyek alatt beszélgetünk.
 E képek folyvást hatalmasodó erővel igéznek.
 Pedig nincs rajtuk semmi babonaszág;
 [...] — csak föld, meg ég —
 Egy-két apró ház, kis falu, hegy, völgy —
 Székelly falu, hegy, völgy — de milyen teljesen az mind!
 Formára, színre, beszédre; varázssra!
 Ím itt vihar gyúródik a falucska fölé fenyegetve,
 Míg ez megadással a várakozás csendjébe mered.

Máshol a tél tartós hava nyűgöz titkos erőket...
 [...] a hó dél,
 [...] mint méz, tele lépből — itt minden szertecsurog most.

²³ Erről a formai-poétikai jegyről bővebben szólok tanulmányom III. fejezetében.

És mégis: olyan más itt [...],
 nálunk fenn [...] sas ha köröz,
 [...] pusztuló erdők hozzá felsóhajtának...

Oh, engem is annyit nyugtalanít e más,
 E mindennél más, különös, zárt világ —
 Ősidőtől itt kínnal küszködő,
 Százszor bukott, s kelt, társtalanegy-nép,
 A vele játszó rejtelmes hatalom,
 E falvak, fák, felhők s mind, mind, ami itt van,
 S ami — hordója régi, erős itálnak —
 E nép lelkének ízeit magába vette.
 Mindez sokszor nyom, — s bolygásaim között
 Szorongva látom: vér serked a fűből,
 Amelyre tapostam, — ágak nyúlnak utánam,
 Aszott ujjakkal, esdve, s alattomosan.
 Szikkadt patakágyban — többszáz-éves anyó:
 Görnyedt hátú szirt szól rám, — motyog valamit,
 Egy régi titkot hordoz, már végre letenné —
 S ígéretekre készül... de csak küszködik, —
 [...] S úgyszintén ott is: egy füstfogta, reves fűz,
 Alább a nádas, fentebb a rengeteg,
 Egyszerre vérzik, s szólna mind, körös-körül —”

(*Este egy székelly festőnél*)²⁴

3. 6. 3. Gondolatjelek

„Gondold el itt vonalak rendjeit.”

(Tompá László: *Ádám kacag?*)

A Tompa-líra alapvetően kemény, barázdákkal árkkolt rajzolata, a megkövült-ség rendre visszatérő metaforája egy a versalkotást a szobrásztevékenység kemény követ véső, küzdelmes munkájaként kifejező önreprezentatív költői alakzat is lehet. Ez a kemény, sziklaformáló, alkotó szobrász-jelenlét nem csupán a versek képi síkján, hanem a költemények belső ritmikai struktúrájában is megmutatkozik. Tompa László „versei [...] ékesszólás nélküli monológok, pernyéző, kormozó kitörések, kemény fából, kőből egymás mellé rakott mondatok.”²⁵ Költe-

²⁴ *Uo.*, 199–200.

²⁵ VERESS Dániel, *Tompá László = Erdélyi panteon 3., i. m.*, 35.

ményeiben szinte „minden külső vonás egy-egy sugárút, amely egyetlen közép-pont”²⁶: a mozdulatlan elköteleződés felé vezet.

Egy költői mű szövegeképben is érzékelhető ritmusa „minden műalkotáshoz hozzátartozik, mint annak belső életét kifejező sajátos mozgalmasság, amely magának a belső életnek a tünete és örök képlete.”²⁷ Gondolat és forma elválaszthatatlan, együtt születő egységét igazolja a Tompa-versek vizuális megtestesülése, az olyannyira egyedül-óra jellemző szövegekép. A verseket személve ugyanis felismerhetünk egy tipikusnak nevezhető verstagolást, melyet a gondolatokat artikuláló verssorok és a köztük lévő gondolatnyi csendet megtestesítő gondolatjelek különleges dialógusa teremt meg.

A szembetűnően gyakran használt gondolatjelek — a versekben mintegy ezerhatszáz(!) gondolatjelet számlálhatunk²⁸ — mintha a szobrászmunka során lepattogzó sziklalélek szilánkjai volnának: az anyagot s szellemet fegyelmező erőfeszítés hulló kínjai — vagy kötelek, erős sodronyok, melyekkel a szöveg összerántja a zaklatottságában, belső feszültségében széthullásba húzó gondolatot. Ebben a belső történéseket vizualizáló szövegeképben — öntudatlanul — talán a világot, megragadhatatlan jelenét rendezni próbáló modern (lírai) én vívódásai és léttapasztalatai tükröződnek: annak a küzdelemnek, az emberi eszmélet kínjának tapasztalatai, melyet a kortárs József Attila így fogalmaz:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

(József Attila: *Eszmélet*)²⁹

Ha a gondolatjelek nem tartanák meg egyetlen erőter vonzásában a Tompa-költemények verssorait, talán maguk is széthullanának a „van” bírhatatlan súlyai alatt.

²⁶ TAINE, Hippolyte, *Az angol irodalom története = A modern irodalomtudomány kialakulása, i. m.*, 35.

²⁷ TAVASZY Sándor, *A szépség filozófiája, i. m.*, 147.

²⁸ Egy Tompa László összes költeményeit tartalmazó verseskötet megjelentetésének reményében a versek eddig mintegy 90 %-át vittem gépbe — a gondolatjelekre vonatkozó számadatot ennek alapján közlöm.

²⁹ JÓZSEF Attila, *Eszmélet = J. A., Összes versei, i. m.*, 298.

Most a dermedt borzadásnak
 Csöndjébe gyors villanás csap,
 Harsonázva reccsenő.
 Mintha fentről a hegyekből
 Óriás had
 Iramlana bomlott hajjal,
 Őrült lárma közt elő.

Hajlong a fák koronája,
 Hangosabb a nők imája — —
 S ekkor — — ennyi — — nincs tovább!
 Hirtelen az ég haragja
 Elharapja
 Saját mérge szigonyát.

(*Viharfelbőke alatt*)³⁰

Figyelemre méltó e vers gondolati-ritmikai összhangja, mely legátütőbben talán a bomlott hajjal iramló villámlás képében mutatkozik meg, hol e gyönyörű komplex metaforában maga az egyenletes, trochaikus lüktetésű, viharos ritmus is megbomlik, megáll egy pillanatra, a reccsenés pillanatára: „harsonázva reccsenő”. A gondolatjelek pedig mintha a bomlott hajú, vihar rázta erdő hajlongó fakoronái, vagy a nők hangosodó imái, imáinak a vihar szelébe vesző foszlányai volnának.

A Tompa-versekben nem csupán a természet rapszodikus csapongását, hanem az elme vívódásait is felmutatják a gondolatjelek: az írásjel fokozott erővel — a természet viharaiból a lélek s az elme viharai felé haladva —, vizuálisan is megtestesíti a gondolatok belső ritmusát.

A gondolatjel, mely formájával, éles töréseivel a Tompa-versek szöveggképét akár az avantgárd kubista festmények világához is közelítheti, „az esszészzerű versekben a belső monológot, a töprengő attitűdöt kontrázza.”³¹ Kiemelt szerepe van e jelnek Tompa László szabadverseiben, s valamiképp láthatóvá, vizuálisan is tapasztalhatóvá teszi a versek bonyolult belső gondolati struktúráját: hiszen „a »formátlan« szabad vers mélyszerkezeti formái rendkívül szerteágazó és bonyolult ritmikái képletekben írhatók fel.”³² A gondolatjelhez emellett „a szintváltás-

³⁰ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 7–8.

³¹ Bertha Zoltán szavai. (A gondolat elhangzott az *A disszertáció egy fejezetének nyilvános vitára bocsátása* c. doktori iskolai tanegységem teljesítésekor, 2013 májusában.)

³² PAPP Zoltán János, *Török Sophie-ról és előjegyzési naptárairól = Török Sophie naptárjai 1921–1941*, szerk. P. Z. J, Bp., Argumentum, 2010, I, 32. A szerző saját szavaival Nyéki Lajos gondolatait tolmácsolta: NYÉKI Lajos, *A magyar szabad vers tipológiája = A magyar vers*, szerk. BÉLÁDI Miklós, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1985, 239.

jelzés, a függőleges tagozódás (messze-fönt) képzetköre társul³³ — a zárójel pedig „a végleges eltávolodás, az elválasztottság, az értelmi, érzelmi, illetve hangulati elkülönítés jele”, melyhez a magány és elkülönültség, vagy „a rejtettség, a védettség képzetkörét”³⁴ társíthatjuk.

Sőt túl vagyok, érzem, a viharok övén is —
 (Kormányom is ott tört valahol össze!)
 [...]

 Így távolodóban már mosolyogni is tudok,
 S mosolygok akkor is, ha a mélybe lenézek,
 S fölremlik mind, aki szökve hagyott el utóbb —
 (Patkány szökik így, töröttnek vélt hajóról!)
 [...]

 Míg feljön a hold és én a fedélzeten
 Figyelek — mozdulatlan, fekete árnyék —
 Látván a ködből bomlani képeket

(Éjszaka felé)

Körül a fázva vetkező mezőben
 Tarolva járt az őszi hervadás,
 Mely meg-megtérve mindig újra más,
 De lomb, dal egyként hull ölébe: róten.

Már engem is, ki dalokon tűnődtem,
 Levert valami bénító varázs.
 S ím lopva — mint ránc, amit bánat ás —
 Egy furcsa pár jött s bandukolt előttem.

Kis félszeg agg, s hű, hajlotthátú társa.
 Beszélve jöttek és a hervadásba
 Oly jól találtak, odalökve ketten.

Úgy látszott: napjuk már-már most le hull.
 S ők mentek egyre, mentek önfeledten.
 Mentek merengve, halk-gyanútlanul — —

(Öreg pár a tarlón)

³³ Fónagy Iván szavait idézi: FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az íráskép tere* = F. K., *Térrányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 34.

³⁴ Uo.

A talán Ady héja-nászát is némiképp megidézõ versszövegben az első két gondolatjel maga a bánat ásta ránc is lehet, míg a Tompa-lírában igen gyakran előforduló kettős gondolatjel a vers zárlataként az öreg pár útját az elmúlásba ölti.

Az elmúlás kifejezője, és egyben szintén gondolatjelekkel kifejezett jellegzetes verszárlat is e költészetben az, ahogy a versvégen elszakad a szavak szövédéke:

Múlásom annyi zajt sem üt majd,
Míntha a szél egyszerre csak
Egy ajtót hangosan becsap — —

(*Búcsúzás*)

Két szemem tükrén, éjszaki fényben,
Megjelenik majd, s biztosan úszva, nő, nő,
Minden hajósna ósi, legfőbb rettenete:
A jéghegy — —

(*Éjszaka felé*)

3. 6. 4. Versszobrok között

„E formák [...] szobrok.”

(Tompa László: *Mint régi szobrász*)

A különböző versformák, a szonettek, a tercinák, a saját rímképletteremtések, a szabadversek és az intenzív gondolatjel-használat Tompa László lírájában tehát egyfajta versszobrászatnak tekinthető, mely egészen a vers önreferenciális vonatkozásaiig fokozódhat. A *Mint régi szobrász* és az *Aranykehely* című versek „a nyugatosság képzőművészeti eszményének erőterében született szobor-esemény versekkel” állnak rokonságban, mint amilyen Tóth Árpád *Szavak szobrásza, én* című verse — „Szavak szobrásza, én, ki sokszor álmodoztam / Faragva finom ígém” — vagy Áprily Lajos *Egy pobár bora*: „Forma van a versem / Mindenik sorában: / Ötvös volt az őszám, / Brassó városában.” A *Mint régi szobrász* és az *Aranykehely* című versek ugyanis egyaránt olvashatók úgy is, hogy bennük a szöveg helyenként önmagára vonatkozik, reflektál.

Sokféle gyötremem, kín kalapált keményen,
Edzett, hajlítgatott, míg (edződvén s hajolván)
Végül is végleges és teljes lett a formám,
S lettem aranykehely, láz s gond szülötteképpen.

Most így pompáskodom magányomban, ez ében
Tartóban, várva a csodát, hogy csigaformán,
Öblöm csak zengeni kezdjen, s megtelve lomhán,
Csillantsa meg borát, mély tüzekkel, sötéten.

Mert most már tudom én, hogy ami benne olykor
Fölbuzog: mélytűzű aszú, s nem zsenge újbor —
És mégis valami meg-megborzongat éjjel.

S lennék: nem díszpohár, hanem bazári, durva
Üveg, csak párszor úgy telhetnék színig újra
Az ifjúság habos, szüreti friss levével.

(*Az aranykebelh*)

„Minden szonettben ott a feloldásra törő zárótétel, a kóda. [...] A szonettnek ez a kötöttsége olyan intenzív és ambivalens érzelmeket képes kifejezni, amely indokoltá teszi, hogy sokan a szonetről mint műfajról beszélnek, és benne látják a szabadság foglalatát, mert »minden szonett egy szabadság-óhajtás, egy kitörési kísérlet a dolgok és determinációk rabságából«. A korlátok ellenére, vagy talán éppen a korlátok között megélhető szabadság vágyának így válik metaforájává maga a szonettforma.”³⁵ E gondolatok tükrében fokozottan figyelemre méltó, hogy Tompa László legkedveltebb versformája (műfaja) a szonett volt.

3. 7. „Csillagok közt van neked is helyed”

Irodalmi utalások rendszere a Tompa-lírában

„Millió titkos szálon szállva, zengve.”

(Tompa László: *Rádióvers*)

A „szabadság-óhajtás” abban is megnyilvánulhat, ahogyan a székely hegyek közé zárt életmű a teljes magyar- és világirodalomra kaput tár. Az egyedülállóság ugyanis nem jelent és soha nem is jelentett különállóságot: a Tompa-líra része a

³⁵ MIHÁLYI Anikó, *A babitsi szonettforma és annak továbbélése Borbély Szilárd Halotti pompa című kötetében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Napkút, 2015, 386–392.

világirodalom nagy szövetének, transztextuális utalásrendszerén át más szövegekhez juthatunk.³⁶

Meglehetősen gyakorisággal találhatunk például irodalmi alkotásokból származó mottókat, pretextusokat a Tompa-versekben. *A zúllás zátonyában* — mely zátonyra a tenger tébolyult viharában futott fel hajónk³⁷, s mely zátony felett

Fergeteg tört ki, elborult a föld, ég —
S milliók kellett, hogy egymást megöljék,
Valami gonosz tévedés miatt.
(Bár: ne ölj! — így szól a parancsolat.)

(*A zúllás zátonyán*)³⁸

— a *Jelenések könyvének* zúgó haragja hangzik fel a versszöveg mottójaként: „Menjetek el és töltsétek ki a földre az Isten haragjának hét poharait.”³⁹

E vers többszörös bibliai utalásokból szőtt hálójának fonalai a transztextualitás szövetének két másik szálához, az intertextualitáshoz és az architextualitáshoz fűzik a székelyudvarhelyi „magányos fenyő” líráját. Igaz, a Tompa-líra esetében legtöbbször nem a szó szoros értelmében vett inter- vagy architextualitásról van szó — tehát nem más műből származó konkrét szövegrészletek versbeviteléről vagy teljes műfaji átültetéséről —, hanem inkább inter- és architextuális utalásokról, melyek azonban éppen úgy az irodalom egészével teremtenek kapcsolatot, mintha pontos szöveghelyek idézése valósulna meg. Sőt: ezekben az utalásokban nem csupán a Tompa-líra világirodalommal való kapcsolata, hanem a szövegek költői ereje, különleges, saját-ízű zamata is érzékelhetővé válik.

³⁶ Gérard Genette a transztextualitás alapjelenségén belül öt kategóriát különböztetett meg: az intertextualitás (egy szöveg jelenléte a másikban), a paratextualitás (ilyen például a szöveg-cím, szöveg-mottó viszony), a metatextualitás (a kommentárok, kritikai szövegek kapcsolódási módja egy szöveghez), a hipertextualitás (mikor a pretextus egészét érinti az új szöveg egésze, például az imitációk vagy paródiák esetében) és az architextualitás (műfajműnemi kapcsolatok) kategóriáit. (Gérard GENETTE, *Transztextualitás*, Helikon, 1996/1–2, 82–90.; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás: Létmód és/vagy funkció?*, Irodalomtörténet, 1995/4, 495–541.)

³⁷ A vers jelképrendszere a görög líra alkaioszi hajó-allegóriájából (tenger-hajó-állam) bomlik ki. (I. Zs.)

³⁸ TOMPA László, *Ne félj! i. m.*, 81.

³⁹ *Uo.*, 81.

3. 7. 1. Bibliai motívumok

„[...] lelke megint kész talaj — —
 Tárultan csak a magvetőre vár — —
 ... A nagyra — — s e nagy várás meg is szüli őt!”

(Tompá László: *Még van remény!*)

A „magányos fenyő” költészete gyökereivel az európai — s az egyetemes — irodalom egyik fő forrásából: a *Bibliából* táplálkozik. Verseit olvasva azt találjuk, hogy Tompa László teljes költészetét átfonja egy szövevényes, a *Szentírásból* merített transztextuális utalásrendszer.

A *zúllás zátonya* körül háborgó tenger képe mintha a *Vérözön felett* című versben oldódna békésebbé. A vérözön itt már mint múlt jelenik meg⁴⁰, és a jelenben a lírai én Noéként bocsátja útjára énekét, a reménység szelíd galambját:

Szállj, szelíd dal, szent galamb!
 Tekints künt körül.
 Ha friss földet lelsz alant:
 Jelentsd jó jelül.

Ott majd jószág leszek én, —
 Szem, mely égbe lát!
 Örök sürgés közepén:
 Örök Ararát! — —

(*Vérözön felett*)⁴¹

Szintén bibliai, *ószövetségi* forrásból táplálkozik a Tompa-lírában a *Teremtés könyvéből* merítő *Ábel számonkérése*, melyben Káin-lelkünk tébolya bolyong:

Tagadnál? Bujnál? Vitát kezdenél? —
 Hisz kezeden még s Ábelé a vér!
 [...]

 S békéd sehol, egy zugod, hol saját
 Öcséd jaját folyvást ne hallanád.
 [...]

⁴⁰ Érdekes gondolati kapcsolódás lehet, hogy a vérözön képe — szorosan a bibliai vízözön történetéhez szöveődve! — jelent meg a magyar romantika idején Petőfi Sándor költészetében is, akkor a jövő víziójaként.

⁴¹ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 92.

Mikor fogsz már tébolyod sötét
Szirtjein holtan zúzódni szertesét?

(*Ábel számonkérése*)⁴²

Ószövetségi forrásokból merít az *Ének a késői megbánásról* is, melyben

[...] a végzet mély, sötét
Vadonban bősz vad,
[...] s mint Sámson körül: csak romok mutatják,
Hogy vakságod mit művelhetett.

(*Ének a késői megbánásról*)⁴³

Ugyancsak ószövetségi motívumot hoz az Ádám és Éva archetípusos férfi-női viszonyát életre keltő, Berde Máriának ajánlott *Ádám kacag?*:

Új lelkű lánya évai nemednek
Érző, s okos —: oh, tulságos a vád tán,
Hogy rogyástokon csak kacagna Ádám —
Hisz Ádám is folyvást küszködve szenved

(*Ádám kacag?*)⁴⁴

Tompa László a lírai én belső vívódásait megtestesítő képeken, s az emberi kapcsolatok ábrázolásán túl a táj és a természet rajzolatát is az *Ószövetség* motívumaival színezi át:

S egyszerre láttam, minden halni indul,
Szél jött s a fákról minden díszet levert,
Megtépve, dúltan nyöszörgött a kert.
Kuvik kiáltott, varjúraj kóválygott
A mező felett: jaj töltötte be
a levegőt s a gödrök és az árkok
Vízéből vér lett, bűzölgő epe.

(*Nyárkeresés őszi ködben*)⁴⁵

⁴² *Uo.*, 122.

⁴³ *Uo.*, 128.

⁴⁴ *Uo.*, 96.

⁴⁵ *Uo.*, 33.

E költészet ószövetségi forrásainak víztükcrén azonban nem csupán borús árnyak imbolyognak: rajta a szerelem szépségének képe is felragyog. A *Vénülő Salamon király szerelmes énekeiből* című vers — melynek címe egyszerre jelöl inter-, s egyszerre jelöl architextuális utalást — egyúttal a Tompa-líra szerelmi ágának virága is:

Szulámith, hajh, a te nagy ifjúságod,
Mint rózsák szirma pereg vén szívemre.
Szemed kacagó fénye drága penge,
Mellyel agyam bús rémeit levágod.

Napom helyett, mely már bukásnak indul,
Hajad korongja ragyog, mint arany nap (...)

Ha szólsz: csevegő, friss habok locsolnak,
A lélek tőlük testemben föléled (...)

Már csak körödben élet még az élet!
Oh, szeress, ringass, karjaidban ápolj,
S rejts el, védj meg a rámleső haláltól.

(*A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*)⁴⁶

A ránk leső haláltól való félelmet a szerelem ereje mellett az *Újszövetség* transztextuális utalásai is oldani próbálják. Ezek között az utalások között is találhatunk valóságos szövegekzi kapcsolatot. Az *Egy kevélykedőhöz* címzett vers mottójában az evangélium jézusi szavai szerepelnek: „Aki magát felmagasztalja, megaláztatik.”⁴⁷

Tompa versei a sorsról, hivatásról valló küzdelmek erőterébe: ezt teszi többek között *A szent fa árnyékában* ülve, hol a romantikus költői próféta szereppel rokonságot tartó, de gondolattársításában már a modern irodalom Istenről való beszédmódja vagy Ady „Messiásai” felé közelítő sorok így vallanak:

E karácsonynak, e szent mának —
Árnyában pihenek a fának.

Egy távoli harang zenéje
Visszaringat egy régi éjbe.
(...)

⁴⁶ *Uo.*, 34.

⁴⁷ *Uo.*, 214.

Nem áhítoztam többre, másra:
Én legyek e kor Messiása.

Hisz falum is oly pici; pásztor,
Barom, s ól is van, mint akárhol.

Még falum neve is kísértett,
hogy szép és bús jövőt reméljek.

De hajh, ritkák a Messiások!
Valami bennem is hibás volt...

Betfalván ugyan szülehettem,
De nem születtem Betlehemben.

(*A szent fa árnyékában*)⁴⁸

Abban a korban pedig, hol
Köztünk az Ember Fiának
Fejét sincs hová lehajtania⁴⁹

s hol

Életünkből tavaszok suhantak
Semmiségbe kifeszlettlenül

és

Nem volt helyük itt az igazaknak,
Pusztán éltek űzött szentekül⁵⁰,

megelevenedik az *Újszövetség* kulcsmondatai közül a krisztusi gondolat is: „Ha nem lesztek olyanok, mint a gyermek...”. A versben a kemény, végsőkéig küzdő ember végül a legkisebbekhez fordul:

Oh, gyermekek, megváltás hirdetői [...]
általatok jutok önmagamhoz⁵¹,

⁴⁸ *Uo.*, 43.

⁴⁹ TOMPA László, *Alkalmi vers* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 188.

⁵⁰ UÓ, *Ének a jövő gyermekeihez* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 164.

⁵¹ *Uo.*, 30.

talán ugyanazzal a vággyal, mellyel mindnyájan
 kézre várunk,
 Mely jó balzsammal megken, — ajakra,
 Mely visszacsókolja lelkünkre a szárnyat,
 S fölkelünk, új Lázárok...⁵²

A feltámadó Lázár motívuma azon versek között megjelenik, melyek Jézus evangéliumi szavait idézik. Az eredetileg egy béna meggyógyításakor (*Mt* 9,6; *Mk* 2,11; *Lk* 5,23-24; *Jn* 5,10), majd a naimi ifjú (*Lk* 7,14), Jairus leánya (*Mk* 5,41; *Lk* 8,54) és Lázár feltámasztásakor (*Jn* 11,43) elhangzó szavak: „Kelj fel és járj!”, a Tompa-versben visszatérve mintha a keresztút három, Jézus eleséseire emlékező stációját is megidéznék, egybeölelvén — halál és feltámadás között — az emberi élet mélységeit és magasságait:

Nagy kőbe koppant, zúzott fejedet
 Vetted-e már fel és mikor vetted,
 Ember, te csüggedt, kínoktól alélt? —
 Az ár, mely levert, rajtad átrohant,
 Már elhúzódott, s halld, ezernyi hang
 Hírli, hogy ismét megmozdult a lét.
 Az iszap által meghajtott füvek
 Rendre megint zsendülni kezdenek — —
 A föld sebei tünedeznek és
 Nyomukra is szövül a feledés...

S rád fentről szórnak fényt a csillagok — —
 Mozdulj te is hát és emelj fejet!
 Csillagok közt van neked is helyed (...)
 Lendülj feljüket, hisz azért vagy ember!
 S tudd meg, hogy még sok öröm, szenvedés vár — —
 Az élet szólít, — hallod? —: kelj fel, kelj fel
 És járj!

(*Kelj fel és járj!*)⁵³

Tompa László költészetének gazdag bibliai utalásrendszerét erősítik líranyelvének jellegzetes stílusalakzatai is. *Figura etymologica*: „Lankáson lankadoztál, /

⁵² TOMPA László, *Báró előtt* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 160.

⁵³ *Uo.*, 156.

Meredek merni sarkalt⁵⁴; „kincsek kincse”⁵⁵; „rohanva rohannak”⁵⁶ és inverziói az ódon zengésű kálvinista bibliai nyelv rokonává avatják poézisét.

Végül a költő a több verseskötet-címmé is tett, eredetileg a *Magányos fenyőben* felhangzó krisztusi szavakhoz érkezünk: „Ne félj!”. Könyvcímként tekintve tehát ezt az igét azt mondhatjuk, hogy a verseket a krisztusi *Ne félj!* ereje tartja össze.

3. 7. 2. Mitológiai motívumok

„Oh, kincses öllő, mély ár, babona!
Már engem is visszamedred ősi sodra.”

(Tompá László: *Idegen falusi fogadóban*)

Tompá László verseiben többször találkozhatunk antik mitológiai motívumokkal. Egy keresztény (Gyehenna) és egy antik motívumot (Phőnix) egyesít a *Kínok tüzén át* kezdete:

Phőnixként, mely bárhányszor ég is el,
Hamvaiból mind fénylőbben kikel:
Magam is össze akárhányszor égje
Gyehenna-lángján önlelkem tüzének,
Gyötrelmek multán, lángból, hamuból
Csak tündöklőbben támadok fel ismét.⁵⁷

Keresztény és pogány motívum-összefonódás figyelhető meg a *Napon* című versben is, hol három ősi világ — az antik („zefír”), a keresztény („angyalok”) és a mindenkori mesebirodalom („tündérmezőkön”) világa — válik eggyé:

Vén korhely dülöng a ligetben,
Lombosodó vén fák alatt.
Nyítt arcán kergetőznek
Lombárnyak, napfény sugarak.
[...]
S kijött a napra — még hunyorgat,
Míg én e padról figyelem.
Lenn berekzúgató zefír száll —
Patyolatfelhők rendje fenn.

⁵⁴ TOMPA László, *Kalauz* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 55.

⁵⁵ UÓ, *Rejtett kincs tudója*, i. m., 3.

⁵⁶ UÓ, *Dzvingisz kbán*, i. m., 123.

⁵⁷ UÓ, *Kínok tüzén át* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 65.

[...]
 Tévelygő lépteit vigyázó
 Szemmel kísérik angyalok.
 Bár maga rögre lép: a lelke
 Tündérmezőkön andalog.⁵⁸

Rejtettebben ugyan, de talán éppen így különböző hagyományok és kultúrák képei találkoznak az *Erdélyi aratásban*:

Péter-Pál elmúlt, jó sok napja már,
 S még aratatlan az egész határ.

Nem segített szerencse, vakeset — —
 Maga az Isten is csak keveset!

Sőt olykor éppen ő bocsátott
 Földemre egy kis jégverést, fagyot.

De legyen áldott: nem hagyott henyén
 Heverni, s ím csak megedződtem én.

Így készítek — míg életem szakad —
 Termőbb jövődőt, vígabb nyarakat!⁵⁹

A magyar népi hagyományban, a falusi közösségek életében Péter-Pál napján kezdődő aratás képével (hiányával) induló vers a pogány Fortunát („szerencse”, „vak eset”) megidézõ gondolatokon keresztül az isteni rendelkezésen való elmélkedésen át az élet elszakadó fonalának csonka metaforájához érkezik. A „míg életem szakad” képe az életünk fonalát kezükben tartó Moirák alakját idézheti.

Pogány-magyar motívumok érintkeznek a Dionüszoszt kísérõ szatírok római rokonáról, az *Öreg faun*ról szóló versben is. A szöveg derűs bája, hogy benne az antik mitológia nimfái magyar néptáncot járnak: a „bokázó nimfák” képe egyesíti e két kultúra motívumait.

Öreg faun, a szívedet még
 Meg-meglegyintik lány kacsók.
 S átlobban agyadon az emlék:
 Mily mézes volt a nimfa-csók.
 [...]

⁵⁸ Uő, *Napon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 85.

⁵⁹ *Uo.*, 84.

Ligetet látsz; fák közt — mesés hely —
 Nimfák bokáznak, Pán zenél.
 S te lesből, szilaj szökkenéssel
 Csínyet űzni köztük termenél.
 [...]

 De jaj, hová vitt a merész hév?
 Csalárdságot súgott a nád.
 Ha mostan egy sík tóba néznél:
 Torz, vén fej fintorogna rád.
 [...]

 Menj, ülj egy forrás friss fejéhez.
 Nézd sírva, hogy kel a patak.
 Sírj és nézz, amíg körül éj lesz,
 S hab és könny hozzád feldagad — —⁶⁰

Az öreg faunról szóló versben az öregség ábrázolása is görög hagyományokat, a görög líra hagyományait követi. Az öregség itt nem mint a bölcsesség megélésének, szelíd nyugalmának, hanem mint az élet könnyörtelen elmúlásának keserű tapasztalata jelenik meg. Az öregség testi képei a szerelemmel s örömmel egybefonódó fiatalság korával élesen szembeállítva, mimnermoszi és alkaioiszi ábrázolásra emlékeztető módon tűnnek fel előttünk.

Ilyen megkerülhetetlen negatív erőként van jelen az élet alkonya („vénség”!) a gyermekjátékok emlékével összefonódó vers, a *Kútba estem — ki húz ki?!* indító képében is: „most hogy mint csomós hó hull rám a vénség...”⁶¹.

Izgalmas összetettség jellemzi e lírában a végzet fogalmát. Az antik mitológiától s tragédiáktól kezdve Zrínyi *Szigeti veszedelmén* át egészen a transzszilvanizmus irodalmáig⁶² a végzet(?), sors(?), eleve elrendelés(?), szabad akarat(?) kérdése végigkíséri az irodalom — mert lényegében az ember — történetét. A végzet-metaphora Tompa László lírájában az antik sorsmetaforák, a kálvinista eleve elrendelés és az erdélyi lélek belső parancsának — a helytállásnak, a sors vállalásának vagy a sorssal való szembeszegülésnek — különleges ötvözete, mely ötvözet fénye-sötéte rendre átsugárzik e költészet képein: „Jaj, a végzet mély sötét vadonban bős vad.”⁶³ (*Ének a késői megbánásról*); „Az út rögös, csak tép az ág is / Amerre végzetem vezet.”⁶⁴ (*Csillagtalan éjjeli ég alatt*); „álltak, ahol csak állniok kellett / keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve”⁶⁵ (*Lófirosztás*).

⁶⁰ *Uo.*, 37.

⁶¹ TOMPA László, *Versek, i. m.*, 264.

⁶² E felsorolás természetesen rendkívül töredékes — csupán felvázolni próbáltam egy gondolati ívet. (T. Zs.)

⁶³ TOMPA László, *Ne félj!*, *i. m.*, 129.

⁶⁴ *Uo.*, 9.

⁶⁵ *Uo.*, 209.

Tompa László az elkerülhetetlen végzetnek és az ifjúság elmúlásának kérdésében is változatos hangon szólal meg. Már az *Este egy székegy festőnél* olvasásakor úgy érezhettük — legkivált a „hő dél” költői képére nézve, melyben a dél „mint méz, tele lépből — minden szertecsurog most”⁶⁶ —, mintha egy az erdélyi táj látványával összeöltődő mitikus aranykor fénye szűrődne át a versszövegen. Ezt az érzetünket, az antik aranykor képzetét minden bizonnyal erősíti az idézett mondat daktilusi lüktetése is.

A *Szüret előtt* a természet gazdag bőségét festő képei által pedig — hol az élet alkonya nem torz testű, keserű vénséget jelent, hanem a lélek „ért gerezdjeinek” „szent szüretre váró” csillogását hozza el — olyan érzése támadhat az olvasónak, mintha a verssorok felett a horatiusi béke lelke lebegne, s a levegőben egy-egy szellő „a magyar Horác” bús hangját is elhozná felénk a *közelítő tél* sejtelmével.⁶⁷

Most minden érik. A mezők s a lellem
Zománca csupa mosolygó arany.
Áldottság terhe rajtam és a kerten.
Gyümölcsös évszak, érés szaka van!

Most válik minden melege a nyárnak
Kinccsé; cukor lesz, méz s finom zamat.
A tavasz elmúlt bolondság csupán: vad
Vihari már máshol zajlanak.

A lét körülem csudamélyre szépült — —
Itt-ott föl enyhén száll a lenge füst.
Szemem derűsen ível egybe kék űrt,
S fénylő folyót, mely messze híg ezüst.

Bölcs béke, bőség az egész vidéken...
Előmbe nyiltan tárul hét határ — —
Csak a havas néz messziről sötétén;
Tél sejtelmével borzogatva már.

De jöhet tél is; hidege, homálya
Engem nagyon nem tud ijeszteni:
Feléje telten — szent szüretre várva — —
Csillognak lellem ért gerezdjei.

(*Szüret előtt*)⁶⁸

⁶⁶ *Uo.*, 199.

⁶⁷ BERZSENYI Dániel, *A közelítő tél* = B. D., *Művei*, Bp., Osiris, 1999, 73–74.

⁶⁸ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 60.

3. 7. 3. Mesebeli és népköltészeti motívumok

„Most minden cserje, domb rajzó mese-mébkas!”

(Tompa László: *Erdélyi télben*)

Tompa László saját életének elemeit olykor mesékké szövi a versekben. Margit lánya Hamupipókévé (*Együtt Hamupipóke lányommal*), a betfalvi kert pedig Csipkerózsza erdejévé válik (*Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében*). S nemcsak szeretteit s szeretett vidékének tájait transzponálja egy mesevilág alakjaivá s tereivé: a lírai én önmagát ugyanígy e mesebirodalom részének tekinti (*Rejtett kincs tudója*). „Éjfélt lehellő, varázsos” motívumokra lelhetünk a *Csillagtalan éjjeli ég alatt* is, hol szintén a belső küzdelme bontakozik ki, melyet e lírai én az életét „köröskörül” szorító feketeség ellenében vív:

Kietlen éjjel gyászsötétje!
Itt fényt ki is keresne még?
Köröskörül nincs semmi jó, — csak
feketeség.
(...)
S mégis, bár üljön ezer ördög
Ez átkos, babonás körön:
Éjfélt lehellő, rossz varázsát
Valamikor még áttöröm.⁶⁹

Az „átkos”, „rossz-varázsos”, népballadai homályba burkolt képeken túl a Tompa-líra a népköltészet más műfajaival is kapcsolatot szőtt. Ennek a kapcsolatnak szép példái azok a népdal jellegű, a népköltészet hangvételét, szókincsét, ritmusát — s így egyúttal Petőfi Sándor népies líráját is — megidéző motívumok, melyek többek között az *Árva kukoricaszál...* és a *Májusi hajnalodás* című verseiben bukkannak fel:

Árva kukoricaszál —
Kapálatlan maradtál!
[...]
Árván lengő száradon
Mégis nőtt pár cső vadon.
[...]
Ringatózol mialatt
Érlelődik aranyad.

(*Árva kukoricaszál...*)⁷⁰;

⁶⁹ *Uo.*, 9.

Tavaszi szél táncol
Végig a világon...
Bánatomat én is
Bizony sutba vágom.

Előttem kelő nap,
Mögöttem kis erdő —
Valamennyi ringó
Ága csupa bimbó
[...]
azért az erdő
A tavaszt megérzi —
Csak te, árva lelkem,
Te lennél hitetlen —
Csak te félnél élni?
[...]
Téli bűd ruháját
Cseréld üde zöldre.
Szükség a remény-szín
E szomorú földre.
[...]
Mindenütt egy zöld ág...
Mind-mind úgy elosztom,
Hogy egy ág azoknak,
Kik búsulni szoktak,
Okvetlenül jusson.

Hogy mindnek, ha ébred,
S kinéz a világba,
Bánatát deríteni
Legyen egy-egy drága,
Friss májusfa-ága — —

(*Májusi hajnalodás*)⁷¹.

Tompa László költészetében olykor a népköltészethez kötődő ízes tájszavakat is találhatunk. S bár lírája a saját ízű szavak tekintetében nem oly gazdag, mint

⁷⁰ *Uo.*, 177.

⁷¹ *Uo.*, 149–150.

íróársának s földijének, Tamási Áronnak prózanyelve,⁷² költészetének tájain mégis mint ritka, színes vadvirágok tűnnek fel olykor az ízes székely nyelv szavai — mi pedig mint erdélyi havasokat járó vándorok „süttözhetünk” nyelvünk e vadregényes vidékén, amíg a közelgő vihar bokrok s fák mögött „sunnyaszkodó” fellegárnyai meg nem nőnek, s a „toportyánok” hangján vonyító szél nyomában, „vésszel vemhes fellegeket” „gargatva” maga előtt, a nagyidő „morgadozva” meg nem érkezik.⁷³

Tompa László nem csupán a balladai homályt szövi bele verseibe, s nem is csak a népdalköltészetet hangolja modern lírai poézissé: Kőműves Kelemen balladájának konkrét motívumait kelti életre a „magos Déva várának” építését elbeszélő *Új Dévavára épül* című versében, hol a lírai én az ön-várának köveit önvérével összekötő Kőműves Kelemen alakjában tűnik fel előttünk:

Hogy váram százszor földig omlott
S lelkem is százszor belerengett — —
Azért ne szánjon senki. Részvét
Nem kell Kőműves Kelemennek.
[...]
Csak hadd vívódjam itt az éjjel,
Keserűen és éjsötéten — —
[...]
(Idő, te is korán kacagsz még!)
Holnapra már hordom a téglát.
S ha kell: vérem lesz a ragaszték.⁷⁴

Még szorosabbá válik ez a transztextuális háló, mikor e népköltészeti-népballadai motívumokkal átszőtt líra a mese műfaját megidéző, a prózanyelv lüktetéséhez közelítő rímtelen versszövegeiben már-már tisztán architextuális kapcsolatnak nevezhető viszonyt létesít a mese műfajával. *Ilona tavaszj táncát* nézve — miközben a világszép tündérleány körül rendre-rendre mesék alakjaival népesül be a titokzatos erdő — vagy *A mesetáltoson* lovagolva a lélek álmainak végtelen távlataira nyílik Tompa László mesepoézise.

⁷² Talán általánosságban is kijelenthető, hogy míg a helikoni–transzszilvanista novellisztika bővelkedik tájszavakban (a Tamási-írások mellett a Nyirő-novellákra is gondolhatunk itt), addig a korszak lírája igen visszafogott ezen a téren (Áprily költészetében is csupán néhány vers — pl. *Az írisórai szarvas* — esetében találhatunk jellegzetesen erdélyi szókinccsvilágra). (E jelenségre Láng Gusztáv hívta fel figyelmemet disszertációm munkahelyi vitáján.)

⁷³ E mondatban szereplő szavakat lásd: TOMPA László *Árva kukoricaszál, Erdélyi télben*, valamint *Viharfelhők alatt* c. verseiben = *Ne félj!*, i. m., 15., 169., 7.

⁷⁴ Uo., 78.

Az egész éjjel ma csupa-egy tavasz-szag!
 Hullámai az erdőszél felől
 Át-áthömpölyögnek a tisztás fölött is,
 Melynek szögében a borvízkút bugyog —
 A vízről könnyű gőz lebeg titokzatosan
 A hold felé, mely puffatag arccal áll — —
 A forrás fejénél, nyirkos, fekete kövön,
 Valaki ül, hajlottan, háttal a holdnak — —
 Tenyerébe rejtett arca láthatatlan —
 (...)

 Ő a bujdosásban lévő fekete királyfi —
 Siratja eddigi tavasztalan életét —
 S az élő vízzel könnyei egybefolytak.

(*Ilona tavaszi tánca*)

3. 7. 4. Szépirodalmi utalások

*Halott költők porából olykor
 Nagy kehelyű virágok kinőnek.
 Rég elfelejtett síri hantok
 Megérik szelét szebb időknél.*

*Szét a világba friss erővel
 Kiszáll a nemes, ritka mámor,
 Szomjan sóvárgó szívek isznak
 A tiszta kéjek italából.*

*Dobos könyvtárak éjjelében
 Nap gyúl cikázó sugarakból.
 Egy könyv kitarul és a sok rím
 Tűzet csillogtat, mint aranybor.*

*Mindenki sejt: csodatitkok
 Mélysége fölött jár a lába — —
 S éjjélkor egy bús, glóriás fej
 Benéz egy jehér lányszobába.*

(Tomba László: *Halott költők porából*)

Az olvasóban talán Dsida Jenő *Esti teázását* is megidéző verssorok már a szövegközi szépirodalmi utalásrendszer világába kalauzolnak. Tompa László verseiben megannyi szálra találhatunk, melyekkel e hagyományosan különletűnek és zártnak vélt költészet játékba hívja a magyar- és világirodalmi szöveg univerzumot. Az ebben a fejezetben összegyűjtött egy-két példa csupán illusztrálni hivatott a Tompa-lírát is intenzíven alakító szövegköziség jelenségét. E költészet transztextuális utalásrendszerének felrajzolása egy későbbi poétikai monográfia önálló fejezetét alkothatja majd.

Szövegközi kapcsolódás fedezhető fel például a Tompa-líra egyes motívumai és Jókai regényvilága között: az *Aranyember* Noémije van jelen a *Noémi Senki-szigetén* és a *Noémi és az ősz* című versekben. Sőt, Berzsenyi lírájával és a hajózás ősi, az élet tengerét szelő toposzával is rokon a *Noémi Senki-szigetén* záróképe:

Vitorlám rongy. Már magam is ziláltan
 Azt nézem csupán, hol kell partot érni.
 ...Ha tán egy hullám végre partra lök majd:
 A sziget élén vársz-e rám, Noémi?

Világirodalmi kapcsolódást jelent a Goethe *Faustját* idéző, korábban már többször idézett *Egy új Faust szerenáda*.

Hallod-e, Margit, mit zenélek?
 Jobb lenne meg se hallanod —
 De fent ím: tárva ablakod.
 Dalom osonjon hát az ének
 Lebjén eredbe s benne méreg
 Legyen, mely lázat kelt legott.

József Attila líráját idézhetik a befogadóban a Tompa László költészetében is gyakran felbukkanó, korábban már szemléltetett anya-motívumok: „anyám is itt van, multam gondos óre”⁷⁵ — és mintha József Attila *A Dunánál* írott nagymélységű versét hoznák játékba a *Hallgatagon* alábbi sorai:

Az ős-sejtig vagyok minden ős —
 az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
 apám- s anyámmá válok boldogon,
 s apám, anyám maga is ketté oszlik
 s én lelkes Eggyé így szaporodom!

(József Attila: *A Dunánál*)⁷⁶

S mindeneket magamhoz ölelek fel,
 Hogy elvegyüljek rendre mindenekkel.

Így (ki azt hittem: különködni lettem)
 Egység vagyok meg összesség is egyben.

(Tompa László: *Hallgatagon*)⁷⁷

Igen gyakran találkozhatunk Tompa László költészetében zenei motívumokkal is, hiszen...

⁷⁵ UÓ, *Őszi látogatás Csipkerózsza erdejében* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 45.

⁷⁶ JÓZSEF Attila, *A Dunánál*, J. A., *Őszes versei*, i. m., 332.

⁷⁷ TOMPA László, *Hallgatagon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 125.

... Az ének árvaságot
 Megosztó társaság.
 Talizmán sebek ellen —
 Télben virágos ág.

(Ősz jötte elé)⁷⁸

Idetartoznak többek között a *Zene*, a *Grieg-melódiákhoz*, az *Intermezso*, a *Zenét!*, *Az Örömszimfónia* és a *Risoluto* c. versek, valamint a zongorázó hitves játékaként a versszövegekbe szűrődő dallamok.

A Tompa-líra zenei utalásainak gazdagságát erősítik, hogy mind a róla szóló szakirodalomban, mind pedig az általa írt irodalmi elemzésekben, esszékben, kritikákban a versekről, művekről szóló beszéd gyakran zeneművészetből származó kifejezések metaforáiból épül: „A külső forma zeneisége helyett erősen összefogott belső formával kárpótol,”⁷⁹ hiszen „ritmusát nem tűnő pillanatok csörgedezéséből tanulta, hanem a természet nehéz állandóságaiból, hegytől, százados fától, völgytől, sziklát görgető folyótól.”⁸⁰ „A költemény bevezető akkordjaiban [...] szimfonikus erővel”⁸¹ van jelen a verszene. „Egy-egy jelentősebb mondat önmagában lüktet, alkalmas arra, hogy szárnyasíge legyen belőle, mert »erce és ítélete« van, s csak bariton mellézköngéiben határozza el magát eszmélkedésből lírává.”⁸² Sőt, nem csupán a metaforák, hanem a hangzók szintjén is megelevenítik Tompa László költészetét a róla szóló szövegek⁸³, például a „k” hangok keménységével: Verseiben „találkoztam [...] küszködő formával”⁸⁴: „úgy képzelem, évei is sziklából vannak, s nem lettek azóta törmelékké, elheverő tömbjeik viselik a költő kezenyomát. Nem hiába viaskodott hát az anyaggal, amint régen hitte: egymagában.”⁸⁵ „Művessége olyan, mint az időé, levéste a szavak cifráját, hogy gondolatának természeteti formát adjon. Akár a malomkőfaragó ember, aki nem

⁷⁸ Uő, *Ősz jötte elé* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 121.

⁷⁹ Tompa László = *Irodalmi Lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell, Bp., Győző Andor kiadása, 1927, 1145.

⁸⁰ BAJOR Andor, *Tompa László köszöntése*, *Igaz Szó*, 1963/12, 922.

⁸¹ KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszakai szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 613.

⁸² MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 471.

⁸³ Bertha Zoltán gondolata, mely elhangzott disszertációm munkahelyi vitáján, 2015 szeptemberében.

⁸⁴ REMÉNYI József, *Levél Erdélybe*, Amerikai Magyar Népszava, 1940. (Az írás újságkivágás formájában a Haáz Rezső Múzeumban őrzött kéziratos hagyaték része. /HRM-TLH, Feldolgozatlan hagyatékrész, 4. doboz/).

⁸⁵ BAJOR, *Tompa László köszöntése...*, i. m., 922.

az ékességre gondol, hanem a búzára, ami majd lisztté őrlődik műve alatt. Ilyen termékeny kövek zakatolnak megmunkált soraiban, szavai lisztet járnak.”⁸⁶

A Tompa-verseket elemző írások szókinccse tehát e líra zenei motívumait és zeneiségét is visszatükrözi.

3. 8. Tükröződések

„Mint egy magunkat tükröző tükörbe.”

(Tompa László: *Ádám kacag?*)

„Az ember, amióta csak létezik, látványul kínálkozik önmagának. Évezredek óta valóban nem is szemlél mást, csak önmagát.”⁸⁷ „A tükröződés fogalma néma képet idéz föl az emlékezetben, az érintetlen, semmitől nem zavart víz képét. A négy közül a víz az egyetlen, amely a három másik őselemről képet varázsol. És bizonyára ennek az egynek az ősmintáját követi az ember, [...] aki széltől nem borzolódó tükörüveget készít, a tükröződések iránti vonzalmát remélve állandósítani. Az állandó és időtálló tükrözés iránti vonzalom pedig nem lehet más, mint emlékezés egy olyan élményre, ami az embernek az őstükörrel és önnön tükörképével való találkozása. [...]

Ovidius az *Átváltozások* harmadik könyvében beszéli el, miként képződött a képet és a fogalmat egymás másaként összekapcsoló tükörszerkezetben az élmény. Vízzel, helyesebben vizekkel kezdi az elbeszélést. Két patakocskáról szól, melyek közül az egyik »görbefutású«, a másik »kékvizű«. [...] Aoniában, azon a szűk völgyektől átszeldezt hegvidéken, amelynek délnyugati párkányán másfél ezer méternyire magasodik föl a Helikon csúcsa, mindenki jól ismeri ezt a két vizet. Liriope a kék vizű, Cephisos a görbe futású. Mint ahogy azt is mindenki jól tudta, hogy nyugtalan és meggondolatlan cselekvésre, sőt erőszakra kész, akinek nincsen önszemlélete, míg aki mást is hordoz önmagában, annak lassúbb a járása, cselekvésében nem oly heves. [...]

Ovidius női névvel említi az egyik patakocskát, és férfi névvel a másikat, s legalább annyira érdekes, ahogyan egybekelésük időpontját megadja. Úgy mondja: egykor. [...] Liriope teherbe esik és megszüli Cephisos fiát. Így támad két víz egyesüléséből valami olyasmí, ami nem víz, de amint a későbbiekben kiderül majd, mégsem tud elkülönülni attól, amiből különbözőként kivált. Ám ki hallott azóta is olyasmiről, hogy a vizek egyesüléséből ne víz lett volna? [...] Nem az öntudatlan történés vált el az öntudat történetétől Narcissus születésének képében?”

Narcissus „a tükröződések iránti vonzalom, s az ebben való eltévelyedés”⁸⁸ mitikus ősképe.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Theilard de Chardin szavait idézi: NÁDAS Péter, *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ősképek képmásai* = N. P., *Az égi és a földi szerelemről*, Bp., Jelenkor, 2010.

⁸⁸ Uo.

Narcissus születése a Helikon lábánál történt. Így a Helikon, a Múzsák lakhelye ugyanaz a vidék, ahol a tükröződés titokzatos erőterében a(z ön)megismerés vágya és a megismerhetetlenség tapasztalata megszületett. A Tompa-líra — túl az erdélyi helikoni líra irodalmi valóságát elvitathatatlanul meghatározó történeti téren és időn — maga is e tükröződések iránti vonzalomban él, gyakran használva és variálva a tükröződés motívumát és alakzatait.

Mert mindhiába minden áltatás,
S minden síró vágy is haszontalan:
Eggyel sohasem egy-lélek a más,
S ha van társa is —: csak látszatra van!
Ez örök törvény itt az ég alatt [...]
Egymás szemébe úgy merül szemünk,
Mint egy magunkat tükröző tükörbe [...]

Gondold el itt vonalak rendjeit
[...] vagy annyi szirtet, dombot —
Vonalak egymást nem érinthetik — —
Csúcs csúcshoz nem tud átjuttatni hangot;
S ha nagy: még inkább különül borong ott...

(*Ádám kacag?*)

Hát jertek mind, ti sírva ballagók — —
Építeni a téren egy dobogót,
Keresni a szót, magasság, mélység
Új összecsendülését.
Ím én is adok, legyen tietek,
A kincs, mit lelkem rejtegetett.
Kövessetek, jertek!” —

De most a motor
Egy kapu előtt végsőt zakatol.
Kilépve, megingok az aszfalton alatt.
Magam vagyok, elnémult *az a hang*.
A kávéház ködös ablakain
Pár únt arc néz ki, megbámul, köszönget,
S egy tükörlapról (növe) szembe jönnek:
Bús szemem, vállam, nyűtt vonásaim — —

(*Antón*)

Csak lelkelem jegén kocog néha titkon
Az emlékezés, ez éber jégmadár...

Oh, hihetem-e, hogy ez a jég megtörik még?
Egy új tavasz győzelmes áradása
Szétvet szilánkká minden mostani kérget,
Áradás, mely új partoknak feszülve:
Hömpölyget ismét iszapot, virágot,
Holt gallyat, — tükröz lányszemet, vihart,
Mélysege együtt rejt napot meg éjet,
Mélyén lét, nemlét ugyanazt dúdolja? — —

[...]

De úgy bukkanjak illatos újulás közt,
Egy erdőszélen elébük, amint
Valakit űzők, s fiatal szemem
A nap nyilait vígan visszadobálja? — —

(Téli dermedtségben)

Már lassultan folysz partjaid között,
Lelkem, te nemrég rohanó patak!
Szeszélyes felhők lengő, bomlatag
Gomolyait nyugodtan tükrözöd.

(Az óceán felé)

A gyakran a tükröződés motívumrendszerében megjelenő én-problematika rendre-rendre kibillenti megszokott helyzetéből az olvasó Tompa-lírával kapcsolatos elvárási horizontját. Tompa László költészetében a lírai én „naplólapjain” olykor — a tőle elvárt, vagy a neki gyakran minden mást kizáróan tulajdonított kemény szilárdság parancsa helyett — az elfolyó idő, egy meg nem élt élet tapasztalata, az alkotómunka meddősege fogalmazódik meg:

S nem tudok írni — szétfolynak a dolgok — —

(Naplólap)

Most is sötét szobában, mély karosszékbe esve,
Hallom, hogy az agyam, mint egy kohó zúg, dohog — —
Várnám: aranyja csordul?! — — De csak homok, homok,
Csak homok, amit izzad. És jaj, már itt az este!

(Jönnek)

A pergő homokóra képét is megidéző szövegben, a zúgó, dohogó kohó képeiben valamiképp az önmagát reménytelenül kergető mitikus Ixió kerekének forgása is benne zakatol.

Ovidius *Metamorphoses*-ében „Ixió mint a Tartarosz főbűnöseinek egyike jelenik meg, Tantalosz, Sziszüphosz és a Danaidák társaságában. Ovidius elbeszélője számára maga az elkövetett bűn nem bizonyult lényegi elemnek, csupán maga az elrettentő büntetés: »Ixion forog, úzi magát, menekülve magától«, vagyis hogy Ixió *gyorsan* forog önmaga tengelye körül; pontosabban, nagy sebességgel forgatja az a külső erő, amelynek hatalmában áll. Mozgása következőképpen értelmezhető olyan üldözésként, amelyben ő maga az üldözött; menekülése pedig éppúgy érthető a büntetés elviselhetetlenségére, mint a magamagától való megfutamodás szándékára. Hiszen aki elől menekülne, az saját maga.”⁸⁹ Erre az üldözésmotívumra találhatunk bőségesen példát Tompa László lírájának vad(ászat)-motívumaiban.

Ixió második említése a *Metamorphoses*-ben „Orpheuszról és az ő énekéről közöl valami lényeges információt. [...] A szöveg itt arról tudósít, mi történik abban a pillanatban, amikor Orpheusz énekét meghallják az alvilágban bűnhődő lelkek. Amiként Tantalosz víz utáni szomja megszűnik, akként szűnik meg Ixió kerekének a forgása is.⁹⁰ Ixió alakjának megidézése Orpheusz tényleges hatásának érzékeltetését szolgálja. Ixió büntetése ugyanis nem egyszerűen a legfőbb hatalom döntése, de az egyik legsúlyosabb büntetés, amelyet a görög mitológia egyáltalán ismer. Orpheusz énekének valóságos hatalmát csak innen láthatjuk be, Ixió büntetése felől. Orpheusz és a költészet hatalma ebben a kis kitérőben nagyobbak bizonyul minden létező hatalomnál, még Zeuszénál is, hiszen képes arra, hogy — ha egyetlen pillanatra, de — megállítsa az örök forgásra ítélt kerék mozgását.”⁹¹

A homokóra pergése tehát akkor maradna abba, ha vers születne, s a vadászat akkor nyugodna el, ha meglelnénk a szót. E belső tapasztalásokat tükrözi (tehát egyben meg is fordítja!) az a paradoxon, hogy az alkotói meddőség, a szó nemelés és az (ön)megismerhetetlenség tapasztalásai versben, tehát orpheuszi énekeként szólalnak meg.

„Ha van olyan tapasztalat, amely hozzásegítheti az értelmezőt romantika és modernség amúgy meglehetősen plauzibilis korszakküszöbének felismeréséhez, akkor a temporális idegenség tapasztalatának bizonyos formái, elsősorban a *saját*

⁸⁹ HANSÁGI Ágnes, *Az Ixió-szindróma: A művészet, az identitás és a megismerés* = H. Á., *Az Ixió-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006, 7.

⁹⁰ „Míg zengette a dalt, s pengette szavához a lanthúrt, / sírtak a vértelenült lelkek; nem kapkod a tűnő / habhoz Tantalus, *Ixió torpan kerekével*, / nem tépnek madarak májat, sem a belosi lányok / nem meregetnek; Sisyphus, ülsz sziklára nyugodva.” (OVIDIUS, Publius Naso, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1975, 276, X. ének: 40–44. sor. Kiemelés az Ovidius-szöveget idéző Hansági Ágnesnél.)

⁹¹ HANSÁGI, *Az Ixió-szindróma...*, i. m., 7–8.

idegenségének tapasztalata, minden bizonytalansággal. [...] A temporális idegenség nem csupán az időben távoli, a nem kéznél levő megragadhatatlanságával szembeesik. [...] Az időben távol lévő idegensége azonban mégis a *saját múlt*, a személyes biográfia megfoghatatlanságának perszonális és intim tapasztalatává válik a modernség paradigmatis, alapvető tapasztalatává. Apollinaire igazi nagy találmányát Jauß nem véletlenül annak felismerésében látja, hogy »a térben és időben szétdarabolódott szubjektum«, »aki elmúlt életének felidézett mozzanataiban mintegy idegen Énnel kénytelen találkozni«, önmagát veszíti el. Emlékezés, idő és identitás sajátos trichotómiába rendezett kölcsönviszonya ettől kezdve a modernség meghatározó motívumává válik, amely a posztmodern korszakküszöb felől tekintve tulajdonképpen emblematikus funkcióban, egyfajta azonosító jegyként, *differentia specificaként* is működik: »önmagunk megtapasztalásának elvesztése, amely ön-tapasztalat számára még az emlékezés identitás-alapító szerepe is oda-vész, [...] kihívás«. [...] Míg az emlékezés korábban, a modernség előtt a szubjektum önmagával való azonosságának, identitásának volt a garanciája, addig a modernség tapasztalata éppen ennek a funkciónak az elvesztése.”⁹²

Tompa László költészetét tanulmányozva jelentős számban lelhetünk olyan szövegekre, melyben elvész a szubjektum önmagával való azonossága, és „a beszélő én pozíciója rögzíthetetlené válik.”⁹³

A *Bábszínházban*, mely „oly torz, mint az élet”, sorsunkat torz marionettjátékként szemlélhetjük, melyben nemcsak a bábuknak, hanem talán még Mestereknek sincs szabad akarata:

Forog, de meddig? Míg a mester
egyszer talán majd megneheztel
És mindent sutba vág egy esttel.
Vagy talán — titkát itt ki tudja? —
Magának is kimért az útja,
S egyszer ledől, a színre bukva.
[...]
A taps elcsattan, az utolsó — —
Nem pörget bút, kéjt életorsó — —
Úgy leng tova mind, rémes éjben,
Mint egy iszonyú nagy koporsó.

(*Bábszínház*)

⁹² HANSÁGI Ágnes, *Emlékezés és identitás: Az idő idegensége a romantika és a modernség korszakküszöbének értelmezésében* = H. Á., *Az Ixión-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006, 20–21.

⁹³ VIZNICZKI Anita, *A nyelv határai a babitsi lírában = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédus Művészeti Alapítvány — Napkút, 2015, 148.

A *Hazug, alattomos őszben* pedig az elszáradt táj zajai talán a megbomlástól rettegő, expresszív belső hangokkal kergetőznek.

Magam is legvalóamig őszben:
 Didergek itt e hideg őszben.
 [...]

 A lelkem csupa őszi bánat,
 Levél, mely csak hullásra vár fenn,
 Az ágon.
 [...]

 De most a haraszton miféle
 Zörej zörrent? — — Madár-e, szél-e? —
 Csönd rémít újra, babonásan...
 — Jaj, semmi jó e hallgatásban!
 — S ott az a folt kinek a vére?
 [...]

 Most ott fönn az erdő sóhajtott?
 Halottja lenne? Vajh, ki halt ott?
 S ha halt: nem tud hallgatni mostan?
 [...]

 Remegek: velem itt mi lesz még?
 S míg közel-távol rést keresnék:
 Lám körül is, az ormok örvén
 Haragos tűz ég: esti rőt fény
 Holnapra szelet jelez ismét — —

(*Hazug, alattomos ősz*)⁹⁴

A „saját idegenség” tapasztalata legjellegzetesebben Tompa László költészetének tükör-motívumaiban testesül meg.

[...] másomat szinte meg sem ismerem [...]
 S így magam is csak önárnyam vagyok,
 Vetítve rejtett síkból ide-átra,
 Mint földi tóra futó felleg árnya.

(*Tükörbenézés alkonyodáskor*)

Elképzeltető, hogy a tükröződés nem csupán témaként, hanem stilisztikai és önreferenciális alakzatokként is megjelenik Tompa László verseiben? Esetleg *mise*

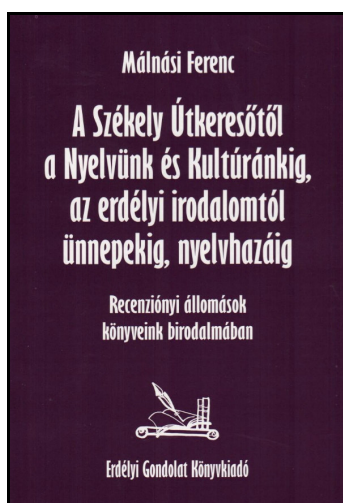
⁹⁴ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 87–88.

en abyme-ként? Hiszen a *mise en abyme* „tág értelemben az önreprezentációs technikák gyűjtőneveként használatos. [...] Szűk értelemben a szöveg önidézésének sajátos esetét jelölik vele, olyan szövegdarab/szekvencia/szegmentum megnevezésére alkalmazzák irodalomban [...] amely tükörként reprodukálja valamiképpen az egész valamely lényeges jellemzőjét. [...] Gyakran társul hozzá a többszöri ismétlődés kritériuma, noha az egyszeri ismétlés is eredményezhet *mise en abyme*-ot. [...] A tükörképek végtelen sorozata a jelentés elbizonytalanításához, dekonstrukciójához járulhat hozzá. Az eredeti gide-i értelemben sokan a szereplők jellemének a tárgyakban való tükröződését is ezzel a kategóriával illetik.”⁹⁵

Tekinthetők esetleg a jellegzetes, a lírai én arcaként megjelenő tájrajzok, az önszemlélet versei *mise en abyme*-nak? Vagy értelmezhető esetleg a *Mint régi szobrász* című vers a versformáló alkotói folyamat *mise en abyme*-jaként?

Kiadványaink

2016-ban megjelent

⁹⁵ PETHÓ Ágnes, *Önreflexivitás a nyelvben*, Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, [egyetemi jegyzet]. Forrás: <http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/Reflexivitas-vazlat1.pdf> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. márc. 29.)

Kiss Székely Zoltán

Téli emléksorok

Dédnagyéném Margitkának

Nyárádom, ne keress hólepte telet:
anyaföld sara vérzi át gyolcs ingedet.
Mint miazmás beteg a tegnapi szelet,
örökre borzongom hiányod s vétkedet.

Házam sohasem állt hívságba tetézten,
hogy felhőn hidaló szivárványt lenézzem.
Láttam az Adriát, kékebbet a mennynél,
Páll-kép előtt mondtam: soha szebbet ennél.
Hallottam dallamod, azt hittem, a mennyből,
s könnyeim fakadtak pusztán beszédedtől.

De a meggyfádat, ahogy ott áll magában
az ebhái udvar szíromviharában,
de a szellőt, amely temetőnek dombján
gyantaport ölel öt fenyőnek a kontyán,
de a nótát, amit pacsirtaszó-nyersen
szüretelőők dallnak a trébelyi kertben,
de a gyöngyvirágot Somostető mélyén
elviszem halálig én is, édes néném.

szombat, 2015. január 17.

Hóttalan telen

Avatatlan az ösvény, a járda.
Bízva síznék benned, boldogtalan
erdőm. Tavasztalan hóra várva
csak gubbasztok e padon hasztalan.

Óztelen Somostetőmet járva,
náthátalanul mégis remegek.
Hipp-hopp. Lombtalan fenyőit látva,
jut eszembe, a tengericsövek

lila égre meredtek vágytalan,
fosztatlanul a határtalan ég
alatt fehéredve bokortalan
erdőszélen. Az ember tétlen ég,

mint a szent Elmo tüze. Szesztelen
lángja is hideg. Nyeretlen nyaram
vihart remél. Kigyúl az esztelen
ég alja, de alkonya hátra van.

Aztán felizzik száz árnyalatban
a fegyvertelen vadász dallama.
Zene. Hontalan és árnyéktalan.
De havatlan ki fakad dalra ma?

Az emberség utáni félelem
vonít itt elnyűhetetlen mesét.
Halhatatlan s életlen kiskésem
a mesételen zord jelen szemét

vájja. Csak téblábol a gondolat.
Nyughatatlan, hótlan telet szórok.
Kegyelemtelen nyüvik csontomat
s hallgatnak az élhetetlen jószok.

csütörtök, 2015. január 15.

A nincstelen hagyatéka

Fiamnak

Reád hagyom a kistemplom eloldozódott harangszavát,
ahogy elül a Csereerdő alján vasárnapi nyári délutánon.

Reád hagyom a Somostető útját s a Németkalap felé menet
a fogas ebérek mezejének fokhagymaszagát. Reád hagyom.

Reád hagyom az öt luc árnyát dédnagyapám sírja körül
s a cinterem hűvös homályát a református sírkertből.

Reád hagyom öreg gombász barátom temetését és a Hargitán
az első zsendice-evés meghitt varázsát Üdő Márton szobra alól.

Reád hagyom a Szent György utcai ház összeesküvői félhomályát
Zsiga házában a Maradék be nem zúzott példánya körül.

Reád hagyom az első gyöngyvirág hófehérét és a Bulevárdon
lakmározó csonttollúak decemberi csattogását. Reád hagyom.

Reád hagyom maradék lovak ugrásának ívét, ahogy a nyugvó
napba rohantak a régi lóversenypályán a Máriássy-erdő alatt.

Reád hagyom a napnyugtákat, ahogy a felhők vértje alól a
dombhát mögül visszacsillantak a Barátok temploma toronygombján.

Reád hagyom az internátus lánymosdóinak tárt ablakait, amikor
csodás mellecskék sejdültek a sűrű zuhanygőzben. Reád hagyom.

Reád hagyom a szeptemberi forgószél keverte port iskola-
kezdés előtt a kollégium udvarán az utolsó nyári rekkenőben.

Reád hagyom az eperfa árnyát házunk udvaráról
s a kimoshatatlan epernyomokat egyetlen ünneplő fehér ingemen.

Reád hagyom a hólyagos júliusi esőt s az akácfa lombjába
búvó vadgalamb turbékolását az Ebhátról. Reád hagyom.

De feltételt szabok. Teremtett új, más világodba a megtért
zarándok vándort ne vendégként fogadd.

Ilyenkor nagyon fáradtnak és gyengének és lustának érzem magam.
Gyengeségemet is reád hagyom.

péntek, 2014. december 26.

Miféle zizzenés

Feleségemnek

Kíváncsi vagyok — szóltál ki a szobából —,
miféle zizzenést hallasz ki az éjszakából?
Miféle zizzenést? — kérdeztem vissza a kertből,
kezemben egy üres pezsgős üveggel a szemetes felé
menet. Szép tengerzöld palack — már a hétfő foglyaként
tűnődtem. Láttam, hogy megsimítod lelkedzen ruhád.
Hát, a szavakon túli zizzenéseket — válaszoltál.

Persze, a szavakon túli zizzenések újév hajnalán.
S az egyórányi idő nesze, mi elválaszt az Ehbátig.
Belebámultam az újévbe, a hó szagú lehetetlenbe.
Hát persze az Ehbát, s a kalandok őre, az iskolapálya.
Miről csak meséltem neked a Hold bágyadt fénye
mellett. S a kisállomásról felsípoló mozdony zaja.
A vaksötét pályán a Hold keltével enyhült a homály.
Elhalványította fénye a csillagokat, szemedben sem
csillant fény. Csak álltunk egymással szemben, a sötétben,
majd lassan megindultunk a csillagvilágos,
holdárnyékos utcákon. Az Ehbáton végigömlött
a holdfény, s a meglepően langyos levegő
átölelt, befönt. Szellő indult a Kistemplom felől,
árvácskák húzták össze magukat a Bolyai szobor előtt,
a téren. Mintha az Oroszlánból szűrődött volna a zene.

Gyermekkoromból integettek felém a vadgesztenyék.
Ha itt maradnánk, gondoltam, soha semmilyen rossz
nem történhetne közöttünk. Ha itt maradnék,
gondoltam, meg sem halhatnék. Ha itt maradnék,
gondoltam, meglelném utam. — No, miféle zizzenést
hallasz ki az újév első éjszakájából? — Rád pislantva láttam,
hogyan megsimítod lelkedzen a ruhát, hogy boldog vagy.

Rád folyt a holdsugár, fénypatak a testeden,
s a testtelen időben egy órányit megint lekésve,
lassan felhívtuk az ismerősöket. Már nem akartam
megérkezni az újévbe, de tudtam, hogy az otthoniak
már ott vannak, s ott vár ránk az elmúlás,

ha majd lemegy a Hold s az Ebhát fölött,
csak a csillagok zizzentenek emlékeket.

Aztán lassan belehalványultunk a pirkadatba.

2015. *újév*

Somostető reggeli szellőben

Gáspár Sándornak

Somostető. Te nyájas arcú,
Marosra lejtő széles dombú erdőm,
hol Isten-váró gyöngyvirág csodája rejlik;
emlékkel ébredtem ma,
s dobban bennem.

Kék egedbe kapaszkodó tisztásodra szállok,
cserefáid suhogásában fürödve,
s a vidáman kísérő kis galambcsapat
már messze jár a levegőben,
neszek s szerelem hulláma ver —
s te visszahívsz oda,
ahonnan gond s baj elűzött
és árnyak, csöndek rémülete vár,
hajdani édes, biztos menedéked
helyén lélek halála.

Nem ismerheted azt a földet,
ahol naponta mélybe hullok,
és félelmem bélelem titkos szavakkal;
nagyanyám kertre néző ablaka fölött
már fény motozza köd köntösöd szegélyét,
és nem az én örömöm alszik öledben.

Mert zord a kivetettség,
és amit benned is kerestem,
az összhang csábítása
korai halálfélelemmé változik
s a szerelem csak oltalom a bánat ellen;

ide vettettem,
némán járok hát a pirkadatban,
kenyérhéj keserédesül a számban.

Térj vissza, Somostető;
öcsém, az otthonmaradt rázogot,
ha árkod szűk egére nézek
az emlékek őszi kikericses lila rétjén,
ő már rég nem sejtheti, színlelt rettenésemből se tudja,
micsoda szél kavarja virágporod az Ebhát macskakövén.

2010

Márton Tímea

Dumortierit kvarc

Áttetsző kalitkába zárva
Ragyog a téli álomvilág.
Kék dér a kristályban oly' árva,
Szabadságért nyúl a jégvirág.

2017. 09. 23.

Időrohanás

Fürgén szalad mellettünk az élet.
Kit ér utol hamarabb a végzet?
Azt, aki rohan, mint megigézett,
Vagy azt, aki folyton múltba réved,
S annak hibái között eltéved?

2017. 09. 20.

Barlanghasonlat*

Nem csak szabadságot, élelcélt
kapott,
Aki társaival egy barlangban lakott,
Feloldozást nyert, s kitárult a világ:
Fény, színáradat, élet. Igaz, amit lát?
Mindhiába tért vissza a sötétbe,
Árnyvilág szülötte a fényt nem
érthette.

Ez okozta a filozófus vesztét,
Az enyészet elragadta a testét,
De halála árán átadta az eszmét.
A jövőnk ünnepelel fénye győzelmét.

*Platón: *Államok*

2017. 09. 22.

P. Buzogány Árpád

Álmatlan hajnal, lopkodott öröm

Hajótöröttnek hajó a tengeren —
csípőd vonalát tanulja tenyerem;
forró ujjakkal rajzolsz a bőrömrre,
veled ébredek lopkodott örömrre.

Szívdobogásom ma is meghallgatod,
szeret az isten, ad majd új holnapot —
már megkezdődött, elbúcsúzol újból,
éjféli ködben sehol nincsen újhold,

s álmatlan hajnal didereg nélkülöd.
Szemedben bujkál aprócska rémület,
kitapétázod mosollyal az eget
s úgyis panaszkodsz: sosem látsz eleget.

Nagy Székely Ildikó

Sóvárgó

Egy porszívó-hangya a társam.
Együtt úszunk a sápadtszőke,
bús novemberi délutánban.
S talán ezt is csak kitaláltam...

Kulcs-zörrenésre vár a kedvem,
kék pongyolád finom neszére,
csendemet oltó szuszogásra,
mint titkos éjjeli zenére.

Meleg testedhez menekülnék,
mint akit egész világ kerget,
karjaid között találhánák
holtnak hitt szavak új értelmet.

Ha elmúlt egyszer délutánom,
haptákba ugrik minden óra,
és mély álmából felriadva
egy tündér szívem porszívózza.

Beke Sándor

Virágének

Liliom.
Lilium albanicum,
lilium amabile,
lilium concolor,
lilium maculatum,
lilium pomponium.
Ázsiából hoztam neked.
A kék búzavirág,
ez is a te virágod.
Búzaföldek termése,
gyom.
Centaurea
cyanus,
dődike,
égi
virág,
vadpézsmá,
imolya,
kék
konkoly.

Komoly:

Szeretlek.

Ezért hallgatunk

Vannak dolgok,
melyekért az ember
nem felel.

Vannak vétkek,
melyeket aki él,
csak az követ el.

Van bűn a sok között,
amit a lélek csak próbálgat,
játékból magának kitalál.

Van szó a szavak között,
amit a lélek
nagyon mélyre ás.

Vannak dolgok,
amiben csak mi vagyunk benne,
Te meg én, senki más.

Ezért hallgatunk arra a szóra,
amely magához ölel, s a vers lelke
bennünket egymásnak kitalál.

Éjszakai virágcsokor

Virág van a kezemben,
nem látod.

Szememben keresed a lelkemet,
nem látod.

Állok előtted,
nyújtom feléd a csokor virágot.
A lélek kötötte csokorba,
nem látod?

A virágkötők éjjel alusznak,
nem kötnek virágot...

Mégis, mégis csokrot tartok a kezemben,
látod-e, virágom?...

Szász András

Havasi Mikulás

Jó húsz esztendeje egyik ismerősöm mesélte, hogy Balánbánya környékén él egy öregember, aki karácsony táján titokban sorra járja a vidék nélkülözőit, élelmet visz nekik, tüzelőt és játékot. De olyan ügyesen lopja oda ajándékait, hogy sokáig senkinek sem sikerült tetten érnie.

Sokáig én is hiába kerestem. A faragott tornácú, zsindellyel fedett boronaház ajtaján rendszerint nagy, rozsdás lakat lógott, az öreget azonban sehothalltam. Aztán egy késő őszi délután végre sikerült rálelnem. Szakadozott ködmönében, szőrtelen kucsmájában épp fát vágott az erdőszélen. Láttam, meghökkent. Néhány pillanatig tétovázott, végül karjára akasztotta a fejszét és intett, hogy kövessem.

Megérdemelné már az olajat, hunyorított felém a válla fölött, miközben babrálta a rozsdás lakatot. Bent aztán asztalhoz ültünk. Az öreg előszedett két poharat, egy üveg köménymagos pálinkát, töltött, aztán leült velem szemben.

— Fontos dolog lehetett, amiért ilyen hosszú utat megtett — törte meg egy idő után a csendet.

— Valóban az — bólintottam.

— Attól függ, kinek mi a fontos — tartotta a tempót az öreg.

— Embere válogatja — adtam az okosat. — Nekem például most épp maga — igyekeztem helyes mederbe terelni a szavakat.

— Miattam bizony kár volt idáig fáradnia — folytatta rendületlenül az öreg.

— Majd kiderül a végén — válaszoltam jelentőségteljesen. — Maga, bátyám, csak kezdje el, én meg közben majd figyelek.

Lassan, döcögösen indult a beszéd, egy idő után aztán valahogy mégis beletalált a kerékvágásba. A történet java részét azonban így is a csíkszentdomokosiaktól tudtam meg.

Ők mondták el, hogy bár születésekor az öreget Márton Ferencként anyakönyvezték, a környéken mégis mindenki Ferenc Józsefként ismeri. Senki sem tudta, mikor és hogyan ragadt rá a monarchia hajdani császáranak neve, csak arra emlékeztek, hogy már gyermekként így szólították. És azóta is, folyamatosan, immár nyolcvankét esztendeje.

A nagy, szürke szikla alatt lapuló házat még az apja építette, valamikor a századfordulón, amikor eljegyezte a csíkrákosi születésű Fazakas Ágnes, akivel előző esztendőben, a somlyói búcsúban hozta össze a sorsa, vagy inkább a teremtő Isten gondviselő kegyelme. Igyekezett hát idősebb Márton Ferenc, hogy — tudása mellett — Ágnes iránt érzett minden szeretetét is beleépítse a házba. S a vastag boronafalak gondosan meg is őrizték a szándékot. Ennyi idő után is bé-

két, nyugalmat árasztanak. Még a kéményből felszálló füstnek is meleg otthon-szaga van.

A szülők halála után a ház Ferencre maradt, aki akkortájt szabadult Bajkó Mihály szentmiklósi kovácmester keze alól. — Virágos jókedve lehetett az Úrnak, midőn ebbe a Ferencbe lelket lehele — beszéltek a népek. Egész nap csak dalolt, dudorászott, viccelődött, közben szinte égett a munka a keze alatt. Úgy verte az üllőt, úgy cifrázta, hogy még a holtak képe is mosolyra derült tőle a sírjukban.

Elmúlt a gyász, s Ferenc asszony után nézett. Gyergyóból hozott feleséget magának. Szorgos, szép asszonyka volt, annyi szent. Két fiúval ajándékozta meg Ferencet. Évekig boldogan, gondtalan szeretetben éltek a szikla alatti házban, mígnem egy szörnyű tragédia örökre véget vetett boldogságuknak. A tusnádfürdői vonatszerencsétlenségről — amelyben Ferenc József felesége és két fia életét vesztette — hónapokig cikkeztek az újságok. Néhány idős ember álmában időnként még ma is meg-megjelennek a szakadékba zuhant szerelvény mellé kiterített véres tetemek.

A tragédia után Ferenc József sokáig nem mozdult ki a házából. Zárkózottá, magányossá vált, kerülte az embereket. Csak tett-vett, szöszmötölt a ház körül, senkihez sem szólt, még csak nem is köszönt.

Úgy tizenöt esztendővel családja elvesztése után történt, hogy egy környékbeli favágóra rádőlt a fa. Társaival Egyeskö alatt döntötte a télirevalót, fent az erdőn. Talán a szél okozta, talán egyéb, a fa nem arra dőlt, amerre kellett volna, s a fiatalembernek már nem volt ideje elugrani. Mikorra társai lefűrészelték róla a vastag törzset, még élt. Véres ajkaival motyogott valamit, de már nem lehetett megérteni... Aztán sóhajtott egyet, tekintete megakadt egy magányos falevélen, s többé nem mozdult... Mire leértek vele, már egészen megmerevedett. Két fiúgyermeke maradt árván.

És annak az évnek a végén megtörtént az első csoda. A karácsony előtti napon az özvegynek Csíkszentdomokoson akadt dolga. Még pirkadat előtt befogta a lovat a szán elé, felültette, jól bebugyolálta a két fiút és nekivágtak a sötét útnak. Szenteste csak jóval sötétedés után tértek haza. Meglepetésükre a tornácon, végig a fal mellett legalább egy hónapra elegendő tűzifa sorakozott. Az ajtó előtt fenyőillatú, vasalt talpú szánkó, rajta fából kifaragva takaros kis szekér, előtte két apró ökröcske, mellettük két ágaskodó paripa. Annyira élethű mindegyik, hogy az ember szinte várta, mikor nyerítik el magukat a paripák, s bögnék egy keserve-set az ökrök. A szán mellett tele átalvető, benne sonka, kolbász, frissen sült kenyér és kalács. Ugyan kitől származhat ez a jótétemény, törte a fejét a fiatalasszony, de sehogyan sem talált választ. Néhány nappal később egy másik özvegy is hasonló esetről számolt be. Karácsonyig még további négy helyen bukkant fel a rejtélyes Mikulás. Megindult a szóbeszéd, a találgatás. A környékbeliek mindenkit számba vettek, végül kisütöttek: egyedül Ferenc József tehette. Ezt lát-szott alátámasztani a fából készült állatkák finom mívű faragása is. A hozzáértő számára a véső kezelése sok mindent elárul a mesterről. De mindez csak feltéte-

lezés volt, a rejtélyes esetek pedig egyre sokasodtak. A jótékonykodó Mikulás ki-létére azonban még sokáig nem derült fény.

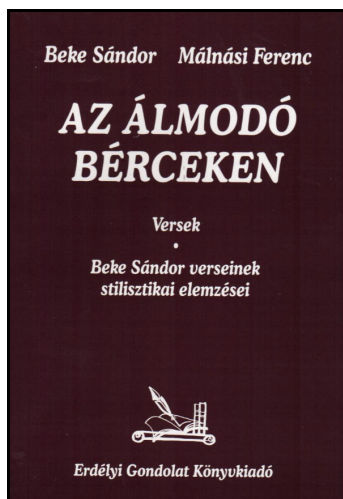
Hat-hét éve történt, hogy a domokosiak egyike kérdezni akart valamit az öregtől. Azonban nem találta otthon. Ajtaján ott lógott a nagy, rozsdás lakat. Már épp indulni készült, mikor egy belső sugallatra belesett az ablakon. Hát az asztalon ott sorakoztak a mives faragású ökrök, paripák, legalább kéttucatnyi. Szekérből is volt vagy hat. Amint hazaért, rögvest elhíresztelte ismerősei körében a látottakat.

Azon a Szentestén Ferenc József már épp lefekvéshez készült, amikor kívülről valaki erősen megkopogtatta háza ajtaját. Az öreg leakasztotta az asztal fölött lógó lámpát, az ajtóhoz csoszogott és szélesre tárta. Legalább húsz behavazott kucsmájú, kendőjű környékbeli férfi és asszony toporgott a frissen esett hóban. S ahogy ott állt az öreg, a meglepetéstől földbe gyökerezett lábakkal, egyszer csak felcsendült a dal: „*Mennyből az angyal lejött hozzátok, pásztorok, pásztorok! Hogy Betlehembe sietve mennén lássátok, lássátok...*” Nőtt, terebélyesedett az ének, mintha az erdő fái is együtt énekeltek volna az emberekkel. Ferenc József pedig csak állt néma meghatódottsággal az ajtóban, s barázdáktól szabdalt arcán vékony erecskékként folytak a könnyei...

Azóta minden esztendő Szentestéjén felkerekednek a környékbeliek, hogy köszöntsék és megajándékozzák titokzatos jótévőjüket, a havasi Mikulást. Mert karácsonykor mindenki ajándékozni akar. Ezt a szándékot kellene kiterjesztenünk az év minden napjára, hogy legyen mindig ajándékozásra kész emberségünk másokkal szemben: tiszteletben, becsületos munkában, az emberi hibákon való fe-lülemelkedésben. S mindezt szeretetből. Mert a szeretet maga az örök karácsony.

Kiadványaink

2016-ban megjelent

Márton Károly

Kibékülés

Lebontottuk a falat,
Mely elválasztott minket,
Így újra használhatjuk
A régi tüskéinket.

Váza

Fényes és gőgös
Asztalon a váza,
Pedig fonnyadó
Virág sírkamrája.

Néni kínál

Barna a gesztenye,
Elszökött tokjából,
Sarki néni kínál:
Egyek, mint Dózsából.

Születés

Testet ölt a lélek,
Annak lesz a rabja,
A halállal újra
Szabadságát kapja.

Bencze Mihály

Krisztus a Barcaságon

Elgyötört és árva, mint csonkig égett gyertyának lángja,
ki távoli csillagról hull alá, a hideg homályba.
Titokzatos Kárpát-medence, életünknek bölcsője,
dédelgetve ölet formál, hogy születhessünk belőle.

Fogvacogva körültekint, csak ő virraszt magányosan,
az apostolai alszanak e ködlepte világban.
Váróterem-templomban kopogva lépdél faltól falig,
körmével a jégvirágos ablaküvegre verset ír.

Egyetlen roham volt bennünk, ha ez kevés volt, elvesztünk.
A közöny a vesztünk, ez megbénít, és ez a keresztünk.
Népemben megfagytak az álmok, nincsenek délibábok.
Őseink visszafordultak, hittek, győzelmet arattak!

Se kő, se tojás, se paradicsom nem repül szabadon,
csak gumigolyó, csak a gyilkos szó, és csattan a pofon.
Trónusán Pilátus, idegen hatalom gyűlölt népe,
Gyáva tömeg, halált üvölt Krisztus koronás fejére.

Hold-fűrészt tép belém, és vad huzat a porom szítálja.
Zászló leng, kiszáradt a zápor, és én fogyok zihálva.
Árnyaim a föld könyvébe írtam, s hittem, amíg bírtam.
Atyám, hol vagy? A levelek szemét én vörösre sírtam.

Elfogyott a könny, szememnek sok darabja hull e tájra.
Emberi testben parázsló csont vagyok s min ég: a máglya.
Erdő vagyok, eltévedtek bennem kereső visszhangok.
Voltam s leszek, s mikor nem láttok, a csendben feltámadok.

(Csernátfalu, 1999. március 28.)

Vályi Gyula emlékére

Jött, szent hittel, mint ki keresztre menni kész
a székely fővárosba, csak megváltóként.
Dobbant a világ, váltott a szív és az ész,
tér-idő magzat projektív fókuszaként.

Az igazság tömérdek színét tükrözte
a holdtölte, a Nap szerelmesen pihent.
A hajnal megszülte az időt, érezte,
a végtelen titkos vágyainkból serkent.

Gurultak az álmok, tűzpiros prímszámok,
átsuhantak az imára kulcsolt kezek.
Erdély: kóbor fénysugarak és templomok
célkeresztje, derivált aranylemezek.

A szavak, tételek védelmében zártan,
hóba süppedő menekülő ösvények.
Friss nyomot hagyni, véresen és aléltan,
ahol görnyedt vállú kripták a törvények.

Házsongárdban az örök tavasz csicsereg,
ráncok oldódnak Európa térképén.
Itt a fák még állva halnak, csak könny perereg,
levelüket szél szórja szét e földtekén.

Szabad arcunkat földre tesszük, vajúdunk,
szívünkben a védősáncok elporladnak.
Szeretet a tudományos forradalmunk,
ha még gyerekeink magyarként álmodnak.

Csontos Márta

Egymás felé — egymás ellen

Minden reggel hallani lehet a távoli
madársuhogást, a lehorgonyzott
tengerzúgásból értelmezni lehet
az üzenetet, az álmok elfüggönyözött
szobájában olvasni lehet a rejtjeleket.
Azt hiszem, összetartozunk a magunk
teremtette kényszerpályán, vagy fújunk
egymásra, vagy osztozunk a játékszereken.

Te legtöbbször csak ott ülsz, mint útját
vesztett Odüsszeusz, hajód megfeneklett,
már nem indulhatsz távoli oázisok felé,
csak hintázol a délibábok hullámvonalán,
hol szőke virágok hajladoznak megfestett
nyarak homlokán, s addig bámészkodsz,
míg nem tudod rekonstruálni régi önmagad.
Én pedig ott rohanok melletted, olykor egész
közel, de már nem kapaszkodom egy elképzelt
világ körvonalába, csak koldulni térek be
hozzád, mert gyűjtöm szárnyadból a kihullott
tollakat a nekem tetsző rekonstrukció reményében.

Az átváltozás metafizológiája

A tárt ablakok mögött új ablak
nyílik, s mintha megsimogatná
arcod a belső igazság tündérkeze.
Ott állsz, hol az utópiák üvegfala megpattan,
s belezuhansz a születés és visszatérés
globális forgószelébe.
Ahogy szellemed kilép a búra alól,
földarcodról leszárad az ördögélmény,
elsimulnak a ráncok, fölállsz, s magadhoz
szorítod viharból virággá szelídült
örökséged. Most már fényarcú vagy,
kiveszett belőled Jób minden szenvedése.
Te vagy a szabadcsapat vezetője a néma
fák seregében, te vagy a tenger ura,
te vagy az eltévedt bárányok pásztora.

Jöttél hegyeken át szökellve, egyre közelebb
merészkedtél az éj sűrűjébe. Jöttél, hogy
színeváltozásodban megtörténjék a
gyökerek visszateremtése.

Hadnagy József

Ajánló gondolatok
Albert-Lőrincz Márton
„verstelen” verseihez¹

„Albert-Lőrincz Márton makacs kérdező; még akkor is inkább kérdőjelet sejt-
hetünk mondatai mögött, amikor igazából nem teszi ki, csak sejteti — azzal,
hogy versei sose adnak választ, inkább csak gondolati irányt jelölnek, mindenek
előtt az élet nagy kérdéseivel vívódó, gondolkodó embernek. Amilyen a költő
maga. Lépésről lépésre tanúi lehetünk, miből is állnak Albert-Lőrincz Márton
szerint a nagy élet-kérdések. Mindenek előtt az ontológiai gyökerek érdeklik: mi-
ként, miből és mikor lettünk, milyen körülmények között és örökséggel kerül-
tünk napfényre, bölcsőnkbe, gyermekkorunk fészekvilágába?” — írja Cseke Gá-
bor, a kötet szerkesztője, Albert-Lőrincz Márton *Itt állok* című, sorban harmadik
verskötetéről. Rákérdezni az ontológiai gyökerekre: egyszerre bátorság és kihívás,
olyan regiszterválasztás, amelyet csak nagy alázattal lehet vállalni, és azzal a meg-
győződéssel, hogy a kérdés, a rákérdezés talán mégis előrébb mozdíthatja a vi-
lágot. A költői világot bizonyosan.

Az ember az univerzummal szemben kérdező helyzetben van. Az egyes vallá-
sok válaszokat ajánlanak, maga a vers az összes lehetséges válasz küszöbén hezi-
tál² — írja Salah Stétié libanoni születésű, francia nyelvű író és költő. Valóban, ez
a kötet nem a válaszokkal foglalkozik, hanem a megfoghatatlan dolgokra érzé-
keny emberek számára kedvelt vagy kedveltnek vélt alapvető kérdésekkel. Erre
irányítja az olvasó figyelmét az a Machiavelli-parafrázis is — Machiavelli nyilván
Lorenzo Medici kegyeit akarta megnyerni —, amely a kötetet intonálja: „Kedvelt
dolgokkal közelítenek az olvasóhoz, / kik kegyét meg akarják nyerni, / vagy
olyasmivel, / amiben, úgy vélik, kedvét leli. / Amikor készségem bizonyítandó
felajánlom írásaimat, / semmi olyat nem találok, / amit eléggé becsesnek tartá-
nák, / oly nagyra értékelnék, / mint a magunk / cselekedeteinek ismeretét, /
amelyre a mai dolgokban való jártasság révén tettem szert, / gyakran forgatván
elmémet emlékeimben, / kezdve az anyaméhnek ős-sötétjével s megjárván tüs-
kés bokrok közelét. / Amelyet nagy szorgalommal, / hosszas elmélkedés során
gondoltam ki, / most pedig e kicsiny kötetben összegyűjtöm / és olvasni felaján-
lom” (*Ajánlás az olvasóhoz*).

Itt állok. Másként nem tehetek, és nem én tehetek róla — sugallja a költő a
kötet indítóversében (*A sorban rozzant pót-kocsi*). Indulásra várva egy rozzant pót-
kocsiban utazik „épp most, e megfoghatatlan percben, amely csak volt s már he-

lye foglalt.” Képletesen szólva: nincs helyjege, ráadásul várakoznia kell. „All is always now” (Minden mindig most van — T. S. Elliot). A költő tudatában az „épp most”-ot a múltbeli tapasztalatok, élmények töltik ki. „We had the experience but missed the meaning” (Tapasztaltunk, de elszalasztottuk a jelentést — T. S. Elliot). A jelentéshordozó idő csak ezután jöhet létre az anyaméh ősz-sötétjétől a tüskés bokrokig terjedő szemlélődő idő által. „Only through time time is conquered” (Az idő csak az idő által győzetik le — T. S. Elliot). Értelmezésem szerint Albert-Lőrincz Márton e versében a tudatot elfoglaló, „épp most”-ba sűrűsödött múlt és a jelentésteremtő Climacus-i szemlélődő idő feszül egymásnak. Mert: aminek jelentése van, legyőzi a „most”-ot, és, mivel a szóban forgó idő a „most”-ok véges sorozata, magát a tudati időt is. A vers szerelvényről beszél, újabb versszerelvényről, amelynek egyik kocsiában ott áll ő maga is. Mozdony még sehol. Várakoznia kell, amíg elkészül, és — állapítja meg a költő — a tapasztalatszerzés ideje és az azt legyőző jelentéshordozó idő közötti csúszást nem lehet reklamálni. Sok a versszerelvény, kevés a vasút, s azt is benőtte a fű, az érdeklődés mozdonya is kevés. De lehet, hogy az olvasó idő kevés, elfoglalta helyét a semmibe utazó érdektelenség a tudati időn felülkerekedő jelentésekkel szemben.

A pótkocsi áll, és áll a költő is „Itt”, a pótkocsiban, azonban a múlt tapasztalatai, élményei között ide-oda mozgó szemlélődés által megteremti a mozgás illúzióját, nem untat, megmozgat engem is, nem érzem a „mozdony” hiányát. A kettős állást („Itt állok” a pótkocsiban, s áll maga a pótkocsi is) a kettős mozgás (mozgás és megmozgatás) élményével ellensúlyozza.

Az idő „kezeslábasába” öltözött költő a kötet első versétől az utolsóig nem öltözik át, mintha félne, hogy ő maga is szétfolyik a Dali óralapján szétfolyó idővel. („Dali óráján a színek elkeverednek, Te is a színekben”) (*Azt hiszed, szabad vagy*). A vers első szakaszában felsorolja az emlékeiben még nem szétfolyt, a jelen idő korvonalazottságával ható momentumokat, s jóllehet a vonalkákkal körülírt-csozott időbe zárt átlaghoz képest sokra vitte, belsőleg is csiszolta magát, sőt, megtanulta a hivatalos nyelvet, helyét, rangját és a reá kényszerített rendet a „magyar végeken” (*Belőle szövettem*), elégedetlen, nyugtalan, bezárva érzi magát saját idejében, az „azt hiszed” keserűségével néz föl az órára, miközben az imádkozó, bánkódó, mérgeledő, feledő, féltő *bent* és a szinte ingerlően gondtalan *kint* közötti kapu zárját javíthatja.

Sugallatos vers. „Kint ragyog a Nap”, a természet óralapja, és a „csatakos disznók, buta ludak, ugráló bolhák, / élősködő poloskák, bámész tehének, gyűjtögető méhek és / mindent szétrágó patkányok, egerek, molylepkék, / és parány baktériumok, sunyi vírusok” óramutatóktól szabadon töltik be saját idejüket. Kis agyuk saját idejükre szabott, eltérően az emberétől, amely a végtelenre kalibrált, azonban az egyéni-társadalmi lét meghatározta, viszonylagosan ingerszegény környezet miatt kihasználhatatlan. Hány élet, hány idő betöltésére volna képes az ember!? — és ezek közül csak egyetlenegy valósulhat meg, az is hézagosan. A

költő talán úgy érzi: többre hivatott, sokkalta nagyobb a pálya, amit be tudna futni, nincs, vagy alig van kívülről érkező motiváció, az is mindig elromlik, akadozik, örökké javítani kell a kívülről nyitó zárat, közben „jár az óra”, lejár: „Azután számolgatni kezded a perceket, / állandóan azt kérdezed: hány óra?” (*Kicsérelnéd, de nincs mód rá*)

Az első ünnevelt, megtapsolt lépések után csak az arasznyi létre húzott kezeslábásban bizonytalankodó, tapogatózó mezítlábás hiány marad: „Az első / pont olyan, / lépés / mint az utolsó, / csak / a taps marad el, / s az ölelő karok” (*Hiány*). *Gondolkodásra* kényszerítő képe ez a hallgatásba hulló időnek. Heideggernek egy Freiburg-i házaspár vendégkönyvébe írt mondatára emlékeztet: „A hanyatlás más, mint a vég. Benne rejlik a napfelkeltében.” Az Elekes Ferencnek³ dedikált *Ha lebullok* című versében a költő megszemélyesített levél bölcsességével vigasztalja magát, aki „tudva tudja, / mint a betűvető, / hogy addig lehet/ boldog, / amíg le nem ér / a földre, / szabadesésben.” A levél, hasonlóan az emberhez, a földből vétetett, és oda fog visszahullni. Boldogság pedig nincs, csak az ég és föld között megkapaszkodó korlátozott, de élő szabadságban.

Az elfolyó idő képe tűnik fel a *Megidőzés* című versben is: „Hol vagyok én? S a bölcs Climacus / meddő keresése, melyben még vihar dúlt? / S a jobb után kutatók szelleme is hol, / mely annyi rút feledésbe fúlt? / De hát látható, a bölcs is úgy jár néha, / mint a dédelgetett pergamen: elfakul / az elfolyó időben. Mint az örök Anna / képe Juhász Gyula emlékeiben. / Tényleg: mi végre a vers? / Ment-e a vers által a világ előbbre? / Utórengések halmaza szital / hófehér papírlapokra, igaz, csak ritkán.”

Minden annyi feledésbe fúl! Az idő kopog az órában, míg a lét csak ketyeg, kilóg belőle az álom: „A létből kilóg az álom, / kezem a szívverésemen, / elkoppan szemem, s ahogy / így fekszem, kiárusít. / Az órában kopog az idő / (kifutna a ketyegő létből), / ébresztget, de még alszom, / mellettem éber Moirák” (*Abogy így fekszem*).

És kilóg belőle a vers is, mert a vers is álom, kiárusító álomidőben, és nem lehet ellenállni, nem lehet elhárítani „mi végre”, újra és újra visszatérő „Ment-e a vers a világ előbbre?”-kérdésekkel. A költő nem tehet mást, „mert a vers, mint zsákban a szög, / ha nem szülöd meg szíven döf” (*Le kellene védeni*), odaül a billentyűzethez, és versbe kopogja a versidő létből máslétre ébresztő hangjait...

Befolyásolja-e a költő sorsát ez az álomszerű máslet? Nincs erre egyértelmű válasz. „Én nem mondom, / a sors ez, itt”, vélekedik a költő a (*Púp és ajándék*) című versében. „De a világ / Shakespeare-i játék, / egyszerre / púp és ajándék.” A költőnek lehet púp is a vers: „Mondom magamnak, sokszor mondom, / hagyd nyugodni a billentyűket” (*Kitántorog a szó a számból*), ám a nyelvnek egyértelmű ajándék, akármit és akármilyen rosszul is játszanak ezen a színpadon a rangos és rangtalan érdekek jelmezébe bújó szereplők.

Mi az idő? Nem tudjuk. Azt sem tudjuk biztosan, hogy egyáltalán létezik-e, vagy csak kitaláltuk. Erre utalhat a költői játék az objektív-szubjektív idővel.

Akárhogy is legyen, szükségünk van rá, mint órának a mutatóra, mint vizes ruhának a szárítókötélre. Szüksége van az időre a fájdalomnak is, nélküle sosem múlna el, sosem tudná becsukni a földbe nyíló kaput. „Miért nyitnak kaput a földbe?” (*Sírok, nagyon fáj*). Szüksége van rá az emlékezésnek is, hogy csillagok közé emelje az udvaron felejtett elektródákat: „Az égen szikráznak az udvaron hagyott elektródák, / az este nem raktad el, / holnap is nap van” (*Második napja*). Az egyik idő öl, a másik föltámaszt. Mert mindennek külön ideje van a Nap alatt. Nélkülük harag, szeretet, gyűlölet, fájdalom, eszmélés, gyávaság, bátorság, szabadság, szerelem, kétségbeesés, közömbösség egymásba, és szétfolynának, egymásba keverednének, mint „Dali óráján a színek”. Késünk, veszteglünk, vesztünk, elesünk, fölállunk, de végül is — s „ez a lényeg” — „mind időlovagok / vagyunk”, ha látjuk a partot. Kellenek a célok, a közeli és távoliak is, az idő megüléséhez, bármilyen időről is legyen szó: nélkülük egy mosdótál hullámain is elvesznénk.

Különösen fontos ez Erdélyben, ahol három az igazság: „szabadság, szerelem, járom” (*Itt állok*). Tehát nincs igazság, és a szerelem sem egészen szabad: „Lehetne bohémabb, / időtlenebb, ÁLOM.” Több évszázados álom. Lavornyai szabadság van „Itt” a valódi szabadsághoz képest. A lavor „partjai” meg mindenféle politikai, adminisztratív és történelmi hájjal bekentek, még a légy is elcsúszna rajtuk. Ennyi szabadság csak a hóguta elől menedék: „a lavor vize / sokszor épp / a hóguta elől / menedék” — írja a költő keserű iróniával a (Sebaj) című versében. Európában a tenger szabadság is elpárolog, mennyivel inkább Erdélyben. Ott a látvány a messzeség, itt a járomban fogyó népesség. „A lavor víz / s a tenger között / szinte nincs is / különbség / itt is, ott is / hajóra szállunk, / és ringatózunk, / és bánt a vihar./ A bátrakat / a tenger hívja, / a látvány ott / a messzeség” (Sebaj). Nincs különbség kis és nagy szabadság között. A különbség a szabadsághoz való viszonyulásban van. Kis szabadságból nagyobb szabadság lesz, ha tudsz élni vele, a nagy szabadság meg elpárolog, ha visszaélsz vele. Itt is, ott is a szabadság vad, viharsörényes idejét kell megülni. Bátorság kérdése ez. „A bátrakat a tenger hívja” — vélekedik a költő. A maradó bátrakat is. A szabadság tengere, túl a túlélési lavoron. A költő Erdély csontos, viharsörényes vadlova mellett döntött: „Másképp, másként csinálni / nem tudom” (*Itt állok*).

A kötet címe nem véletlen. Az 1500-as évekhez hasonló vízv választó időknek vagyunk szemtanúi és résztvevői. Kelet és nyugat néz farkasszemet egymással, mint akkor. Európa megosztott, mint akkor. V. Károly német-római császár a Worms-i birodalmi gyűlésen megátkozta Luthert, ő meg kijelenti: Itt állok, másként nem tehetek. Isten segítsen meg. Ámen. Úgy vélem, Európa identitását alapvetően és hosszú távon ez a három mondat, illetve ennek a három mondatnak a szellemisége mentette meg. Sajnos, most szétfolyni látszik egy olyan órán, amit Dali legvadabb vízióiban sem láthatott.

Albert-Lőrincz Márton versszerelvényében a szemlélődő, kérdező, sürgető, szétfolyó, elfolyó, fájó, emlékező, megidéző idő ritmusa kopog. És a pusztá jelenlétével is csergő ébresztőóráé. Érdeemes olvasó-időt szánni ezekre a versekre. Kirángatnak a futószalagon szállított-csomagolt rutinlét közömbösségbe fásító ritmusából. Nem könnyű belépni azon az ajtón, amit B. Tomos Hajnal sokatmondó, érzékletes felvétele jelképez a digitális könyv borítóján, de ha egyszer bejutsz, kedvet kapsz kinyitni az emberi létet panorámaként körülölelő jelentésvilágra néző ablakokat.

Nem tudjuk, hogy mi az idő. De tudjuk-e, hogy mi a vers? Hiszen folyton változik, kissé túlozva: mint az időjárás. Versek-e ezek a „verstelen versek? (Karinthy verseit aposztrofálták így kortársai). A vers hagyományos kritériumai szerint: nem. De költemények. Mámoros-keresetlen, a spontán megcsinátatlanság frissességével ható szavak: „Kitántorog a szó a számból, / alkohol szerves bomlásból. / A kérdés mindig oly avított: / Ki józan és ki részeg itt? [...] Mondom magamnak, sokszor mondom, / hagyd nyugodni a billentyűket, / de bennem ott, a mellkas romló / zárkájában, a véráram útján, / sután, sziszegve, síppal-dobbal, s / mi tagadás, nádi hegedűvel, / a város, ahogy odakint lüktet, / megélnékül a szívverésben, / mert a szó, alkohol a nyelvben, / a szó kitántorog a számból, / ha rontás van (kint vagy bent) a rendben” (*Kitántorog a szó a számból*).

Fénytől, színtől mámoros, mindazonáltal értelem tagolta versekre ihletik a Vár-Lakban Kedei Zoltán⁴ festőművész lírai alkotásai. Elkápráztatja a véges és a bonthatatlan ég közötti átjárhatóság az „elfeledtre” szikrázva hulló fényben: „Kedeinél, kávészünetben, / belehasít a végtelenbe / a szépség rendje, az értelem, / s pernyéz pávatoll-tűzesőben. / Nem is értem, hogy lehet, hogy / így hull a fény az elfeledetre, / onnan, a bonthatatlan égből, / és sziporkázik önfeledten. / Mint keresztfa az ódon kertben, / kidől belőlem minden odvas / rövidlátás, mi reménytől foszt, / Kedeinél, a műteremben” (*Kedeinél, kávészünetben*). A költő Kedeitől kölcsönzött fényideje ez a kávészünetben.

„A költő érdeklődése természettudományosan sokoldalú. Lírai regisztere nem egyhúrú, de motívumaik összefüggnek, szorosán egymásba illeszkednek, egységes folyamatba rendeződnek. Nem merevülnek logikai láncná, de koncentrikus körökbe rendeződnek és egymást bővítve állnak a kötetépítés szolgálatába” — így értékeli a kötetet a szerkesztő Cseke Gábor, amivel teljesen egyetértek.

¹Albert-Lőrincz Márton: *Itt állok. Verstelen versek*, 2016 (<http://mek.oszk.hu/16000/16049/16049.htm>)

²„L’homme, face à l’univers, se trouve en situation interrogative. [...] Les religions offrent des réponses, la poésie elle hésite au seuil de toutes les réponses possibles”. (https://leseditionsdulitteraire.files.wordpress.com/2012/07/stetie_100pour100_auteurs_fanny_lebez.pdf)

³Elekes Ferenc Marosvásárhelyen élő újságíró, író, költő.

⁴Kedei Zoltán marosvásárhelyi festőművész, a Bölöni Domokos vezette Súrlott Grádics irodalmi csoportosulás házigazdája.

Albert-Lőrincz Márton

(Félig megírt levél)

Sárga fogai
közé beszorít az ősz.
Béka s gólyacsőr.

Avart kavar a
szél. Félig megírt levél
hull cafatokra.

(Ott, az én falumban)

Ott, az én falumban, szekerek nyomában
lecsorgott az eső az utca sarában.
Szőlőmust nem eredt, pityóka jól termett.

Ott az én falumban a Nap az égen járt.
Botot vén kezében nem cipelt, s nem takart
felhők háta mögött meggyűlő titkokat.

Ott az én falumban lábamra sár ragadt.
Ahol a sár dagadt, ott ébredtek a vágyak:
szeretnék benézni a lehet-ek mögé.

S nagy ajtók tárultak, s daimonionok,
lépjek be (mintha) cetszájba. A cetszájban cetnyál,
sűrű szájszag és éles cefogak szorongtak.

(Őseim régi öregek)

Őseim régi öregek.
Nem gyűjtögettek nimbuszt
s lakható felleget.
A föld parányai között éléltek,
nem vetettek sötét árnyékot a földbe,
nehogy sárkányfog keljen ki belőle.
Igyekeztek, hogy levelek zöldje
miattuk el ne piruljon szégyenében,
s el ne sárguljon az irigységtől,

s bele ne asszon cifra címerekbe,
nem volt címerekbe,
ősök dicseit így nem arathatták
érdemtelenül,
s meghagyták, hogy kedvükre
arathassanak majd az utódok
a szabadságból és a tehetségből,
szorgos nyáridőben.

(Fakuló kép nagyapáról)

Utoljára ezerkilencszázhatvanötben láttam és elment. Nem hagyott maga után pénzt, vagyont, fattyat, fiókban rejtegetett kéziratokat, létfontos levelezéseket (nem foglalkozott haszontalan dolgokkal, mint pl. gyűjtés, naplóírás, kapcsolati tőke, miegymás), sem régi, önmagát igazoló pecsétetes dokumenteket, mondjuk egyezkedéseit a román tanítóval, miszerint lehetne CRISTO gyermekei s az állami oktatás érdekében, de ő KRISTÓF maradt (ezerkilencszázhuszonnégyben). Maradt utána mégis valami. András és Lázár (és Péter is, akit korán elvitt a tüdővész), és Jula és Róza meg Anna, mind egyszerűek. András, ő valami rendszerkiszolgáló néptanácselnök lett, és összesen nem is tudom hány unoka, s a helye a katolikus templomban, az orgona mellett, az első padsorban, melyet valaki nyilván elfoglalt azóta (a falusiak hisznek, bíznak és remélnék, járnak templomba, unatkoznak), és a személytelen kapcsolat köztem és közte a dicsértesség nagyapa-szervusz üzemmódban. Olvasott, őt csak az Előre cikkei érdekelték. Ötvenhat után s később is végig hitte, benne a jövő el van (el lesz) rejtve, rejtegette is egy poros zugban a négy év zászlaját, hátha, de jött a rák, hamarabb, mint a reményei, rozsdás vásznát, s színeit feje alá kérette-tetette, nyilván titokban, hagyjon valamit hagyatékul, hetvenhárom esztendeje koporsóba zárt zálogát, ennyit, ennyit...

(Üvegfákon)

Megállnék az üvegfákon,
ezüst réten, harang tornyán,
megállnék, de vezényszóra
tovább visz a bolond óra.
Ám a tekintetem mégis
megtapad egy avított tárgyon,

egy szép arcon, egy dús ágon,
perc se jut a képzeletnek,
várni nem hagy a felhúzott
stopperóra, bolondóra.

Dobban a szív. Meg is állhat
menet közben, de még várhat.
Nézd csak! Ni csak! És valóban,
ahogy nézem, ahogy látom,
üveggé lesznek a lombok,
ahogy az ég felé futnak
ágain a diófának.

Fönn az égben diók helyén
madarak ülnek csendesen,
libikókán ringatódznak,
ott fenn, egek fátyolában,
novemberi elmúlásban,
s mintha mégis minden súlya
szívem melegébe bújna.

(Az udvarhelyi „A VERS”-hez)

*„S gondoltam rá, ki jó száz év után,
Arcába tűz az új világ sugára.”
(Áprily Lajos: A kor falára)*

A narancssárga füzetbe
összejött kicsije nagyja.
Együtt van a tanult s az inas,
a dédapa és az unoka,
a töklámpás-faragó s a lánglopó,
a tűzcsiholó s a lámpagyújtó,
a régi félelmek bajnoka
s az új egók hordozója,
mind hervadatlan tűzrakók,
kifosztottak és gazdagok,
akik kerülnek a tósztokat.
Egyszerűen csak összegyűlt itt,
mert riasztott P. BUZOGÁNY,
s mostan együtt poroszkál itt
sziporka fényben, s fénytelen,

aki keresztet hordott már, vagy
még kinek válla még erős,
rímkergető, rímkerülő,
munkán éhező s nélküli,
zenebolond és botfűlű.
Kibontjuk gúzs szárnyainkat,
mint az elődök, s arctalan
ölelünk fenyves tájakat,
és ágyainkban a drága kedvest.
Koldus dédapák, láthatjátok,
kik ott ültök az egy irányban
látó kémlelő ablak mögött,
együtt, s múlhatatlan kedvesen,
mi is vagyunk, s mi is jövünk,
fogadjatok majd rendesen.

(Álmodhatnék színes gömbökről)

Álmodhatnék színes gömbökről,
nefelejcsről, pipacsmezőről,
hatvan helyett csak a feléről,
Kosztolányi játészó kedvéről.

Álmodni, játszani, szeretni
nem divat ma, kikacag a kor,
s korom is kormos üveget fest,
hogt ne lássak jól se ki, se be.

Mert játszótárs akarok lenni,
Attilával kuglófot enni,
szeretővel a padlásra menni,
s rímes furcsa játékok között elheverni.

Pedig, talán, s hátha mégse
rútabb korom, mint volt másnak,
mint mikor mifelénk, s késve,
csak bolond ment poétának.

(Fikció)

cségéhez

Arról ismerlek fel, hogy szeretted a krémet,
a zöldbékát, később a havasi kiflit.
A fagylaltostól mindig egygömböst kértél, és
limonádét ittál szinte minden utcai árusnál.
Rád mutatott a vers, kicsordult a
könnyed, rímes furcsa játékot játszál,
de nem akartál játszani halált.
Befordultál az egyetem melletti sarkon,
inkább gyalog, mint villamoson,
utáltad búzét, zajos kaffogását, és jó
történeteket sem meséltek immár.
A cukrászdában rumos kávét iszogattak,
kipróbáltad, de nem kértél máskor.
Kedvenc olvasmányod a Szent Péter esernyője
lehetett, és jól érezted magad Incze Ferenc
groteszk képei előtt.
A volt Marianum árkádjai közt
tarisznyádban lapult az Utunk,
és elmerengtél Lédán egy délután.
Arról ismerlek meg, hogy leülsz egy padra
a városi kicsi parkban,
és elcsodálkozol a fény-árnyék harcán,
mely nem a lombok között zajlik,
kiterül, szétárad a járdán.

(Kattints rá)

A költő végigsétál a Maros partján, a gátsétányon.
Sirályok vijjognak az églepedőn, récék lubickolnak
a csendes vízfolyásban, pancsol a nap. A betonrengeteg
(városba költözött emberek otthona) rámered a mély
folyópartra, az idő párkányán kikönyököl. A költő
végigsétál a parton, nem vonul ki, csak sétál. Nem úgy, mint
az öreg Climacus. Ő elvonult az Anio völgyébe.
Önként s egymagában.

Kopott kabátját kigombolja, szellő áramlik, horgászok
hitvány kis székeiken ülve szemlélik a víz folyását,
hessegetik a récék raját, víg halakat beetetnek.
Ebek koslatnak a parton, a bátrabbak megnyalják sunyin
a költő kezét, hízelegnek, vicsorognak a többiek.
A szerelmesek elvonulnak a fűzek alá. Climacus
számolgatja a lépcsőfokokat, mindegyiken boldogság
tanyáz. Eljut a harmincig talán.

A költő sétál a Maros partján, ezt a mai napot is
beilleszti saját szoftverébe, s felkínálja linkjét
ingyen letöltésre.

(Levél Lászlóffy Csabához, valahová)

Önszorgalmi Jegyzőkönyv c. verskötetem ürügyén

Próbálgatom. Nincs helyhatározó. Szeretném elküldeni
levelem, Neked. Szó, volna tán (cérnávékony, ökörnýálszál,
öszvér-sovány), képes arra, hogy áthatoljon a réseken,
opálos üvegfoldeken, tüköruvegtengereken, s az
ég kékjébe belebotolva bekopogjon, ahol Te vagy,
oda, mint harang botja, harang ércfalát kongatva, égi
otthonokba, oda.

Próbálgatom, nincs helyhatározó. Merre dökögnek, hová
futnak, hová kapaszkodnak helyszín felett a versbe bezárt
üzenetek? Hová küldjem el? Hol kötnek ki a földszagú
harangverések? Hol vagy? S hallod-e, amit én kibeszélek?
Mibe öltözzenek szavaim, hogy felismerd őket, mester,

kolozsvári Jób? Mert eltörte éleslátó szemüveged
a türelmetlen, a fürge jelen, hogy ne tudd elolvasni
Önszorgalmi jegyzőkönyvem.

Vár-Lak

(Kedeinél, kávészünetben)

Kedeinél, kávészünetben,
belehasít a végtelenbe
a szépség rendje, az értelem,
s pernyéz pávatoll-tűzesőben.

Nem is értem, hogy lehet, hogy
így hull a fény az elfeledettre,
onnan, a bonthatatlan égből,
és sziporkázik önfeledten.

Mint keresztfa az ódon kertben,
kidől belőlem minden odvas
rövidlátás, mi reménytől foszt,
Kedeinél, a műteremben.

(Műteremben)

Kedei Zoltánnál

Sánta angyalok bicegnek
keresztül-kasul a vásznon,
belelépnek a festékbe,
s lelépnek a palettáról,
vászonekbe öltöznek,
fénydrótra kiterítkeznek,
és ujjong velünk a délután,
most is, mint tavaly nyáron.

(Portré)

Kedei Zoltánról

Bárkájába gyűjtötte, mint Noé, a lehetőségeket.
Nem többet, csak amennyi a jövőhöz kellett s illett.
Vigyázott arra, hogy el ne süllyedjen, s így lett:
Parány súlyokkal rakta ki a berámázható messzeséget.

(Ez maga a Föld)

*Kedei Zoltán: A zuhanás okára fény derülhet
című képe alá*

Maga a Föld kering
velünk,
erdők ölelnek,
vizek itatnak,
vadak utunkat állják,
zsebmetszők,
idegen útonállók.

és uralkodunk,
és szenvedünk,
rendületlenül.

Észrevehetően
sokan vagyunk
és szárnyalunk,

Kering velünk a Föld,
barátaival, elleneivel,

és el vagyunk...

(Púp és ajándék)

Egyszerű vagyok,
mint az árnyék,
zavarba jövök,
ha zavarok.

Ha lépek,
a testem mozdul el,
ha maradok,
sorsom fut el.

Ha nem kérdezik,
mi végre itt?

Én nem mondom,
a sors ez, itt.

De a világ
Shakespeare-i játék,
egyszerre
púp és ajándék.

Félek. Én is,
mint egy maszkabálos,
ezer arcom
rabjává válok.

Nagy László Mihály

Január, hol a tavasz?

Cudar hideg volt.

Sanyi fújta két tenyerét, de nem a keze melegedett, a torka fagyott. Pedig két kezére volt nagyobb szüksége.

Igaz, a hangjára is, de a felesége beszélt helyette, néha túl sokat.

De „a kliens az úr” alapon, meg kellett osztani a feladatokat, hogy jöjjön a pénz. Változó világot éltek. A benzines gyújtók mellett megjelentek a gázgyújtók. A külföldiek hozták be, az elején, azóta a belföldiek is behozzák, ha elérik külföldet.

Mindenkinek ilyen gyújtó kell, aki szivarozik, vagy aki tüzet akar adni. Egyszerű, kattintasz egyet és máris lehet füstölni.

Egy baja van az egésznek, „Hála Istennek”, kifogy a kő.

Ez egyszerű, kihúzod a vékony rugót, beteszél egy követ, visszarakod. Szikrázik, működik, megvan a két lej.

Két gyerek van, kell a két lej.

Ha a gáz fogy ki, akkor már öt lej.

De sokkal komplikáltabb.

A legtöbb gázgyújtónak nincs szelepe.

Kell egyet gyártani, spirálfúró, ragasztó, becsavarni a szelepes csövecskét, ragasztó, várni, amíg megszárad. Ehhez két kéz kell, nem hang, majd gázpalack, injekciós tű, döfés, gázspriccelés, gyors töltés, kirántás, szelepszárás, jöhet az öt lej.

A gyújtó vadonatúj.

Az új, lehet, nem is kerül ennyibe, de ki kell menni külföldre.

Útlevel, sorban állás, protekció.

Rövidre fogva így a legegyszerűbb.

Ha ma is bejön tíz ilyen vendég, akkor holnap ki lehet fizetni a villanyszámlát. A kőcserékből bejön a vacsora, de csak paraszt szalámi, a téli szalámira nem futja. A téli szalámi az igazi. Száraz, fűszeres, hideg helyen kell tartani, télen-nyáron.

Most tél van. Csak ez a hideg ne lenne, s még csak január.

Január, hol a tavasz?

A titkárnő jött be az ajtón.

— Igazgató úr, valamire még van-e szüksége? Azt mondta ma, mehetek hamarabb, tudja a gyerekeknek van az előadása.

— Igen, Mancika, mehet, de küldje be Elekest.

Morcosan kavargatta kávéját, a marketinges osztályvezető belépett. Nem üvöltött, de szívesen megtette volna.

— Figyelj ide Elekes, én neked két fröccs között meséltem el, mi a fészkes fenének kellett a termékajánlóba beleírnod?

— Főnök, napi tízezer gyújtót dobunk a piacra, de van, aki tízszer, ötvenszer ennyit, s talán jobbat és olcsóbbat, mint mi. De egyiküknek sincs ilyen sztorija, amire még sokan ma is emlékeznek a negyedekben. Ez dobja a piacon a termékünket, a kvarcosgyújtó, ahogy mondtátok, a „kerces gyújtó”.

Sándor hazavitette magát.

Józsi, a sofőre, kérdezte meg, mi a baj, de csak annyit mondott:

— Mikor mondhatjuk már, hogy Szevasz tavasz?

Józsi ránézett a főnökére, ismerte, ezért nem kommentálta, csak annyit mondott, hogy kormánykerék melegítőt kéne venniük, mert mindkét keze megfagyott, ebben a cudar hidegben.

Pethő László Árpád

Így énekelve

Mert ha ott vagyunk
akkor énekelni kell
akár a himnuszt

akár a léted
bánya-mély sóját nyelve-
den is ízlelni

mert ez adatott
ebben az égből hullott
áradásban hó

nélküli tájon
mikor a télben őszülsz
tavaszban nyár van

s lóhalálában
futsz a Tejúton — Csaba
király nyomában

és itt alant lát-
hatod a bolydulást míg
kézállásban ég —

benned is fortyog
el akarják tiporni
lelked himnuszárt

s így énekelve
állhatsz szembe a pokol
„tűzoltóival”...

Beke Sándor

A lesántult Pegazus

Kóbor szekéren döcögnek
a Parnasszus felé az író-klikkek,
éltükben kunyerálják
és erőltetik a remélt
halhatatlanságot a pályatársaktól,
az elkábított olvasótól,
a magas Égtől —
Ha nem bírja a ló,
a fiatalabbja leszáll
és nyomja a ponyvás szekeret
a kopár kövek között
a csúcs felé —
Az öregek
mindentudó képpel
hunyorognak közben,
s virágos ostorral csapkodják
az útközben lesántult
szárnyaszegett Pegazust —
a „mentőparipát”.

Babérkoszorúk

Kolozsváron, a szellem várában
díjazzák és dicsőítik egymást
az egymásért rajongó tollforgatók.
Szablyaként forgatják
az irodalomelméletet,
megírják egymásról
az irodalomtörténetet,
megjutalmazzzák egymást
magasztos ünnepeiken,
babérkoszorút ajándékoznak
szorgalmas híveiknek

és figyelmesen locsolják
sarjasztott virágaikat
egymás háza táján.

Ha belefáradnak a díjátvételbe,
elhagyják a versben és prózában
agyondicsóított szülőföldet,
és babérkoszorúkkal ékesen
átköltöznek az anyaországba.

Erdélyi író álma

Virágcsokorral fogadják Budapesten.
Ünnepelt íróként, ha leszáll a vonatról a Keletin
az írotársak, az olvasók, a rá várakozó emberek.
Ezt álmodta. Azután jött az utazás a metróval:
Blaha Lujza-tér, Astoria, Deák-tér, Batthyány-tér,
és az emberek, akik nem várták,
s nem tolongtak érte a szerelvények előtt — —

A nagy kritikusok

Új könyvemen
nevemre ismertek,
s indulatosan fölberzenkedtek,
hogy: „Né, Beke!
Nem tudtuk eléggé elhallgattatni!”
Álltam a pultnál.
Láthatatlan Kollégium,
felbérelt,
sarjadó diákok —
legyintettem,
s mosolyogtam.
Ők tovább indultak
irodalmi tanulmányútra,
s a kipufogó gáz bűzében
fölszálltak
a meghibásodott,
rég, rozsdás Ikaruszra.

(2001)

A könyvkertészek

A könyvkertészek
a megcsökött kerti törpék.
Ott feszítenek
kétszínűen
az irodalom dísztavai előtt,
a márványkövek fényűzésében,
a sziklakertek árnyékában,
s kezükben
rozsdás kertészollóval
csipegetik
az ágak hegyén
fakadó bimbókat —
De a virágok
ellepik az ágyásokat,
elhagyják a kerteket,
s a májusi esőben
a törpék fölé magasodnak —
Kikeletkor
illatosan lobognak
a virágok,
s élénk színű
sziromlevelekkel pompáznak
a sziklakertek közelében,
miközben
a magas virágkaszárnnyák között
garázdálkodó
megcsökött könyvkertészeknek
felszabadultan integetnek.

(2002)

Art

Barna alak az ikonon.
Mintha démon vagy ördög lenne.
Idomtalan torz gyermekrajz
a feltúrt homokon.

Korkérelem

A világ is más. A vers is.
A lélek is így kérte
ezt a versvilágot,
meg más is.

Ha elálmosodnak a költők

Maholnap a költők
csak maguknak írnak,
megírják saját maguknak
azt a gyönyörű költeményt,
az erőszak nélkül
felszabadított
költők országáról,
amit elolvas majd a jó barát
s a megértő feleség —
Amikor belefáradnak
a versírásba,
elálmosodnak,
fejüket lehajtják
a költemény keblére,
álmukban
kezet fognak a költeménnyel
és elindulnak
ingyenes utazásra
szuperszonikus repülőgépen
a költők országába.

Bognár Stefánia

Kis irodalomtörténet

Sok költő sírjában forog:
Túlélésre szánta
verseit, miket ránk hagyott,
ne vesszenek kárba.

A sok költő nem gondolta,
hogy az agyunk véges,
s nem hatékony az iskola;
egy vers jut egy névhez.

E vers az idők viharát
átvészeli vélünk,
amit, mint egy kedvenc ruhát,
viselünk, míg élünk.

A gyakori társításhoz
íme, néhány példa,
ami vádol és feloldoz,
ha lázadunk néha:

Ki vágyódik a padlásra
sírva, követelve?
Kit ítélnék bitófára,
s lehúzza a segge?

A Párizsba beszökött ősz
kivel találkozott?
Ki az, ki folyton esküdött,
hogy nem leszünk rabok?

Ki javasolt víz helyett bort
a cigányzenésznek?
Név-betűkből vajh' ki csiholt
dalt a kedvesének?

Mikor még nem volt mosópor,
hol mosták a leplet?
A megtorlásnak szánt pokol
kit is ihletett meg?

Kinek a hőse volt, aki
a sátánnal paktált?
S mennyi baj lett, hogy valaki
megette az almát!

Ki tollából született az
örök szerelmespár?
Kinek az ajkáról szakadt
áldás-esdő imánk?

Ki kérdezi meg, milyen volt
Anna szőkesége?
És szerelmet mely hős vallott
„kell ennél több?” levélbe?

Kvízünket fájón olvassák
a porladó költők.
Hát még a sok öntelt kortárs,
a mai törekvők!

A Parnasszus-hegy mosolyog:
gyertek, komák, gyertek!
Lankáimra szórjatok sok
ultramodern verset!

Nem lesz olyan felelőtlen
a lelkes utókor!
Minden leírt sor a neten
kihívóan pózol...

P. Buzogány Árpád

Farkas-Wellmann Endre kötete: A vágy visszakézből

Farkas-Wellmann Endre: A vágy visszakézből.
Kolozsvár, 1999

Úgy tűnik, ifjabb poétáink (szerzőnk szerint süldő váteszek) nem is szerelmeikről, inkább szeretőikről írnak. Farkas-Wellmann Endre esetében ez különösen érvényes. A szerelemre csak következtetni tud az olvasó (ha volt is), hiszen ilyenről alig esik szó. Versbe menekített női között akad „melletlen kicsi” és „silány hús” is; olyan is van, akiről így tesz említést: „kurvának kevés volt és szeretőnek gyöngé”.

A portyázó partizánlányok miatt ilyen elnyűttek a szerelmek? Csak a vágyat írjuk és éljük visszakézből — állítja, a kéj a tudat (zsáner 1). Mindennek magyarázata talán az, hogy a csillagszemű kedves alternatívájaként két vodka szerepel. Érthető, hogy nem érdemes olyanokra emlékezni, akiknek testétől giccses az ágy — de akkor mi jogon kerültek a szövegekbe, ugyan kit érdekel mindez? Múzsza nincsen, csak kurva és/vagy szerető. (Esetleg perverz Hófehérkék vagy szédült madonnák, akik a szerző szerint háromjegyű számsort folytatnak.) Mégsem villoni vagy kocsmaköltészetéről van szó, bár jópofa, de vaskos trágárságok bősége árasztja el a szövegeket. Lásd *A kékeharisnya dicsérete* ciklus 21 versében mindezt bővebben.

A lírai Én belső tartományainak javát mintha megette volna valami makacs vírus. A külső, vagyis a világból általa kisajátított, birtokba vett részt fennhéjázó bérlőként használja („vagyhatok albérlő — ott hol más a gazdag”). Sivár ez a részvilág. Tér- és időbeli behatárolását tekintve bárhol lehet, itt vagy máshol, talán egyre megy. Mintha mindenütt lenne és sehol se. Mert lakhatatlan a reggel, hangulata zsebkendőnyi bánat, csók utáni harctér ez. Csupán a történések többszínűek, egy téma variációiként. Kricsmitime, tehát mindig. Távlata: út az elfehéredésig. A többi ember szürkülő háttér („bőven lesz majd ki elfeled”). Huszonévesek ráérős világmegváltása engedi meg kijelenteni, hogy az élet nem lóhalál. Szerzőnk érti e világ történéseit, miértjeit, érzi és megéli hangulatait. Az Én és a világ viszonya mégsem felhőtlen, ebben mindkét fél ludas. A disszonancia oka meglepő módon fogalmazódik meg: „csupán önmagam nem értettem soha / de van ez így. nem magyarázom ezt”. Önkéntelenül adódik a kérdés, hogyan van ez; alkotó, költészet és annak világa halmazainak közös elemei mind helyet kaptak a szövegekben?

A *Hannibál szerelme* című másik ciklus 16 verse az előzőekhez viszonyítva rezignáltabb hangú, mintha időben (nagyon intenzíven) megélt évek választanak el a két ciklust. A szerző önmagát ritkábban teszi a monológok virtuális címzettjévé, bár az önmegszólító formulákról nem mindig egyértelmű, hogy tényleg azok-

e. A trágárságok sora is megfogyott. A léthez és költészethez való viszonyulása felelősségteljesebbnek tűnik, a versbe zárt emlékezések szerint mintha aggódna is teremtésért, eltűnő szerelemért. Életszerűbb, már nem blöff ez az alapállás.

Farkas-Wellmann Endre néha megmutatja az utat az olvasónak, milyen szálon közelítsenek e szövegekhez. Mintha megoldásokat, az értelmezések fogódzóit fogalmazná meg („az elme játszik s értelmet nem keres / az üres léten úgyszólván csak rajtaveszthet”), erre az irányításra nem csak az ajánlás és utóbeszéd alkalmas. Máshol kétségbe vonja, hogy a szövegek címzettje(i) megértheti(k), belelát-hat(nak) a sorokba merevedett kijelentések nem explicitált háttér-információiba: „a többit pedig úgyszólván értenéd” (*élektúra*).

A nyelvvel való bánás figyelemre méltó. Szokványos és egyénített szókapcsolatok, meglepő képek, magabiztosan egymás mellé dobott szavakból fűzött sodró mondatok, amelyek néha a végtelenbe, máskor meg mintha a semmibe mutatnának megtorpanásuk előtt. Bár maga a szerző gyöngye hagyatéknak, összeférel-celtnek nevezi munkáit (éppen az ajánlásban!), nem tagadhatja, hogy a legkomolyabban kíván élni a nyelv kínálta „meggyőzés” eszközeivel. A megdöbbentő képek, a félbeszakított mondatok a monologizálás hatásos kellékei. A formát tekintve szabad versek (szonettől és nem szabályos tercintől, meg egyetlen hangsúlyos verstől eltekintve), illetve rímes jambusok, meg jambus nélküli rímes sorok.

A szövegek létrejötte körül kutakodva, a gyökereket vagy ihletést vizsgálva szövegteremtő elvként kell kiemelni az inter-textualitást, amelynek ürügyén klasszikusok és jelenkoriak is részesei Farkas-Wellmann Endre költői világának, még ha nem is olyan mértékben, mint *A lelkiismeret aluljárói* című (Marosvásárhely, 1997) előző verseskötetében.

Udvarhelyi Híradó, 1999. augusztus 5.

„Kinyalva minden fényes most az altáj” Más világok — egy új verskötetről

Farkas-Wellmann Endre: *Kulipendium*.
Kolozsvár, 2000

Kolozsváron, az Erdélyi Híradó Lap- és Könyvkiadónál Szócs Géza szerkesztésében jelent meg Farkas-Wellmann Endre *Kulipendium* című verskötete. A kiadást a Pro Professione Alapítvány támogatta.

A kötet két ciklust tartalmaz *Kulipendium* és *Carmen könyve* címmel, illetve a kötet címadó verse (Kulipendium) külön kiemelve kapott helyet, befejezőképpen. Az ifjú szerző — élete nagy élményeire utalva — néhol ajánlást vagy mottót is feltüntetett a verscímek mellett; ezek sokoldalú érdeklődésének,

volt és való világok iránti mély figyelmének szűkszavú, ám mégis sokatmondó bizonyítékai. Ugyanis megfér egymás mellett József Attila, Csáth Géza, Grigorij Raszputyin és Ganxta Zolee egy-egy gondolata, meg a szeráfokra és Platonra való utalás is. A kötetbe gyűjtött alkotások némelyike kínzó létélmény lenyomata. A lírai alaphelyzet új doméniumokat hódított meg a poétika birodalmának, még ha ennek bizarrságától jószándékú olvasók levegő után is kapkodnak: „milyen poétikus a szar” (*zubbony II.*).

De ez talán csak okozat; okként őszintén kitárt intimitásokat találunk, pl. „az eszme szép csak szerelmem a hitvány” (*érvek nélkül*); „kinyalva minden fényes most az altáj” (*pianissimo, a vágyról*) — a széleskörű földrajzi ismeretek ily szójátékokban konkretizálódnak. A költői hevület és a mindenséget bírni akaró alkotói lendület világunk megváltoztatására, talán önhatalmú átalakítására tesz kísérletet: „mielőtt a kéj leve elönt / napok kérdése domesztikálom önt” (*ringyó-mix*).

Udvarhelyi Híradó, 2000. január 4.

Király Zoltán szombaton a szobájában képzelődik. Natasa, zászlógyár és poénok szokványos témák nélkül

Király Zoltán: Szombat, szobámban képzelődöm.
Kolozsvár, 2001

Király Zoltán *Szombat, szobámban képzelődöm* című kötete a kolozsvári Erdélyi Híradó Kiadónál, az Előretolt Helyőrség könyvek sorozatban jelent meg. A szövegek középpontjában a mondhatni prózai én áll, bár a világról és annak történéseiről mintegy véletlenszerűen kapunk képet.

Hogy miről szólnak a szövegek, azt nehéz lenne eldönteni. Az olyan szokványos és állandó témákról, mint barátság, a természet szépségei egyáltalán nem esik szó. Persze még sok másról sem. A formáról nem szabad elhallgatni, hogy a versként tördelt szövegek létrehozása során a szerző a hagyományos eszközöket (pl. rím) mintha kiszuperálta volna a költői eszköztárból. A kötet szerkezetét, összeállítását tekintve: a szerkesztő Farkas-Wellmann Endre nemes egyszerűséggel lemondott a tematikus, időrendi stb. szempontokról. Így az az érzésünk lehet, mintha minden egybefolyna. Nincs vagy jóformán alig van környezetrajz

meg más efféle, a tér és idő konkrétabb megjelölését, behatárolását lehetővé tevő eszköz; a néhány történet mintha mindenkinek felett lebegne. Ez csupán akkor zavaró, amikor az olvasó úgy érzi: jó versek — mert jóformán semmiről nem szólnak. (A megcélzott olvasóréteg így az egészen közeli ismerősökre, haverekre és volt szerelmekre szűkülhet.)

Kivéve a szerzőt és világát. De erről különös módon.

Király Zoltán mintha azt kísérelné meg, hogy saját reflexióit saját magának fogalmazza meg. Budapest, Natasa, a zászlógyár vagy a mobiltelefon ürügyén mintha kizárná magából és persze olvasójából is a világnak azt a részét, ami őt (már? még?) nem érdekli, ami benne kellemetlen rezonanciákat kelthet. Az eltárgyasítás néhol ijesztő: a szerelemről az a lényeg, hogy a nő nem jött el (*Féjfájás a Margithídon*); a kedves hiánya pedig meglepő reakciót vált ki: „megsiratom a / könnyezőpalmát // megharapom / a szomszédkutyát // nem eszem pár napig // (csak szőnyeget)” (*Ha elmég*).

A mindennapok megélése valójában nem mindennapi: „romeó és júlia üvölt a kávéfőzőből/ engedj ki, te...” (*Első beszélgetés magammal*) vagy: „ha primitív akarok lenni: / nem káromkodom / nem köpködök / nem ugatok // gondolkodom” (*Harmadik beszélgetés magammal*).

Több szöveg poénra épül: „leigázom Európát, / mint Napóleon akarta / végül legigáztam egy sört, / mint én akartam” (*Gondoltam*); „Sír fejemben / egy / szirén(a)” (*Ötven év múltán, vers*) és a sor folytatható: *Fantázia feketében; Fantázia fehériben; Vers mindenkinek*. Néhány szövegről pedig nehéz kideríteni, minek okán lehet köze az olvasóhoz (pl. *Találkozás, Futapest kilencvenbét, Lejárhatás, Almostquiteenough*) vagy akár a szerzőhöz (*Drogdilemma, Voltjaimhoz, Zichy kastély, Ha II.*).

Az egykor még váteszsorsnak tartott költőlet sem lélekemelő: „A költő most / csónakba szállna / ha nem lenne / útban / a szobának ajtaja” (*Levél a reggeli lépcsőházba*).

Olvashatni ötletesnek hitt felsorolást (*Második beszélgetés magammal*), ismert szövegátgyúrásokat (Fejünk fölött elrepül / Egy nikkal pléhszámár — *És búcsú a fegyverektől*). Durvább kifejezés mondhatni alig van (*Durva. Miénk.*).

A nyelvteremtő újítás kimerül olyanokban, mint: „Itt állok, mi egyedül” (*Szemreidre*); „A nem-híres színész nem ment be / Egy nem-kocsmába” (*Nedves cigaretta és utazási vágy*) vagy egy összetett mondatban szórendcsere — értelmes, de épp úgy nem jelent semmit, mint az eredeti szöveg (*Logikus elmebontás*).

Nyilván egyetlen tollforgató sem lehet mentes elődei, kortársai hatásától. Ötletes a szerző fordított antropomorfizmusa a *Natasából szép leányt csinálók* című versben: „Szalmahaját / kicserélem fűzfaágra. / Füleit megteszi két keserűgomba / Szemüregét megtömöm kikericcsel...” illetve másutt: „Natasa ébredszik / Lassan de biztosan // Ahogyan tavasszal / Barlangjában a medve” (*Első éjjel Natasával*). A már említett eltárgyasulás elemi erejű: „a zászlógyárban az automata / szövőgépek / keservest énekelnek” (*Hazádnak rendületlenül*). A népiesség Sántha

Attilára emlékeztet: „amióta elmenté / azóta fú a szé” (*Elmenté*); „eszem az eszem / és harapom a harapóm // akár Sánthának / nekem sem cseng a mobilom”. A hatások persze nem skatulyázhatók be. Az Én a folyosón zöldet há mondat teljes ragozási sora (igaz, csak jelen időben) *Impresszionizmus* címen került a kötetbe. A *Szélsőséges vers* pedig a századelő hangulatát idézi („a sárga repülőök istállójában / ő volt a legpirosabb zepelin”). Apropos hangulat: ez lenne az ez-redév eleji spleen? 58 szöveg 65 oldalon.

Udvarhelyi Híradó, 2001. március 22.

Az olvasó azt hiheti: valami illetlen tréfát űznek vele

Márkus János: *Éjfél a repülőtéren*.
Sepsiszentgyörgy, 2000

A sepsiszentgyörgyi Médium Könyvkiadónál jelent meg a Barbarossának nevezett Márkus János *Éjfél a repülőtéren* című verskötete, válogatás a szerző 1974–1999 között írott költeményeiből. Az olvasó azt hiheti: valami illetlen tréfát űznek vele, mert például azt olvashatja a címlap hátoldalán, hogy „megjelent a Mikulás bácsi támogatásával”.

Kiállítását tekintve a versválogatás figyelemre méltó könyvnek ígérkezik, tetszetős betűtípussal szedve, nem szokványos papíron; Damokos Csaba illusztrációit pauzpapírra nyomták. Az oldalszámozás sem a megszokott, az ábécé betűit használták e célra. Ám zavarba hozhat, ugyanis jelzésértékűnek tartjuk, milyen betűrendről van szó. Mert kiderül, hogy nem a magyar ábécé — általunk megszokott — sorrendjét követték: hiányzik a dz, dzs, de van q és w. Ha valamelyik szöveg átnyúlik a következő oldalra, az már nem kap betűjelzést.

A jó ideje külföldön, Bécsben élő hangszer-restaurátor és régiségkereskedő Márkus Jánost rőtszakállúnak, idegen nyelven Barbarossának nevezik ismerősei. Sokan nem is tudták róla, hogy költői tehetség is moco-rog benne. Verseit nem valamelyik bécsi vagy más külföldi kiadóra bízta, már ez is kedvező megítélésre számíthat a hazai olvasó részéről.

A versek ajánlását olvasva nyilvánvaló, hogy szerzőnk ismeri a honi viszonyokat és szerzőtársait. Ha csak a címeket vesszük figyelembe (tartalomjegyzéket hiába keresünk), betájolhatjuk a témákat és talán a stílust is. Formabontás, ha tetszik, de semmiképpen se szokványos, „költői” szövegek. Vélhetően Barbarossa nem áhítózik költői babérokra; egyszerűen mondanivalója van valakik számára, számunkra, és azt nem e-mailen (villámpostán) juttatja el hozzánk. Hogy nem a maga személye fontos, hanem a szövegek, azt leírva is megtaláljuk.

A költészet, a szó a lényeg: „gazdát cserélhet majd a lant”, írja, illetve: „majd másnál szól tovább a lant” (*Pista szonett* — t oldal). A középkori költők szerénységére emlékeztet a szerző attitűdje.

A formát tekintve a legtöbb szöveg szabadvers, viszont a szerző nem tagadja meg a hagyományokat sem; találunk — elvétve — hangsúlyos ritmust is rímmel, sőt szimultán verselést is, meg szonetteket. A megidézett színhelyek: Udvarhely, Várad, Kolozsvár, Sankt Pauli, Hamburg, Párizs, New York, meg a Soho. Világutazó, mondhatnánk irigykedve. Hogy ő volt itt is, meg ott is járt már. Ez nem hivalkodás szerzőnk esetében; ő otthon érzi magát nemcsak Európában, hanem a világ más részein is.

A szerző szókinccse nemzetközi elemeket ötvöz, rengeteg névvel, szójátékkal, népies szöveggel, tájszavakkal, mint azé, aki messzibbről ír, és nem köteleznek honi illemszabályok. „Földre szállt a vers is.” Hogy a dolgokról megvan a véleménye, azt egyetlen szöveggel példázhatjuk: a / történelem / az a szekér / ami mögött / mindenki / szorgosan / összegyűjti / a lószart / s aztán / a maga módján / trágázza / vele / saját / kertecskéjét (*Lecke*). „Mert másképpen is lehet”, hangzik a Veress Gerzsonnak ajánlott vers címe.

Miről szólnak a versek? Mindenkinek másról: szerelemről, örömről, az élet nagy kérdéseiről, vagy — ha úgy tetszik — román koldusról, Jézusról, macákról, hajnalokról, sörözésről, bugyilesésről... És hogy mi a javaslata Barbarossának az élet értelmének kutatásával kapcsolatosan, arra nem kinyilatkoztatásokat kell keresnünk. De megszívlelendő ajánlásaival egyetértünk: szabjunk magunknak örömből kalitkát (2., i oldal). Azért magunkon és másokon kívül senkiben se reménykedjünk, mert „Ha van Isten / akkor az külföldön lakik” (v oldal). Eltűnődve a sorok felett, megbizonyosodhatunk, hogy a szerző nem alakoskodó, szerepjátszó játékot űz velünk. Ha néha játék is, a neve élet: „valójában / csak addig nehéz / amíg tudomásul vesszük / hogy ez a játék / velünk / de nélkülünk is / működik” (*Megint eszembe jut* — gy oldal).

Udvarhelyi Híradó, 2000. február 1.

Egy elit hely, az Orient Lux

Gáspár B. Árpád: Orient Lux.
Csíkszereda, 2001

A nagyközönség a *Romániai Magyar Szó* hétvégi irodalmi mellékletéből, a Szabad Szombatból ismerheti pár éve Gáspár B. Árpád novelláit. Amikor az udvarhelyi székhelyű Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány 1999-ben kisregény-pályázatot hirdetett, szerzőnk is jelentkezett. Az Orient Lux második díjat ka-

pott, a regény a tavaly jelent meg a csíkszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadónál. Díjnyertes műről lévén szó, a kiadást a magyar Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta. Azt azonban nem szabad felednünk, hogy a legtöbb olvasó valamilyen előítéllettel közelít az ilyen munkákhoz. Pozitívvá, ami magasra emelt mércét jelent az irodalmi végtermék iránt, ritkábban negatívvá — még ha tájékozott is az irodalmi berkek belső viszonyait (pletykáit, bizalmas híreit) illetően.

Mindezért — bár egyáltalán nem logikus — a szerző húzza a kurtát. A díj odaítélése kétségtelenül felemelő, ifjabb szerző esetében mondhatni szent dolog, hiszen a szűk(ebb) visszhangú elismerésen belül szárnyat és ihletet adó lehet, (el)kötelezi a kitüntetettet.

Az előítéletek onnan (is) táplálkoznak, hogy az átlagos — nem vájt fülű — irodalomfogyasztó nem minden esetben annyira tájékozott, hogy tudja, milyen fórum ítélte oda a díjat, és gyakorta megesik: ilyen vagy olyan, éppen zenitjére hágó irodalmi divat érvényesítéseként értelmezi... Ilyen értelemben kis túlzással akár úgy is fogalmazhatnánk: stigmaként hatnak a díjak (mert valahová tartozónak könyvelik el a szerzőt). Modern magyar irodalmunk nem egy példával szolgált erre az utóbbi tíz évben.

Nyilván a kritika is ludas ebben. Tendenciózus magasztalások és ledorongolások — háttérinformációk fényében — árnyékolják a kritika igazi szerepét... Persze hozzá kell tennem, az utóbbi évek hazai könyvtermése jó néhányunk számára hígabbnak tűnik, mint a nyolcvanas évek bekeményítései idején...

Gáspár B. Árpád nyilván „túléli” a fennebb vázolt veszélyeket. Az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány sem azzal vált ismertté, hogy valamely irodalmi divat, szűkebb érdekcsoport, klikk elveit, akaratát visszhangozza. Hiteles és eredményes tud lenni a sok kézirat, a kevés támogatás viszonyai közepette is. Ha kiadóként működne, talán önkéntelenül is belecsöppenne a gyarapodó számú hazai magyar könyvkiadók néha elvtelenné váló, önfenntartó posványharcába.

Az *Orient Lux* stílusa és témája egyaránt figyelmet érdemel. Előbbiről szólva: a monologizáló, (belső) vallomásoknak gátat nem vető, a romantika korától ismert világ- és magyar irodalmi hagyományokat követi, részben ki is lóg a sorból. Akárcsak a Méray Tibor-díjas sepsiszentgyörgyi író és újságíró, Váry O. Péter néha egymondatos írásai. A parasztos, kissé bárgyú, ám az emlékezésekben nagyon is precíz főhős, Légyfogó bőven áradó szövegének és néhol igazán naiv értelmezésének sodra, bája tényleg elragadó. A szerző részéről mindez magas fokú azonosulást, pontosságot és következetességet igényelt. És itt már lecsaphatunk a témára is: a (román) főváros elit mulatóhelye, az *Orient Lux* mindennapi életének, a politikai életre ható kisugárzásának megszövegezéséről van szó, ám a nevekkkel és eseményekkel pontossá tett, világokat megváltoztató történéseket egyrészt a belülről láttatás gazdagítja, másrészt az alulról felfelé irányított lencse látószöge és a megszépítő messzeség borítja naiv vagy romantikus ködbe. Egyéni és csoportérdek, magasabb politika meg szolgálattá váló torz

szerelem, a főhős életformáját meghatározó ragaszkodás — olyan sajátos megszövegezést eredményez, amely a mindennapok sekélyességét és politikai pálfordulatok örvényét keveri tablókká.

Lili kisasszony, a politikából menekülő főrangú sarj, az áhított táncos szókeség, másoknak úri szajha, legalább annyira főszereplője a regénynek, mint az együgyűnek tűnő, túlélő mesélő. Szépségideál és megalázott nőstény, akinek címzetes tulajdonjogaért politikai versengés folyik, és csillagokba költözése után is valós szereplő. Ugyanis körülötte forog minden.

Az Orient Lux pusztulása világégeseket asszociál. Jelkép, akárcsak a két főszereplő, akik közül egyik éli az életet, másik pedig a kései szerepében is titkok tudója.

Hogy honnan a bő epikum és lírai áradás, azt találgatni nem érdemes. Mint-hogy azt sem, hogy az események sodra teremtette-e, formálta-e a főszereplőket, esetleg ők a cselekményt.

Sajátos, nem a nemzetet és hazát féltő, inkább az egyéneket és sorsukat vizsgáló mini regényfolyam az Orient Lux. Elemi erejű sodrással köti le az olvasót, mégis az egyszer volt távlatába taszítja a történéseket — így hát ránk bízva, mennyire érezzük magunknak az általa teremtett világokat.

Udvarhelyi Híradó, 2002. február 4.

Kiadványaink

2017-ben megjelent

Beke Sándor

Gyors utazás

Nem küldök kérvényt Neked,
nem vagy köztisztviselő,
hatalmat gyakorló hivatalnok,
hogy fogadóórádon
Nálad lehessenek,
inkább felutazok Hozzád,
talán óvodáskoromban
épített pléhrakétámmal,
csak pár percre
vagy pillanatra.
Istenem!
Hozzád járulok,
hogy segítsd meg,
és sokáig éltesd —
Őt,
akit szeretek!

Ne bánts meg

Ne bánts meg azt,
akinek lelkéből
sarjad a szó.

Ne bánts meg azt,
akinek a szavában
benne van a lélek.

Ne bánts meg
a közös titkokat, a reményt,
a hű szívet.

Ne bánts meg azt,
akinek a szeméből rád tekint
a gyermekarcú lélek.

Esti fények

A világegyetem szívében
meleget árasztó kandalló mellől
gyémántköves csillagfoteljéből
fölkelt Isten,
s felkapcsolta nekünk
azt a nagy,
csillagmíriád égőből sugárzó,
sokágú fénycsillárt az égen —

Bizalom

Fontos mérföldkő az ember életében.
Valahol messze fent van a hegyen,
kígyózó utak s szakadékok felett.
Ott, ahol oly kevesen várnak,
s a ki nem mondott szó a szemben
talán az utolsó kilométerkő előtt. igaz —

Kedei Zoltán

Idillélet

Leltárt készítek.

Küldetésem a Földanyától származik, amikor még a zsidvasáros tér nyitva állt a macskajátékhoz. A tarka élet rideg terein túlélés volt a fennmaradás, és győzelmi vállalkozás a beilleszkedés.

Szereptanulásom a csönd beálltával kezdődött, amikor menekülésként kuckót építettem, ahol meghúzhatom magam. A kuckó kilencvenöt százaléknyi helyét páhollyal töltöttem ki, az öt százalék kutyaszorítón elért csupaszra vetkőzött tettem. A kuckó falán — jutalom nélkül — gurult árnyékom. Magam láttam a szürke folton, amint magasra emelem sorskeresztemet, s új ruhába öltöztetem a bemocskolt tegnapot.

Ezen gondolataimat megosztom másokkal.

Fülemben cseng a bölcsődal, szemem előtt szikrát vetnek a csiholt kovakövek. Kapaszodom fennebb-fennebb, lépcsőről lépcsőre. Mélyet szippantok a fenyő illatából, kitárul a horizont. Sehol hegy, sehol forma, diadalt ül föld az ég-gel. Harang kondul, ünnepi köszöntők születnek. Rendhagyásképpen az „idillélet” koszorút fon homlokomra. Tarsolyomban dagad az ajándék, az önbecsülés jele diadalmaskodik fölöttem, s ezzel oda is lesz minden groteszkségem. Öniróniámat sutba dobom, röppen a dal: „Szeretlek, Élet”. Feloldódik a gond és téboly drámája. Melengetem mámorát a mának, örömpillanatok csorognak az idő dézsájából. Az örömmámor nem szab határt.

Távozóban a nyár.

Lendülettel indulok ifjú korom festegető helyére, a Csereerdőbe. Surrannak a gumikerekek. Az erdő is jelzi, hogy távozóban a nyár, és kitárja karjait meleg színeivel az ősz: Itt vagyok. Kötődöm az őszi színekhez. Csilingelnek a hulló levelek, s mint alámerült csillagok versenyeznek egymással az avaron. A napsugár csillogásával sétát teszek az avaron. Mintha jártam volna már itt, ismerős az erdő, ismerősek a fák, ismerős a sétány. Ismerős a talpam alatt ropogó falevelek: a sárgák, a rozsdabarnák. Ismerősek a Napnak sugarai, aranysárga színben csillognak az avaron. Hallom a kitárulkozó hívó szót: Emelj magadhoz!

Lábam gyökeret ver, csúszó-mászó férgek ágálnak a „munka” közelében. Van visszaütője, röpködnek a verebek. Vigyáznom kell, zsugorodnak ráncaim, s ha fölborul az eszményképem, az önbecsülés is csorbát szenvedhet. Az „idillélet”

tenni akarása segítségemre siet, kopogtatnak a műterem ajtaján, mozdulnak a képek. A rögeszme kuckóban marad. És tovább „írom” a festményt. A fényszóró működésbe kezd.

Kiürült a vásártér, eladtak minden portékát, kivétel egy vászondarab, rá van festve a kőfal üressége. Lesben áll Lucifer, birkózik a kőfalürességgel. Mielőtt didalt ülné fölötté az idő, pólyába csomagolja a kőfal ürességét, és kiteríti a szárító kötélre.

Én viszont parton innen maradok, s kényszerbérlettel csoszogok a csiszolt köveken. Letehetném kardomat, és ülhetnék karban tett kezekkel, de ennek még nem jött el az ideje, a tárolóból folyik a szemét, sulykolok haraggal.

Vízszintes tenyerem alamizsnát kér, függőlegesből jöhet valami. Ökölbe szorítva meghal a lélek. Jó a simogatás, fáj a szorítás. Tenyeremen vonalak jelzik, hogy meghalok.

Lovak közé csattintok, kacsintok az égre, csak nyikorgás ne lenne. Sehol hegy, sehol forma, színekben lüktet a földnek zenéje. Zengő ébresztővel surran a reggel. Megdörzsölöm szemeim, a művészet udvara pompában ragyog.

Kezemben a tétel, szívembe zárom, tovább sétálok festőkazettámmal.

Találkozom a természet fő mondandóival, segítségükkel többletet viszek munkáimba. Új tartalommal töltöm fel. Az út nehéz. A felelősség magával hordozza a terheket is. A nehéz kibírás hullámai összecsapnak fejem fölött.

Az élni akarás kimondásával győzelmi vállalkozás lesz a beilleszkedés. Egy időre leteszem a kölcsönkapott keresztet, terhét a mának, a puszta lét látszatát, és falat bontok a didergő télben, condrába öltöztetem a szerelmet. A hunyorgó párázs újjáéled, felhőbe szívódik füstje.

Rigófütyös hajnalon versenyre kelek a táncoló reggellel. Hajnal, nap, csillag nem pocsékolnak, támogatást sem kérnek, annál inkább segítségemre sietnek, a magukban hordozó „idillélet” nyújtotta örömet, melyet megosztok a rászorultakkal.

Kiiktatom a kapzsiságot. Munkáimért számlát sem állítok ki, nincs mire várnom, fogynak a perceim, feladat lehet a túlélés.

Gyöngyszemek után futkorászom, sok szemetet találok, a kontrasztokkal együtt élek. Gyöngyszemekkel borítom a kultúra templomát.

Keskeny folyosó vezet a valóság zárt köréhez, ahol megtalálhatom a siker velejáróját, a kételyt is. A szívembe zártakat nem elegendő birtokolnom, azokat megoszom másokkal is, ellenkező esetben az illúziók szárnyán könnyeim elszállnak.

Jönnek az üzenetek, de vannak olyanok is, amelyek meg sem érkeznek, útközben az éter hullámain már törlődnek, mert „kiment a gép”, és még azt is oda írta a láthatatlan VALAKI, hogy azonnal kapcsoljam ki, mert vírus támadta. A helyzet romlása véletlen. De az is lehet, hogy szándékos erő befolyásolja. Nem vádolok senkit, amíg nem ismerem az igazat. Alázatosságra és türelemre állítom be életem, mert aki nem elég alázatos, az lehet szemérmetlen is. Érted? Vírus a

közelen. Mielőtt tönkretenne az írásaimmal együtt a vírus, igyekszem megszabadulni a szeméretlenségtől. Pálfordulás. Lassan összeomlik a világ. Tiltakozom az eszme barikádján, de a „légy ott” után mit kezdhetnék? Az eltávozás jelét adja a búcsúzásnak. Szigorú gondban nézek az eltávozó SZÓ után. Visszavonulást jelez.

Leszállok a mellékvágányról, és kiiktatom a leselkedő veszedelmeket, a bukatókat. Kerülni fogom a kialakultnak vélt öncélú hangot. A parton innen maradok, és jámbor igyekezettel állok őriséget. Megőrzöm múltamat. Az egyszemélyes utazó kocsival körbeutazom az ábránd állóvizeit, majd a hívők utcájára térek, ahol elül a lárma és a csörtetés. A vég nélküli élmény vissza-visszajár, és nyújtja tenyerét, biztató a jel: billegteti magát a szellemvetület.

Gyűlnek a vonalak, sokasodnak a körök. Dicsfény ragyog forró levegőn. Azt is tudom, hogy nevetni fog a világ, ha visszazuhanok a sáros anyaföldre.

Gyakran esem hibába. Van úgy, hogy valamit nem akarok, és valami belső erő mégis rákényszerít az ellenkezőjére. Tévelygek, kóborlok, a körülmények befolyásolnak. Vannak olyan örömpillanataim, örömóráim, melyek elbódítanak, felvillanyoznak, és az lesz érzésem, hogy enyém a világ, és bármit tehetek, mert az örömmámor nem szab határt. Ilyenkor még a lehetetlenséggel is versenyfutásba indulhatok. Relatív minden. Bizony. Bizony, az örömmámornak is van visszaütője, de ha van egy hű védelmezőm, figyelmességével kipöccinheti az örömmámor visszaütőjét, és sütkérezhetek majd a forró levegőn, mint a nyári szenvedély a pörére vetkőztetett szépségek között.

Amennyiben kiapad az idillélmény, csillogó színek komédiása nem leszek.

Kiadványaink

2016-ban megjelent

Ráduly János

Cselédlánynak nem süt a Nap (IV.)

A kibédi szolgálóleányok életéből

„A tizenegyedik évemet a szolgálatban töltöttem bé”

Én 1918. szeptember 15-én születtem Lupényban. Akkor ott voltak a szüleim. Oda mentek, mert akkor a legtöbb házaspár oda ment a Bányaságra életet kezdeni. De apám is, anyám is kibédi volt. Én ott születtem, a legelső gyermek voltam a családban. Akkor még meg sem voltak esküdvé a szüleim, én, mint szerelemgyermek születtem. Édesanyám aztán hazajött, mert apám nem tudott már dolgozni. Meg is halt édesapám, itthon van eltemetve Kibéden. Úgy halt meg, hogy szívgörcsöt kapott. Olyan frászt. Mert a bánya összeomlott, s három napig ott volt ásatlan a bányában. S akkor, amikor kiásták, olyan halál-fehér volt, akkor kapta a szívgörcsöt. Hazajött még Kibédre, három hónapig élt ilyen betegen, aztán meghalt. Én akkor nyolc hónapos voltam csak. S amikor édesanyám férjhez ment a második urához, akkor én már másfél éves voltam. S még mondta édesanyám, hogy hát muszáj volt férjhez menjen, mert én állandóan vártam a bácsit esténként, hogy hoz nekem szőlőt, peracet s mindent. Ezért muszáj volt férjhez menjen. Férjhez ment, születtek a többi gyermekek, jöttek utánam a mostoha testvéreim, már nem nagy becsületem volt, úgy, hogy a tizenegyedik évemet a szolgálatban töltöttem bé. Négy osztályt jártam ki, s elmentem cselédnek.

Hát amíg itthon voltam, sokszor kértem a kenyeret:

— Né, édesanyám, nem ad egy kicsi kenyeret?

S azt mondta édesanyám:

— Pokolvart a beledbe!

Ugye, soknak kellett adjon kenyeret, sok gyermek volt a családban, s ha én kértem, akkor a többi gyermeknek is kellett volna. Mert utánam még született nyolc gyermek. Kilencen voltunk testvérek. Én elmentem szolgálni, s még azután született Anna és Dezső.

Birtok kevés volt, édesanyámnak volt három holdja, édesapámnak pedig semmi, mert anyja, apja még élt, s akkor olyan divat volt, hogy amíg valamelyik nem hal ki a háztól, addig nem örököl senki sem. A nagyszülők csak felébe adtak oda földet a szüleimnek megművelésre. Felét a termésnek oda kellett adni az öregeknek. Hát ezért olyan szegényesen voltunk. A ház, az meg volt építve, csak nem volt elkészítve. Így én tizenegy éves sem voltam, s már elmentem szolgálni.

Mert a szomszédban voltak olyan leánykák, akik már szolgálni voltak, s hazajöttek. Olyan jó cifrán öltözködtek, itthon nem öltöztették az embert, mert pénzkérséget nem volt. Semmi sem. Arra jól emlékszem, hogy milyen nehezen ment itthon minden.

A mostohaapám hozott egy szekér gabonát, s azt a szekér gabonát felvitte Parajdra. Három lejt s öt lejt nyert vékánként csak. S mégis ment, kereskedett tovább, mert gyenge volt akkor a pénzforgalom. Ez 1927–28–29-ben volt. Én 1929 őszén elmentem szolgálni.

Úgy döntöttük el, hogy én is menyek szolgálni, hogy azok a leánykák, akik hazajöttek, mind biztattak, hogy:

— Gyere szolgálni, s hagyj békét itthon, mert már írni-olvasni úgyis tudsz.

Aztán édesanyám is azt mondta, hogy ne tanuljak tovább, mert úgysem lesz papné belőlem, hiába tanulok olyan sokat s olyan szorgalmason. Én mind tízeseket kaptam, tízesem volt mindenből, számtanból, olvasásból, szépírásból, amiket akkor tanítottak. Mondta édesanyám:

— Hagyj békét a tanulásnak, s inkább menj el szolgálni.

Na, aztán csépeletünk éppen, hazahordtuk mostohaapámmal a búzát, elcsépeletünk, s akkor valami felett össze is vesztek a szüleim. Másnap aztán már el is mentem bé Vásárhelyre. Egy tarisznyába beléraktam a kicsi rongyomat, mert azelőtt, ugye, nem volt hat rend ruha, hanem csak az egy hétköznapi s a vasárnapi. Szombaton tisztát vettünk, felvettük a vasárnapi ruhát, kimostuk a hétköznapi, s a vasárnapi ruhában voltunk, amíg megszáradt a hétköznapi.

Na, mezítláb elmentem szolgálni. Augusztus elseje volt, tudom szentül. Augusztus elsején vitt mostohaapám egy szekér fát bé a városba, én felültem a fának a tetejére, s elmentem szolgálni. A vásárhelyi piacon nagy halom dinnyések voltak, a gazdámék is, akikhez elsőnek elszegődtem, ott voltak a piacon, árulták a dinnyét. K. Istvánnak hívták a gazdát. A Köves dombon laktak. Azoknak volt vagy harminchat hold birtokuk, mert a felesége, az asszony a kakasdi tanítónak volt a leánya. S a gazdának valami patikáriusi doktorátusa volt, de a mesterségét nem folytathatta. Nem volt állása. Így aztán nekiállott s gazdálkodott. Fogadott két szolgát, egyik volt Pali bácsi, egy vénember, ezt azért tartották, mert ő a teheneket kúrálta, a tejet elhordta a városba. S akkor még volt egy legény is, az meg a két lóval szántott, vetett, kaszagéppel kaszált. Akkor még nem igen volt kaszagép, de a gazdámnak volt, mert külföldön valami rokonai voltak, s azokon keresztül hozatta a kaszagépet. Gazdám így gazdálkodott. Sok dinnyét termesztettek. Azt a bibircses hajú dinnyét, finomat, a cserhajút, az ananász dinnyét, mit tudom én, sokféle dinnyét. A bibircses dinnyén olyan csomók voltak sorban, s árka is volt kereken, szeletekre lehetett vágni könnyen.

Na, mondom, hogy ezek az István bácsiék éppen ott voltak akkor a piacon a sok dinnyével, mikor oda értünk. S ahogy a dinnyét árulták, hát az egyik asszony, a vevő, visszatette az egyik dinnyét a helyére. A dinnye leomlott, elgurult. S én

hamar, amelyik dinnye elgurult, azt én odavittem vissza, ahonnan elgurult. Visszatettem a helyére. S azt mondja a gazdáné, a nagysága mostohaapámnak:

— Jaj, ezt a kicsi leánykát adja nekem, bácsi — azt mondja —, mert ügyes, szemes leányka, s éppen ilyen leánykára van szükségem, mert van egy négy hónapos kicsi fiam, s van egy négy esztendőös kicsi leánykám. S azokra — azt mondja —, ilyenkor ügyelne, amikor én a piacon vagyok.

— Hát — mondom — én el is menyek.

Azt mondja a nagysága:

— Hát mennyit kér a bácsi?

Azt mondja mostohaapám:

— Hát én nem is tudom, hogy mennyit kérjek.

Akkor a nagysága mondta, hogy:

— Én száz lejt megadok — azt mondja —, egy hónapra.

Mondom:

— Én ötvenért is menyek jó szívvel, csak maradhassak.

Hát azt mondja mostohaapám:

— Hallgass, leányka, ne bolondulj meg.

Azt mondja a nagysága:

— Nem baj — azt mondja —, akkor megadom a nyolcvan lejt, s ha jó lesz a leányka, akkor megadjuk a százat.

Így aztán ott maradék. Mostohaapám eladta a fát, de aztán meg sem nézte, hogy hova visznek el engemet, csak a címet leírta, s a következő alkalomkor, két hét múlva, bejött. Akkor felkeresett, s megnézte, hogy hol vagyok. Akkor már meg is voltam hívva, mert ott volt mit enni. Ugye, mikor édesanyámtól kértem a kenyeret, azt mondta mindig:

— Pokolvart a beledbe!

Itt pedig a kenyeret én vágtam fel, felszeleteltem, s raktam a kosárba, s magamnak akkorát vágtam, amekkorát akartam. Meg is írtam édesanyámnak a levélbe, hogy én itt jobban vagyok, mint otthon, mert a családnak én szeletem fel a kenyeret, s magamnak is akkorát vágok, amekkorát akarok, nem pedig pokolvart a belembe.

Itt Vásárhelyen a Köves domb tetején laktunk. Akkor az utcáknak nem volt nevük. A és B betűk voltak. A tordai út így ment egyenesen (kézzel mutatja az egyenes irányt), s mi lefelé az egyik utcában laktunk. S ott lakott Sörös Feri bácsi, Dósa György bácsi s mások, azok is gazdálkodók voltak. Jól emlékszem rájuk, arra is, ahonnan hordtam a tejet. Akkor a nagysága bevitt a házba, azt mondta:

— Na, nézz körül itt — azt mondja.

A ház meg volt építve, de csak egy szoba-konyha volt elkészítve. A többi még csinálatlan volt. Később aztán még emelet is került a tetejére, mert az egyik fiú részére aztán emeletet húztak.

A két gyermek Mariska volt és Sanyi. Később lett egy Istvánka is. Mikor legelőször bementem a házba, Sanyika sírt a bölcsőben. Megszoptatta a nagysága,

Mariskát én az ölembe vettem, s kezdtem játszózni vele. S mondta a nagysága, hogy:

— Na, ez a kislány lesz veletek, s fogtok játszani.

Hát én annyi verset megtanítottam a gyermekeknek, a leánykának. Minden nap valamit megtanultak tőlem. Akkor álltak elő az anyjuknak, hogy mit tudnak. S olyan boldogak voltak a szülők, mert én megbízható is voltam, én nem nyúltam soha senkinek a semmijéhez, s ezért engem erősen megszerettek. Ahogy felkeltem, felöltöztem, s kellett menjek a pajtába, kellett énekeljek a bivalynak egy jó negyedóra hosszát, ameddig leadta mind a tejet. Pali bácsi is szolga volt. Amikor lejárt ez az éneklés, akkor tettem tisztába a kicsi gyermeket, a nagysága és az úr pedig mentek le a dinnyésbe, hogy hozzák fel a piacra valót nyolc óráig el. A nagysága is feszt piacozott, nem járt máshová hivatalba. A gyermekek maradtak velem nappal. A nagysága a legtöbbször este főzött, másnap volt mit együnk, én csak ügyeltem a gyermekekre, enni adtam a majorságnak, s voltak disznók is, mert eladásra tartottak disznókat. De én a nagy vederral nem bírtam kihordani a moslékot. Volt olyan kicsi veder, pléhből csináltatta az úr, avval töltöttem bé a moslékot az állatoknak Mire az egyiket kivittem, arra a másikat már megették. Hát úgy bögtek, hogy még visítottak a malacok. Hát ott volt mit csinálni. Amit mondtak, én mindent csináltam.

Elküldtek a boltba, s elvesztettem magam, nem tudtam hazamenni. Akkor megindultak mind otthonról utánam. Én is megláttam az utcán egy rendőrt, odamentem, s kérdek:

— Ez s ez az utca hol van?

Az utca nevét már tudtam. Hanem úgy, ahogy kérdek a rendőrtől, hát a gazdám a rendőr mögött elkezdett kacagni.

— Gyere — azt mondja —, mert megmutatom az utcát.

De közben a rendőr is elmagyarázta:

— Itt s itt ki kell menni, s arra kell térti.

Akkor a főutcán, amelyiken ki kellett menjek, patakmajor volt. Azt tudtam. Csak sok olyan kifelé menő utca volt ki a Köves dombra, hogy hát összetévesztettem őket. Aztán a végén megjegyeztem, hogy van ott egy nagy hosszú kadétiskola, a kadétoakat tanították ott, s aztán annak a végéről kellett kimenjek. Aztán, hogy a háziak is a keresésemre indultak, hát a kicsi leányka kezdett sírti, amikor hazamentem. Azt mondta, hogy:

— Azt hittük, örökre elmentél, s itt hagyál engemet.

Hát ugye, megszeretett erősen a leányka, hát én is csak még olyan gyermek voltam még.

Az étkezés jó volt, ugye, lúd, ruca, majorság, hús volt elég bőven. Én mindig külön ettem. Ki kellett tegyem az ételt a gyermekeknek, én a legtöbbször a leánykával ettem, egy hokedli le volt terítve, s azon ettünk. A gyermek is velem evett, mikor akkora lett. Az ölembe ültettem, adogattam neki enni, s én is ettem. Nekem külön volt téve a tányérba.

Egyszer pórul jártunk volt, mert a gyermek akkora lett, hogy megindult. Mindenhez kapott oda, a nagysága éppen tálalta fel a levest, de még jó forró volt. Engem a nagysága éppen kiküldött az udvarra, hogy hívjam bé Pali bácsit s a másik szolgált enni. A gyermek odament az abroszhoz, az abroszt megmarkolta az asztal szélénél. Mind a két kezére ráborult a leves, a forró leves. A nagysága ijedtében elájult, hogy most már a gyermekkel mi lett? Én azelőtt hallottam, a szomszédban is történt, hogy elégették a gyermeket, s futottak a patikába. Éppen ahol kellett kifordulni az utcán, ott volt a patika. Én hamar a gyermeket felkaptam, lefutottam vele oda a patikához, de alig tudtam a kezét fogni, mert ugye, égett neki erősen. Ott bekenték valami olajjal. Még adtak is haza olyan olajt, s a nagysága aztán otthon kenegette a gyermeket. Mikor hazamentem a gyermekkel a patikából, a nagyságát még súrolták a szomszédok, mert rosszul volt. De helyrejött.

Erről jut eszembe, hogy a szolgálégény aztán később a vízben halt meg. Ameddig én ott voltam, addig ő is ott volt, tán mezőmadarasi fiú volt. Hazakerült a katonaságtól, dolgozott valahol, s elment a lovakat fürösztetni. Megijedt a víztől, a lovak kiúsztak, ő pedig ott maradt.

Gazdánémnak én segítettem főzni: hol zöldséget pucoltam, hol a rántást kavartam. Örökké lökdöstek erre s túl: hozz ezt, vidd el azt, mondd meg ennek, mondd meg annak, ilyeneket csináltam. Bizony uralkodni uralkodtak eleget az emberen, de ugye, megfizették, s ezért sokat kellett tűrni s hallgatni. Azt szokták mondani, hogy a szolgáltót nem azért fogadták, hogy az ablakba ültessék, hanem azért, hogy dolgozzék.

A mosás úgy volt, hogy volt egy öregasszony, s járt be mosni, s mikor a ruhák megszáradtak, ő be is szedte, meg is vasalta, így nem kellett én mossak, csak a kisebb mosásokat kellett végezzenem.

Az ágyvetés a nagysága dolga volt, örökké ő vetette meg maguknak az ágyat, hát én még a nagy párnát el sem bírtam volna. Én benn a gyermekszobában laktam. A konyhában csak egy szekrényem volt, abban volt az én öltözőruhám, s benn a gyermekszobában aludtam, mert éjjel örökkéig én keltem fel a gyermekkel, ha valami baj volt, hogy a nagysága s az úr tudjanak pihenni. Pisiltettem, kakáltattam, s ha betegek voltak, kellett ügyeljek rájuk. Még aztán beléestek a skarlátba, akkor az ajtót lepecsételték, benn a szobában el voltunk rekeszelve, az ablakon adták be nekünk az étket, mert nem akarták a gyermekeket elengedni a kórházba. Az ablakon adtak be mindent, amit kellett, ott voltunk aztán hat hétig bezárva. Nekem semmi bajom nem lett, a gyermekek is aztán jobban lettek. Akkor, mikor jobban lettek, kifüstölték a házat, fertőtlenítettek. Újra lefestették, rendbe tették, aztán azután megint csak én gondoztam tovább a gyermekeket.

A fizetéssel úgy lett aztán, hogy a nagysága megadta a száz lejt már az első hónapra. A négy esztendőös leányka magas volt, akkora volt, mint én, s ami ruhából kinőtt, azt mind adták nekem, húzták fel reám. Volt olyan ruha, hogy a nagysága csak kétszer-háromszor adta reá a leánykára, de már nem tetszett nekik, ak-

kor húzták reám. Úgy, hogy a kicsi leánykának a ruháját a nagy szolgáló viselte. De a gyermek, a fiú is olyan magas volt, hogy a lába leért a térdemig, ha ölömbe vettem, s a feje felül volt. Mondta Pali bácsi:

— Te kicsi gyermek, hová viszed azt a nagy leánykát?

Arra mondta, hogy mintha a gyermek vitt volna engemet. Örökké így viccelődtek velem. Az volt a gond, hogy akármi bajuk lett a gyermekeknek, azért mindjárt én voltam a hibás. Vagy nem öltöztettem jól fel őket, vagy nem tudom én, hogy mi. Ha elesett, akkor is én voltam a hibás. Ha futott a gyermek egyedül, ugye, hát én nem tehettem róla, hogy elesik. Én kellett tűrjek, hallgassak. Nem akartam szájalni, mert egyszer még pofont is ígértek, hogy megpofoznak. A nagysága azt mondta, hogy:

— Ugy megpofozlak, hogy kiszökik a két szemed.

De a leányka már futott hozzám, s kiabálta, hogy:

— Ne bánts, anyu — azt mondja —, ne bánts!

A leányka engem örökké szeretett. Mégis a nagysága azt panaszolta az anyósának, a gazdám anyjának, mert kijött látogatóba, s aztán panaszolta neki, hogy hát engemet meg sem szidhat, mert a leányka akkor haragszik az anyjára. Áll a szolgáló védelmére. S aztán azt mondta az öreg nagysága, hogy:

— Hát ne bánj rosszul vele, hát az is csak gyermek — azt mondja.

Azért volt, amikor megmarkolta a hajamat, jól megrázta a nagysága a fejemet. Aztán én megkérdeztem, hogy ez most már mért van?

— Azért — azt mondja —, mert haragszom.

De hogy kire haragudott, azt nem lehetett tudni. Aztán volt, amikor én is megpuffadtam, megharagudtam, kimentem a fás kamarába s hallgattam. Gondoltam:

— Na, ti ott mulassatok benn.

Mert hát ugye, a gyermek is rossz volt, a kicsi fiúgyermek, a leányka is rossz volt, mind a kettő kicsi volt. Egyiket kellett vigyem az óvodába, s a másikat meg hordoztam sétálni. Egyszer elvittem a gyermeket, elvittem a kocsiban, mind sírt. Jól megráztam a kocsit, úgy né, hogy hallgasson. S valaki beárult. Mondta a nagysága, hogy hát:

— Mért ráztad meg a kocsit?

Mondom:

— Hát hogyne, ezt is adtam a gyermeknek, azt is adtam, és mégis sírt.

Egyszer én is sétáltattam a gyermekeket, akkor már a fiú is akkora volt, hogy másfél esztendő, mert két esztendeig laktam ennél a családnál. Másfél esztendő volt a fiú, sétáltattam, hát a leányka mind el akart menni tőlem, de én aztán nem hagytam, mert volt rá is, a fiúra is hám téve. Hám volt téve gyalogsétára. Én fogtam a hámot, ő el akart menni tőlem, de én rávertem a fenekére. Azt is megmondták az úrnak. Aztán akkor azt mondták, hogy a gyermeknek a fenekét ne verjem, mert a víz hólyagja gyengül vele. Hát azért mondták, mert hát ugye, a

gyermeket akkor kell megszidni, amikor csinálja a rosszat. Az, hogy én jól ügyeltem a két gyermekre, jó volt.

Hanem egy másik alkalommal, ahogy sétáltunk, hát éppen a gazdám testvéreinek a szolgálója nem ügyelt jól a gyermekre, s egy négy éves fiúgyermeket elütötte a motor, úgy, hogy szörnyet halt. A szolgálót jól megagyalták, s el is bocsátották minden fizetés nélkül. Hát hogy ezen a napon én is sétálni voltam, s hogy jól ügyeltem a gyermekre, hát kaptam egy nagy darab csokoládét.

Szóval, akármit csináltam, a gazdámnak az ismerősei, azok engem, ugye, ismertek, hogy én kinek vagyok a szolgálója, hát árulkodtak a nagyságának. A más leányokról is tudták, hogy kinél van szolgálatba, s így a nagyságák árulkodtak be egymásnak.

Egyszer úgy jártam megint, hogy sétálás közben a leányka el akart futni tőlem. Én alig kaptam el, a haját markoltam el, s úgy húztam vissza magamhoz.

— Itt maradsz — mondom —, mert ha nem, hát bedoblak az ördögökhöz.

Volt ott az egyik kirakatban kitéve egy krampusz, olyan ördög, s az örökké kopogtatta az ablakot, reklámnak volt kitéve. Megkoppant az ablak, s a jövőmenő emberek odanéztek, hogy hát a kirakatban mi van. Azért mondtam a leánykának:

— Na — mondom —, ide bedoblak ehhez az ördöghöz.

A leányka aztán így félt is egyszer-egyszer, s szót fogadott nekem. Igen, de azért sok baj van a gyermekekkel. Ugye, pesztrának lenni nem könnyű. Mert volt úgy, hogy a gyermekek nem akartak szót fogadni, s mondták:

— Te csak pesztra vagy, te nekem nem parancsolsz.

Pláne, mikor nő a gyermek, hát baj van vele. Sok bajom volt nekem is, de eltelt.

Ami pénzt én kaptam itt a háziaktól, hát azt édesapámék hazahozták. S elköltötték. Én meggyűjtöttem, megspóroltam, megmaradt a pénzem, mert gazdámék öltözetet adtak nekem, ingyen, úgy, hogy volt miben járjak. Öltözetre keveset költöttem, s így a pénz maradt. De aztán a végén már százötven lej volt a fizetésem.

S egy másik helyen aztán nekem megígérték a kétszáz lejt, s el is mentem, hogy könnyebb helyre kerüljek. Mert volt egy öregasszony, nyolcvanhat esztendőős, s annak a fia, leánya mindenki elment ki külföldre, Ausztriába, s a vénasszony ott volt hagyva. Az öregasszony mellé fogadtak meg engemet. Itt szoba, konyha volt, itt már kellett mossak, takarítsak, s a vénasszonnyal sétáljak. Sétálni mentünk ketten. Sétálás után otthon mindent ketten csináltunk, én voltam a gondozója neki. Ott aztán fizetésbe meg is kaptam a kétszázötven lejt, hogy a kétszázat megemelte a nagysága még ötven lejjel.

Reggel felkeltem itt is öt órakor, kisépertem a konyhát, megkészítettem a reggelit, bevittem a nagyságának, bevittem az ágyához, mert ő nyolc óráig ott mind aludt. Akkor ő megreggelizett, én elmentem a piacra, s vettem, amit kellett. Megkérdeztem, hogy mit kell főzzünk? Ő mondta, hogy mit vegyek, s azokat én

megvásároltam. Amire hazaértem, addig ő is feltápászkodott az ágyból, s fogtunk neki főzni. Én megpucoltam mindent a keze alá, ő odaszerelte az ételt főzni, s addig én kitakarítottam a hálósobáját. Akkor aztán megebédeltünk, ő lefeküdt megint pihenni. Én elmosogattam, a konyhát rendbe tettem, s utána mentünk megint sétálni. Este aztán jött a vacsorázás. Megvacsoráztunk, elmentünk egy moziba vagy egy színházba, ment a nagysága, s én is kellett menjek vele. Kellett vegyek egy esőtartót sétapálcának. Azt azért, hogy ha erősen elerőtlenedik, s én kell őt tartsam az egyik felől, hát a másik felől én is tudjak támaszkodni az esőtartóba. Moziba, színházba, mindenhová ő fizetett be nekem is, nem hagyta, hogy én fizessek.

Itt én a konyhában háltam, az öreg nagysága egyedül bent a szobában. Volt a konyhában egy hosszú asztal, s annak az asztalnak az alsó polcán volt az én ágyam megvetve. Oda kellett esténként bebújjak. Aztán itt kaptam a szembetegséget, mert egyszer éjjel álmodt láttam, vagy mit, elég az hozzá, valahogy lecsúsztam az ágyból a földre. A konyha földje olyan piros cement volt, hát azon aludtam tovább. S egyszer azon veszem magam észre, hogy a szemem meg van meredve. Azután hűléses maradt a szemem. Reumás. Szemideg reumát kaptam. Fáj a szemem még most is.

Ennél az öregasszonynál is két esztendeig voltam. A pénzemet innen is hazahozták a szüleim. Mindegyre jöttek be hozzám, de csak azért, hogy hozzák el a pénzt. De azt nekem itthon nem tették félre. Én ott is, ennél az öreg nagyságánál kaptam négy rend ruhát, mert mikor jöttek haza a gyermekei látogatóba, akkor örökké hoztak nekem is egy-egy rend ruhát vagy ruhának valót. Aztán volt ott nekem a városban egy nagynéném, aki szolgált ott, s az ő asszonyának volt gépje, varrógépje, aztán megvarrta nekem a ruhákat. Úgy falusiasan, ahogy szerettem. Úgy, hogy ruhám, az volt, de a pénz hazakerült. Hát olyan gondjuk volt rá a szüleimnek, hogy ja-ja! Inkább azért jöttek be mindig, hogy a pénzemet hozzák el. Mert itthon adót kellett fizetni, a házat készítették el, egyszer pedig megdöglött egy marhájuk, s akkor mást kellett vegyenek. Máskor pedig — megint otthon — egy nagy malacos kocánk volt, s hátul a kertben, a leomlott kerítésen keresztül kiment a mezőre, az Orbánok földjére. Valamelyik Orbán közülük ott volt, hát belevágta a fejszét a koca farába. S a tizenkét malacos koca megdöglött. Más disznót kellett venni, hogy legyen mit karácsonyra levágjunk.

Az öreg nagyságtól aztán azért jöttem haza, mert az orvos megírta a gyermekeinek, hogy jöjjenek haza, mert nem sok ideje van hátra az öregasszonynak. Akkor már nyolcvannyolc esztendő volt. A fia is, a leánya is hazajött, s az öregasszony két nap múlva már meg is halt. Tisztán örömeiben halt meg: mert örvendett, nagyon örvendett, hogy még egyszer megláthatta a gyermekeit.

Aztán én elmentem egy másik helyre szolgálni. Ugyancsak Vásárhelyen mentem el. Ahová kerültem, törvényszéki jegyző volt. Ez a Sándor Gergelyné, Anna néném, a törvényszéki bírónál lakott. Elmentem Anna nénémhez, s mondtam neki:

— Né, Anna néném, tudja maga is, hogy meghalt a nagysága, s nekem valami hely kéne.

— Jaj — azt mondja —, én tudok egy helyet, te, a törvényszéki jegyzőnél van egy hely.

Ott volt aztán egy Évike s egy Jutka, s azok mellé engem megfogadtak. A jegyzőék. Az úr járt a törvényszékre, az irodára, a nagysága pedig inkább otthon volt. Volt nekik egy négyszobás lakásuk. Egy szoba ki volt adva, valami két fiú lakott benne, két fiatalember, jártak a gyárba dolgozni, a kesztyűgyárba. Ott laktak az egyik házbéres szobában. Asszonyom főzött, kosztot is adtak nekik. Aztán ott már főztünk ketten a nagyságával, mostunk, vasaltunk. Itt már négy órakor is fel kellett keljek, mert a kosztosok már reggel öt órakor kellett menjenek munkába. Akkor már a nagysága is felkelt, a reggelit, ugye, el kellett rendezni, sokszor azért már este előkészítette, s én reggel csak megmelegítettem. Ez a két fiatalember ment a gyárba, az úr ment az irodára, reggel nyolcra. Hát ugye, ezek kellett egyszer egyenek, s úgy elmentek. Ezeket csináltam reggeliben. Aztán, hogy a férfiak elmentek, én maradtam a nagyságával s a két leánykával. Én elrendeztem a két leánykát. Azok a másik esztendőben, hogy én oda kerültem, kezdtek iskolába járni. Akkor még korábban is fel kellett keljek sokszor, mert hogy a ruhájukat szedjem rendbe, s a cipőjüket is tegyem rendbe. Egyszer-egyszer már úgy el voltam álmosodva, ugye, én is csak gyermek voltam. Úgy el voltam fáradva, hogy szunnyadtam el akárhol. Este kiraktam mindent az előszobába, reggelig egyet aludtam, keltem fel, pucoltam a cipőket, az úrnak is a cipőjét. Még úgy is volt, hogy az irodába ment az úr, s a cipője nem volt elég fényes, kivittem, de még a kezemet sem tettem rá, csak úgy visszavittem, ahogy volt, s akkor már elég fényes volt.

A szobákat, azokat én takarítottam. Itt én mindenés voltam. Sepregettem, mosogattam, port töröltem, a nagysága keze alá segitettem főzéskor, akkor elmentünk ketten vásárolni. Még úgy is volt, hogy az úr már hét óra előtt felkelt, s ketten mentünk ki megvásárolni, amit kellett, hogy a nagyságának ne legyen olyan nagy teher. Erősen szép asszony volt a nagysága, finom asszony volt, pedig csak egy kéményseprő leánya volt. De mondom, ügyes, szép fehérnép volt, Ilonka nagyságának hívtuk. Sokszor az anyja is jött oda segíteni, a vén kéményseprőné, Irénke néni. Ugye, kellett a segítség, mert három nagy férfinak kellett főzni s a két leánykát rendezni, hát még a sok szobát takarítani. Ugye, volt a házbéresek szobája, volt az ebédlő, volt a hálószoza, s volt a nappali, ahol társalogtak. Azon kívül még ott volt a konyha, a fürdőszoba, az előszoba.

Én ott a konyhában háltam, olyan ágyam volt, hogy összecusukható, s volt derékalj. Mert nem tartottak szalmazsákot, mert nem volt szalma. A derékaljat kettőbe hajtottam, kiterítettem, s akkor volt a lepedő, a párna, a paplan. Ezek mind elfértek az ágyamban. Én hogy lefeküdtem, hát ott többet már nem járhattak a háziak, mert a konyha közepét elfoglaltam az ágyammal. A legkésőbb én fektüdtem le este, s a legkorábban én keltem fel reggel. Mert sokszor az a két fiatal-

ember is kért, hogy költsem fel őket, de nem mertem bemenni hozzájuk, mert helytelenkedtek, rendetlen emberek voltak. Ugye, ők fiatalok voltak, én meg olyan serdülő leányka, s hitványkodni akartak velem. De én, ugye, nem hagytam magam. Ők mind mondták, hogy hát hallgassak, de én bizony kiáltottam, ha jöttek felém. Azt mondták:

— Hát magával nem lehet megértetni, hogy hallgasson?

Mondom:

— Nem bizony, azért sem hallgatok. Menjenek a nyavalyába.

Itt, ennél a családnál én már háromszáz, négyszáz lej fizetést kaptam. Az első esztendőben volt háromszáz, a második esztendőben volt négyszáz. De itt sem tudtam meggyűjteni a pénzemet. Jobban mondvá, meggyűjtöttem, de mikor volt úgy háromezer, négyezer lejem, hát odalett. Haza kellett megint adjam az egészet.

Na, de aztán mondjam el, hogy az egyik kibédi leány a szomszédunkban lakott. Ő gyűjtött meg pénzt. Az apja bejött, elhozta, s vett vele egy borjút. Visszaírta, hogy né:

— Leányom, vettem egy szép kicsi borjút, hogy nőjön a pénzed benne.

S hát én is vérszemre kaptam, írtam édesanyáméknak, hogy nekem már sok ezer lejem van otthon, nemcsak két, három ezer lej. Nekem is vegyenek egy borjút, hogy nekem is nőjön a pénzem benne. Aztán édesanyám írta vissza, hogy Békás nagyapó a lába közé nézett, s mondta:

— Nem kaszálhatnak a borjúnak.

Hát nem vettek borjút, s a pénz is odalett.

Mondjam el, hogy mostohaapám a Békás családból származott, rendes Dóság voltak, de megtörtént az, hogy mikor a földreform volt, hát mérték ki a földet a népeknek. Akkor itt volt valami mérnök. Az én apámnak az apja kisbíró volt. Hát ő valami békát tett a mérnöknek a zsebébe, olyan kicsi sárga hasú békát. S az aztán ott volt a mérnöknek a zsebében vagy három napig. Akkor a mérnök felesége is itt volt a mérnökkel, hát az megérezte, hogy rossz szagja van a ruhának. Azt mondta, hogy:

— Phú-há, de büdös ez a béka!

S így apámnak az apját elnevezték Békásnak. Mert, ugye, kitudódott, hogy ki rakta a mérnök zsebébe a békát. Így lettünk mi Békások.

Na, de oda akarok még kilyukadni, hogy édesapám meghalt volt, s apó rendezett mindent tovább. A felső jószág apám után nekem kellett volna maradjon, de úgy kimináztak (kiközösítettek, kisémmiztek), hogy nem kaptam semmit sem. Pedig ott már a törvényszéki jegyző, a gazdám, nagyon finom ember volt, s nagyon illedelmes volt velem szemben, mikor a dolog, ugye, a törvényre került. De hát csak annyival maradtam, maradtam a semmivel.

Aztán egyik alkalommal valami ünnep volt, húsvét kellett legyen, mert akkor töltöttük a pulykát. A pulykának akkora nagy combja volt, hogy megijedtem, mert nekem volt téve, az én tányéromba. Mondtam a gazdánémnak, hogy:

— Ezt a nagy combot ide nem tévedésből tették-e?

Azt mondja az úr:

— Edd csak meg, fiacskám, hogy nőjél, mert te végzed a nehezebb munkát. Nem tévedésből tettük neked a combot, mert az neked jár.

Aztán kacagtak mind, ugye. Egyszer eljött a gazdának az anyja, mert külföldön lakott, s onnan jött el. S mikor megérkezett, hát másnap küldött le a pincébe. Azt mondta:

— Menj le a pincébe, s hozzál fel egy döblecet (sütőtököt).

Én a disznógömböcre gondoltam. Hát lementem a pincébe, s nincs a gömböc. De hát volt ott vagy hat sütőtök, mert azelőtt vettünk volt éppen az úrral hatot. Még kicsi kocsival hoztuk volt haza, hogy ne kelljen cipelni. Nyomtuk a kocsit, s úgy hoztuk haza a sok sütőtököt. Hát ugye, a sütőtököknek mondta a nagysága, hogy döblec. Aztán, hogy nem vittem fel a pincéből a tököt, lejött a nagysága is a pincébe, s mondta:

— Né, mennyi döblec van! — azt mondja.

Mondom:

— Hát ez nálunk sütőtök, s nem döblec.

Én a gömböcöt kerestem a pincében. S nem volt sehol.

Máskor még a kicsi székkal jártam úgy, hogy azt mondták, hogy vigyem be a samedlit (zsámoly). Én úgy tudtam, hogy lábfej. Hát én nem tudtam, hogy mi az, hogy samedli. S a hokedlit sem tudtam akkor, hogy mi az, ott kezdték mondani, hogy hokedli. Az a szé, ami a konyhabútorral jár, a négy hokedli. Mondom:

— Édesanyám a rántott hagymába szokott nokedlit szagztatni.

Kacagtak rajtam

Aztán úgy is jártam, hogy az úr reparált valamit benn az üveges ajtón, s azt mondta, hogy menjek ki, s a fásszínben van egy tábla éveg. Hát én mind kerestem a tábla éveget, de hát mit tudtam én, hogy az mi. Aztán megmagyarázta az úr:

— Amibe töltünk valamit, az éveg. Az ajtóra való pedig éveg.

Na, ezt is megtanultam ott. Mondtam, hogy ennél a gazdánál is két esztendeig voltam. Újévkor jöttem el tőlük, hazajöttem, mert kellett konfirmálni. Itthon konfirmáltam, s azután még itthon maradtam nyár közepéig, s akkor elmentem Kolozsvárra. Ott szolgáltam tovább. Akkoriban volt egy részeges sofőr, valamiért meg volt büntetve, nem járhatott busszal a város között, de hetente vagy havonta vidékre kijöhetett. Úgy hívták, hogy Mezei, mintha Mezei Ferenc lett volna. Na, jött Kibédre, s innen vitte a leányokat, akik akartak menni szolgálni. Fiúkat is vitt. Avval a sofőrrel én is, mikor megjött, este beszéltem, s másnap indult csak vissza. Éjjel ment, hogy ne igazolják sokszor. Ez olyan fekete fuvarféle volt. Na, avval kimentem Kolozsvárra, hát volt ott nekem egy unoka-nagynéném, s voltak unokatestvéreim is. Azokhoz elmentem, s volt a nagy téren a piac, oda ki kellett állni, s aztán odajöttek a gazdák, keresték a napszámosokat, a szolgálókat. Úgy hívták ezt a piacot, hogy cselédpiac. Ott sokszor a székiek (szikiek), a széki legények úgy táncoltak, mint a fekete fene, mintha semmi bánatuk nem lett volna.

na. Szék közel volt Kolozsvárhoz, s az odavalósi legények, emberek napirenden jártak be kerteket ásni, jártak napszámba. Jöttek pénzkérésre. Én is oda kiálltam, s egyszer jön egy nagysága, s azt mondja, hogy:

— Maga nem szolgálatot keres?

Mondom:

— Én beállnék szolgálni, mert most jöttem ki Kolozsvárra.

Azt mondja:

— Hát szolgált-e még?

Ugye, az olyant jobban megfogadták, aki szolgált már, mert az már be volt tanulva.

Mondom:

— Én szolgáltam, de csak Vásárhelyen.

Aztán itt is egy özvegyasszony fogadott meg, két fia volt. Itt már hatszáz lej s hétszáz lej volt a fizetésem. Itt a Szappan utca sarkán laktam, a nagypostával szemben. Akkor azt a helyet Nagyposta-köznek hívták. Mondtam, hogy a nagyságának volt két fia, az egyik a szövőgyárban dolgozott, a másik fogtechnikus volt. Már nagyok voltak, az egyik volt harminc éves, a másik negyven. Engem azért fogadott fel a nagysága, hogy neki segítőtje legyek. Mind a két fiúnak volt külön-külön szobája, az öreg nagyságának külön volt hálósobája, s nekem is volt külön egy szobám, egy kicsi szobám a konyha mellett. Itt nem a konyhában háltam, mert éjjel az úrfiak jöttek haza, s örökké a konyhában vacsoráztak. A nagysága jó előre megmondta nekem:

— Van a két fiam — azt mondja —, s helytelenkednek egyszer-egyszer, mert fiatalok. De maga ne ijedjen meg tőlük, üsse agyba-főbe őket, amikor helytelenkednek.

Aztán én kibabráltam velük: a szobám ajtaját nem lehetett bezárni, de a tüzelő-horgot oda nekitámasztottam az ajtónak. S mikor az eldőlt, hát a cementen úgy zengett-bongott, hogy erősen. Az öreg nagysága felkelt, jött ki, s szidta a fiait. Mondta nekik:

— Menjetek a dolgotokra!

Máskor pedig a két fiú felköltött, hogy hát melegítsem meg az ételt nekik, a gyorsfőzőt gyújtsam meg. A petróleumos gyorsfőzővel spóroltuk a fát, mert a fa városon nagyon szűk. A kicsi úrfi mosta a kezét a vízzel, s engem lepiccelt, de én aztán leöntöttem egy csupor vízzel.

— Na — mondom —, fürödjön jól meg, ha helytelenkedik.

Itt az volt a teendőm, hogy az úrfiak szobáit kellett takarítanom, a nagysága szobáját is, s ugye, kellett főzzünk együtt. Az úrfiak hazajöttek enni, nem kosztoltak máshol. Rájuk mosni is kellett s vasalni. Itt megint én mindenes voltam. Mostam, vasaltam, főztem, takarítottam. Vasalni nem nagyon tudtam, de aztán én is megszerettem. Hát egyszer az úrfi hibát kapott benne. Mondom:

— Tessék-lássék, két keze, van két szeme van, s vasalja ki jobban!

Azt válaszolta:

— Hű, de felvágták a nyelvét magának!

A nagyságával mi egyetértettünk, ő komoly, ügyes asszony volt. Együtt mentünk bevásárolni, boltba, piacra s mindenüvé. S együtt főztünk, együtt terítettük az asztalt is. A nagysága abból pénzelt, hogy volt vagy ezerkétszáz lej nyugdíja. S a két fiú is már pénzt keresett. Úgy, hogy volt pénzek elég. Nem voltak szegények.

Egyszer tudom, hogy az ebéd nagyon finom volt, nagyon ízlett nekik, valami ünnepnapjuk is volt, s odavetett egy százast nekem az egyik úrfi, s azt mondta:

— Menjen el ide s ide, s hozzon valami bort.

Mondom:

— Hát mért nem ad aprópénzt, hátha nem tudnak vissza adni.

— Vigye csak!

Na, aztán elmentem, hoztam a bort, hát erősen ízlett a bor, s megint odavetett egy százast, hogy menjek el borért. Azelőtt, ami pénzmaradékot én visszakaptam, hát azt az úrfi nekem adta. De azt én odaadtam az öreg nagyságának. Gondoltam:

— Van nektek elég.

Még azt is odaadtam az öreg nagyságának, amit másodszor visszakaptam. Hát elmentek ebéd után a munkába, s este jönnek haza nagy későre. Mondom:

— Hát idáig hol voltak? Nem ettek-e s ittak eleget? Még most is felköltenek, hogy melegítem meg az ételt?

Hát felkeltem, a nagysága adott nekem egy pongyolát, hogy azt kapjam magamra. Menyek, meggyújtom azt a gyorsfőző-lámpát, s melegítem az ételt. Ők aztán tálaltak maguknak. Megvártam, hogy egyenek, hogy szedjem el az asztalt, ne hagyjam úgy. Mikor ettek, a kicsi úrfi, mert ez a kicsi úrfi adta volt a százásokat, mondja, hogy:

— A megmaradt pénzeket nem adta vissza.

Mondom:

— Ott van a nagyságánál, nekem nem kell se a pénze, se maga.

— Dikk-hé — azt mondja —, hogy felvág a pesti poloska.

Csúfondároskodtak. Mert előttem, aki volt ott a szolgáló, egy sófalvi leány, azzal jóba voltak az úrfiak, hát az meg is szedte magát pénzzel.

Itt esztendő s nyolc hónapot voltam. Majdnem két évig. Aztán Putnai Lacinak az édesanyja, a nagynéném volt, unoka-nagynéném, ment Kolozsvárról Temesvárra. Azt mondta:

— Te leányka, gyere velem Temesvárra — azt mondja —, mert több a fizetés.

Több is volt, elmentem ki Temesvárra. Ott már nyolcszáz lejt kaptam. Úgy sikerült, hogy én öreg családnál kaptam helyet. Ott aztán már sütni is kellett, mert mind házikenyeret kívántak. Saját gyermekük nem volt, hanem az úrnak a fiútestvére meghalt, a sógornője özvegyen maradt, s hogy az tudjon férjhez menni, hát a két gyermeket magukhoz vették, s felnevelték. Aztán ezek a fiatalok

elmentek külföldre, mind a ketten elmentek. S még az öregek is el akartak menni, de mégis aztán otthon maradtak.

Itt is mostam, főztem, takarítottam. Az öreg nagyságával mindent ketten csináltunk. Itt is volt négy szoba, s mikor a szobákat takarítottam, akkor szobaleánynak kellett öltöztem, s mikor a konyhában voltam, akkor konyhaleánynak kellett öltözzek. A konyhában volt fehér köpenyem, s abban kellett dolgozzam, a szobában meg volt párta téve a fejemre, úgy nevezték, hogy picula. S volt még fekete köpeny s fehér kötény.

Minden hónapban az úrnak a barátai egyszer a háznál összejövetteleztek. Nagy zsúrt rendeztek nagy felszolgálással. Vacsora volt, s utána zenéltek, kártyáztak, römiztek, s amiket ott nyertek, avval a szegényeket megsegítették. Az ott levő szegény zsidókat.

Hát aztán itt is megvolt a sok dolog, de itt már a jövedelem is jobb volt, na! De az onnan való pénzem is odalett. Itthon, Kibéden a szüleim belementek a kertvásárlásba. Megvették vele a nagy kertet, s én megint maradtam a semmivel. Még a végén, ha nem gyűjtöttem s vettem volna meg magamnak ezt-azt, hát semmim sem maradt volna meg. Vettem volt magamnak szép csipkefüggönnyet, s az legalább maradt. Mert édesanyám táblás kendőt sem szőtt nekem, csak olyan egyszerű dolgokat szőtt, úgy, hogy bizony sok mindent nem adott, ami egy leány kiállításához jár. Pedig, mondtam már, hogy a pénzemet hazaszolgáltam. Még az is úgy történt, hogy én a bányaságon születtem, s keresztanyám betett az én nevemre ötezer lejt a bankba, de a szüleim azt is kivették, s kutat ástak belőle. Végül eladták a jószágot, egy kereskedő vette meg. Mostohaapám aztán a pénzt szétosztotta: s hogy ne mondjuk azt, hogy nem adott semmit, hát nekem adott háromezer lejt, s édesanyámnak is háromezer lejt. Édesanyám a háromezer lejével ki tudja, hogy mit csinált. Az én háromezer lejemet az öreg apóm elkérte, s vett egy bornyút (borjút) vele. Lett belőle hétezer lejt, mert eladta a bornyút. Végül a hétezer lejessel építették a búzatartót s a csúrt. S így ebből a pénzemből is kiforgattak. Úgy, hogy ki voltam minázva (kisemmizve), maradtam, mint az ujjam.

Temesváron aztán három esztendő voltam. A legtöbbet ott voltam, de jött a háború, s még az úr is azt mondta:

— Hallgass ide, kicsi fiam — azt mondja —, felfordult a világ, s nem tudjuk, hogy mi lesz belőle.

Így hazajöttem, itthon a mostohaapám meghalt, s akkor Idánknak már Farkas András udvarolt, s ez az én emberem is kezdett nekem udvarolni. Édesanyám énekelte, hogy.

Szép a rózsza hónapos korába

Szép a leány húszéves korába.

Húsz év után még az anyja is sírassa,

Hogy a lányát nem viszik férjhez soha.

Na, ez volt: férjhez kell menni, férjhez kell menni. Én ekkor huszonkét éves voltam, hozzámentem az emberemhez. Stafíringom elég kevés volt, ez a bútor, ami

megvan még most is, ezt a szekrényt pedig azután örököltem anyámtól. Mikor meghalt édesanyám, hát nekem adták. Ezt a két ágyat, ezt az asztalt s az üveges szekrényt, ezeket én szolgáltam. Ezt a kasztent (fiókos szekrényt) pedig azután vettem, hogy a leánykáim kezdtek nőni, s mindeniknek a stafírja legyen külön.

Tavasszal házasodtunk össze, de az én uramnak semmije sem volt, se inge, se gagyája (gatyája). Ő szolgált volt, de ő is hazaküldte mindig a pénzét, mert az édesapjának két sárga csikóját elütötte a vonat, s még jó, hogy nem büntették meg, hogy nem zárták bé. S más csikókat kellett venni. Máskor pedig a bivalyuk döglött meg, úgy, hogy ő is odaszolgált az apjának.

Aztán így szépen összeálltunk ketten, mint két koldus. Mint ahogy mondja a vénlegény-nóta: „Egy koldustarisznyából ugyan kettőt mért csináljak.”

Aztán lettek a gyermekek, bizony nem volt könnyű. Ugye, birtok, az annyi volt csak, hogy hatvan áré. De édesanyámnak volt két ökre, ideadta, apósomnak volt egy parlagja, ideadta. Felszántottuk, s jó krumpliföld lett belőle, jó sokat termett, jól megmunkáltuk. Úgy, hogy legalább volt, amit enni, süttünk, főztünk, amit tudtunk. De hogy jött a háború, hát Balázs, az emberem, el kellett menjen katonának, s odavolt aztán öt esztendeig. Két évig katona volt, három évig fogságban volt. Az alatt én gazdálkodtam egyedül. Az alatt ennek a Finác Béla bácsinak volt Sárosréven egy nagy földje, s azt ide adta, hogy kapáljam meg harmadában. Mert bé volt vetve. Meg is kapáltam, olyan törökbúza lett rajta, mint a havasi erdő. Nagy, sötét szemű kukoricák lettek, még két cső is volt egy törökbúzaszáron. De a gazda kibabrált velem, ganét vitt valahová, s visszafelé egy szekér törökbúzát elhozott az enyémből. A szebbjéből szedte le. De én megláttam. Hát ilyenek voltak a nagygazdák ezelőtt.

Így kezdtük meg az életet ketten a férjemmel. A tűzifát még a hátamon is hordtam haza, mert hadiözvegy voltam, s hogy minden szekér fát ne vegyek meg, mert pénzbe került volna. Mikor hívtak dolgozni valahova, elmentem, s ha pedig nem hívtak, akkor az erdőről hoztam egy hát fát. Napszámba jártam sokat. Nem mehettem szolgálni, ugye, a két gyermeket nem hagyhattam. Anyám már nem vállalta el őket.

Aztán az emberem mikor hazajött, hát ugye, ő suszternek tanult volt, neki susztermestersége volt. Ahogy hazajött a fogságból, hát dolgozott, beállott a suszterszövetkezetbe. Ott dolgozott tizennégy évig. Akkor aztán onnan kitették, mert hazajött a szövetkezet főnökének, ennek a Borbély Andrásnak a komája, s azt bé kellett vegyék. Az emberem elment a sántérra (munkatelepre) dolgozni, ott volt azután, mert a sántér nyugdíjat adott. Állami nyugdíjas lett. Most, mint nyugdíjas, ezerkétszázharminchat lejt kap. Egyesek a faluból csúfolkodnak a férjemmel, hogy egy kicsi tekergésért jó nyugdíjat kap. Szoktam mondani:

— Hát mehetett volna más is tekeregni, hogy kapjon nyugdíjat!

László Balázsné Dósa Lília, 69 éves

(1987. december 25.)
